

Konsultacje społeczne

nad projektem

Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego

2011-2020 ■

DIAGNOZA

Projekt

Warszawa, 28 marca 2011r.

SPIS TREŚCI

DIAGNOZA	3
OBSZAR I. POSTAWY I KOMPETENCJE SPOŁECZNE	5
<i>Charakterystyka kompetencji niezbędnych do budowy kapitału społecznego</i>	<i>5</i>
<i>Upowszechnianie postaw i kompetencji społecznych w polskim systemie oświaty</i>	<i>6</i>
<i>Edukacja obywatelska</i>	<i>8</i>
<i>Edukacja medialna i informatyczna</i>	<i>10</i>
<i>Edukacja kulturalna i artystyczna</i>	<i>14</i>
<i>Kształcenie kadr</i>	<i>16</i>
<i>Wyzwania dla Obszaru I.</i>	<i>18</i>
OBSZAR II. WSPÓŁDZIAŁANIE I PARTYCYPACJA SPOŁECZNA	19
<i>Aktywność obywatelska</i>	<i>19</i>
<i>Zorganizowane formy aktywności obywatelskiej</i>	<i>23</i>
<i>Współpraca administracji publicznej z organizacjami pozarządowymi</i>	<i>26</i>
<i>Dialog obywatelski</i>	<i>28</i>
<i>Jakość i dostępność informacji publicznej</i>	<i>29</i>
<i>Filantropia i społeczna odpowiedzialność przedsiębiorstw</i>	<i>30</i>
<i>Ekonomia społeczna</i>	<i>32</i>
<i>Poradnictwo prawne i obywatelskie</i>	<i>32</i>
<i>Wykluczenie społeczne</i>	<i>33</i>
<i>Analiza SWOT II.</i>	<i>35</i>
<i>Wyzwania dla Obszaru II.</i>	<i>35</i>
OBSZAR III. KOMUNIKACJA SPOŁECZNA	36
<i>Zmiany wzorców korzystania z mediów</i>	<i>36</i>
<i>Społeczne konsekwencje zmian w obszarze mediów elektronicznych</i>	<i>41</i>
<i>Domena publiczna i ogólnodostępne zasoby</i>	<i>46</i>
<i>Finansowanie mediów publicznych</i>	<i>47</i>
<i>Polityka audiowizualna Unii Europejskiej</i>	<i>49</i>
<i>Analiza SWOT III</i>	<i>51</i>
<i>Wyzwania dla Obszaru III</i>	<i>51</i>
OBSZAR IV. POTENCJAŁ KULTUROWY I KREATYWNY	52
<i>Tożsamość jako dziedziczone normy i wzory zachowań</i>	<i>53</i>
<i>Dziedzictwo kulturowe</i>	<i>54</i>
<i>Zasoby kulturowe</i>	<i>58</i>
<i>Finansowanie kultury</i>	<i>63</i>
<i>Uczestnictwo w kulturze</i>	<i>67</i>
<i>Potencjał kreatywny</i>	<i>72</i>
<i>Promocja kultury polskiej i Polski przez kulturę</i>	<i>81</i>
<i>Analiza SWOT IV.</i>	<i>86</i>
<i>Wyzwania dla Obszaru IV.</i>	<i>86</i>
SPIS RYSUNKÓW	87
SPIS TABEL	88

Diagnoza

Zgodnie z przyjętą definicją, kapitał społeczny rozumiany jest jako wynikająca z zaufania oraz obowiązujących norm i wzorów postępowania, zdolność do mobilizacji i łączenia zasobów, która sprzyja kreatywności oraz wzmacnia wolę współpracy i porozumienia w osiągnięciu wspólnych celów.

Diagnoza tak szerokiej sfery życia społecznego z konieczności przyjąć musi określoną perspektywę, właściwą dla możliwości oddziaływania i podejmowania zadań w tej sferze przez podmioty życia publicznego. W diagnozie kondycji kapitału społecznego w Polsce zostały zatem wyróżnione cztery obszary. Pierwszy z nich obejmuje problematykę **postaw i kompetencji społecznych**. Analizowane są tutaj procesy związane z edukacją – zarówno formalną, jak i inną niż formalna – w odniesieniu do kształcenia przez całe życie. Omówione zostały te typy edukacji, które bezpośrednio rozwijają wyróżnione kompetencje społeczne – edukacja obywatelska, medialna i kulturalna. Trzeba przy tym zaznaczyć, że problematykę edukacji w odniesieniu do systemu oświaty oraz w powiązaniu z rozwojem kompetencji jednostek porusza szerzej Strategia Rozwoju Kapitału Ludzkiego, natomiast tematowi uczenia się przez całe życie poświęcony został odrębny dokument planistyczny *Perspektywa uczenia się przez całe życie*.

Wyróżnione postawy i kompetencje społeczne stanowią podstawę do rozwijania i wzmacniania kapitału społecznego w kolejnych obszarach – będących przedmiotem diagnozy. Kooperatywność jest istotą życia społecznego we wszystkich jego wymiarach (gospodarczym, politycznym, instytucjonalnym) i na wszystkich jego poziomach (rodzina, społeczności terytorialne, szkolne i te kształtujące się na bazie pracy, zainteresowań czy poglądów). Każdy rodzaj współdziałania opiera się na sieciach relacji społecznych o charakterze nieformalnym (prywatnym) lub formalnym (publicznym). Sieci społeczne dają jednostkom dostęp do różnego rodzaju zasobów, tym samym przynależność do sieci jest wymierną wartością, przekładającą się na jakość życia. Z punktu widzenia zbiorowości, sieci społeczne umożliwiają przepływ informacji i idei, aktywizują indywidualny potencjał do partycypacji w życiu społecznym, stanowią tym samym wymierną wartość. Zagadnień związanych z kooperatywnością, ze zorganizowaną i spontaniczną aktywnością obywatelską, działaniami i kondycją sektora pozarządowego, dialogiem obywatelskim, współpracą międzysektorową czy ekonomią społeczną dotyczy obszar diagnozy **współdziałanie i partycypacja społeczna**. Obszar ten stanowi dopełnienie obszaru „komunikacja i dialog”, będącego częścią Strategii Sprawne Państwo, a także obszaru odnoszącego się do usprawnień administracyjnych, zwłaszcza na poziomie lokalnym, zawartym w Krajowej Strategii Rozwoju Regionalnego.

Satysfakcjonująca społecznie kooperatywność nie byłaby możliwa bez komunikatywności. W sytuacji gdy sieci społeczne mają charakter zamknięty, czasem wręcz naruszający interesy innych osób, mówi się o tak zwanym „złym kapitale społecznym”. Im bardziej sieci są otwarte (inkluzyjne), im łatwiej i płynniej jednostki mogą „krążyć” po różnych sieciach społecznych, im bardziej przejrzyste są (pisane bądź niepisane) reguły i normy obowiązujące w relacjach, tym większa jest produktywność w skali całej zbiorowości¹, a tym samym większy potencjał rozwojowy. **Komunikacja społeczna** – kolejny obszar diagnozy – jest zatem kluczowa dla otwartości sieci, zarówno w wymiarze kultury komunikowania, jak i infrastruktury medialnej. Media i treści medialne pełnią istotną rolę jako przestrzeń komunikacji i wspólnego przebywania, a także źródło odniesień dla tożsamości indywidualnej i zbiorowej. Wraz z nowymi kanałami komunikacji stanowią ważny punkt odniesienia dla sieci społecznych. Kontakt z nowymi mediami w sposób istotny wpływa na style życia, styl nauki

¹ W literaturze socjologicznej określa się to zjawisko mianem „pomostowego” kapitału społecznego.

czy pracy². Dlatego to przede wszystkim od funkcjonowania mediów zależy, na ile efektywnie jednostki, grupy i instytucje mogą się ze sobą komunikować, a tym samym budować i wzmacniać więzi będące podstawą kapitału społecznego. Efektywna komunikacja społeczna zapewnia synergię działań wobec podzielanych celów i wartości.

Potencjał kulturowy i kreatywny to obszar diagnozy obejmujący bardzo szeroką problematykę – od wartości i norm, którymi się kierujemy, przez udział w życiu kulturalno-artystycznym po rozwój instytucji kultury i kreatywną przedsiębiorczość związaną z nowymi przemysłami kultury, coraz bardziej liczącymi się w życiu gospodarczym. Kreatywność jako umiejętność i odwaga eksperymentowania oraz próbowania nowych rozwiązań jest warunkiem tworzenia nowych wartości, zarówno w wymiarze estetycznym (sztuka), jak i gospodarczym (innowacje). Kultura tworzy symboliczne środowisko życia każdego człowieka i z tego punktu widzenia jest uniwersalnym środowiskiem rozwoju i tworzenia tożsamości. Przemiany zachodzące w ostatnich latach w polskim społeczeństwie dotyczą wielu aspektów kultury. Na zmiany zachowań i sposobów korzystania z dziedzictwa kulturowego oraz innych zasobów kształtujących wspólną tożsamość wpłynął – z jednej strony – proces transformacji systemowej, z drugiej – konieczność dostosowania się do globalnych trendów, takich jak powszechne wykorzystywanie nowych technologii, szybkość dostępu i obiegu informacji (wiedzy).

Wytyczenie w Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego wymienionych obszarów diagnozy ma jedynie charakter funkcjonalny i operacyjny. Obszary te przenikają się wzajemnie, a zagadnienia poruszane w poszczególnych rozdziałach są ze sobą ściśle powiązane. Trzeba też zaznaczyć, że ich ułożenie w diagnozie nie ma charakteru hierarchicznego (zob. Rysunek 1).

Rysunek 1. Obszary diagnozy dla Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego

²

Raport *Polska 2030. Wyzwania rozwojowe*, s. 347, KPRM 2009, <http://www.polska2030.pl>

Obszar I. Postawy i kompetencje społeczne

W raporcie *Polska 2030* procesom kształcenia została przypisana niezwykle ważna rola w zakresie wspierania rozwoju kapitału społecznego. Z tego względu celem kształcenia powinny stać się kwestie związane ze zwiększeniem troski o dobro wspólne, z poprawą jakości przestrzeni i debaty publicznej, wzrostem wzajemnego zaufania, wspieraniem aktywności obywatelskiej oraz zwiększeniem roli potencjału kreatywnego i kulturowego. Zadaniem polskiego systemu kształcenia formalnego oraz edukacji innej niż formalna jest również sprostanie celom i zadaniom, jakie stawia przed nami europejskie społeczeństwo informacyjne.

Charakterystyka kompetencji niezbędnych do budowy kapitału społecznego

Punktem wyjścia dla diagnozy obszaru kształtowania wyróżnionych postaw i kompetencji społecznych jest zdefiniowanie przestrzeni, w której ma miejsce uczenie się jednostki. W Europie panuje zgoda co do potrzeby poszerzenia procesu uczenia się poza sztywne ramy edukacji formalnej. Koncepcja uczenia się przez całe życie (*Life Long Learning*) zakłada „rozwój indywidualny i rozwój cech społecznych we wszystkich formach i wszystkich kontekstach – w systemie formalnym, tj. w szkołach, placówkach kształcenia zawodowego, uczelniach i placówkach kształcenia dorosłych, oraz w ramach kształcenia nieformalnego, a więc w domu, w pracy i w społeczności”³, stawiając tym samym jednostkę w centrum procesu nauczania.

Dwa kluczowe postulaty wynikające z tej definicji dotyczą przestrzeni kształcenia (*lifewide learning*) i czasu kształcenia (*lifelong learning*)⁴. Wymiar przestrzenny odnosi się do zróżnicowania źródeł nauczania, w tym uprawomocnienia źródeł pozaformalnych i nieformalnych. Nauka nie powinna zaczynać się i kończyć w szkole ani innych specjalistycznych placówkach edukacyjnych: uczymy się w pracy, w gronie rodzinnym, uczestnicząc w działaniach społecznych i obywatelskich⁵. Coraz większą rolę w kształceniu odgrywają instytucje kultury, stowarzyszenia, grupy znajomych. W myśl nowej definicji, proces kształcenia wydłuża się, obejmując aktywność osób, które ukończyły etap edukacji formalnej. Tym samym czas uczenia się nie jest ograniczony do tradycyjnego cyklu edukacji formalnej – trwa także w dorosłym i dojrzałym życiu. Wcześniejsze rozpoczęcie nauki i kontynuowanie jej przez całe życie wpływa korzystnie nie tylko na pozycję na rynku pracy, lecz także rozwój i kondycję psychiczną jednostki, pomaga współtworzyć otoczenie społeczne cechujące się otwartością, tolerancją i kreatywnością. Tymczasem w Polsce odsetek osób w wieku 25–64 lat objętych kształceniem wynosi jedynie 4,7%, czyli prawie dwukrotnie mniej niż średnia w Unii Europejskiej, a motywacje do zdobywania dodatkowej wiedzy i umiejętności mają przede wszystkim charakter pragmatyczny⁶.

Na podstawie doświadczeń polskiego systemu nauczania i koncepcji *Life Long Learning* wyznaczono główne postawy i kompetencje społeczne, które powinny mieć charakter priorytetowy w systemie nauczania oraz innych, wspierających go formach edukacji. Zalicza się do nich: **kooperatywność, komunikatywność i kreatywność**.

Kooperatywność to umiejętność podejmowania współpracy, opierająca się na zaufaniu społecznym i chęci angażowania się we wspólne działania. Warunkowana jest otwartością na odmienne poglądy

³ *Uczenie się przez całe życie: rola systemów edukacji w państwach członkowskich Unii Europejskiej*, Europejskie Biuro Eurydice, Bruksela 2000, s. 10.

⁴ *Lifelong Learning and Lifewide Learning*, Skolverket, Stockholm 2000.

⁵ *European ELLI Index 2010*, ICDE 2010, s. 4.

⁶ *Czy warto się uczyć?*, CBOS, Warszawa 2007.

oraz cele innych osób i grup. Kooperatywność jest podstawą tworzenia społeczeństwa obywatelskiego, umożliwia podejmowanie inicjatyw obywatelskich, stąd jej źródłem jest edukacja obywatelska.

Komunikatywność jako umiejętność zbiorowej i indywidualnej komunikacji pomiędzy ludźmi stanowi podstawę budowania wszelkich relacji społecznych. Komunikatywność jest warunkiem wspólnego działania, dialogu i debaty społecznej, warunkiem wymiany informacji i wiedzy. Postawa komunikatywna przyswajana jest w toku edukacji medialnej i cyfrowej.

Kreatywność to przynależna jednostkom i grupom społecznym zdolność do generowania oryginalnych pomysłów, twórczego myślenia i wytwarzania praktyk społecznych opartych na innowacyjności oraz potencjale kulturowym. Kreatywność jest wspierana w toku edukacji kulturalnej i artystycznej.

Upowszechnianie postaw i kompetencji społecznych w polskim systemie oświaty

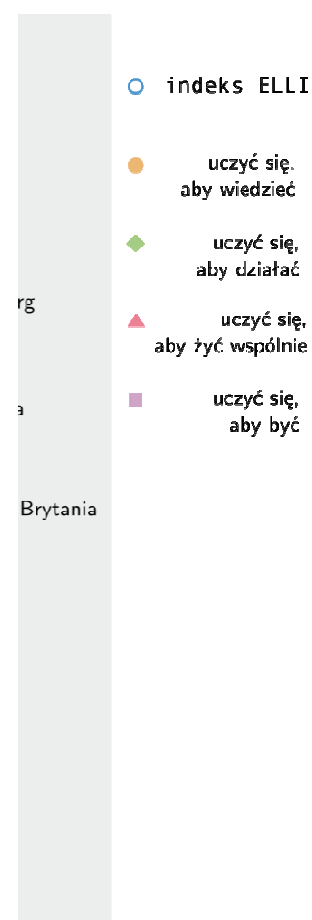
Wskaźniki zaproponowane przez instytucje europejskie w ramach strategii *Europa 2020*, kładącej nacisk na rozwój gospodarki opartej na wiedzy i innowacji, stawiają Polskę na dobrej pozycji wśród innych krajów europejskich. Polska przoduje pod względem zmniejszania liczby osób przedwcześnie kończących edukację oraz wzrostu liczby absolwentów z wykształceniem średnim i wyższym, w tym ścisłym i technicznym. Największym wyzwaniem dla polskiej strategii, oprócz realizacji wytycznych dotyczących zwiększenia nakładów na kształcenie na wszystkich etapach oraz na badania naukowe (dziś na badania naukowe przeznaczane jest 0,34% wydatków budżetowych; projektowany jest wzrost funduszy na badania do 3% PKB), wydaje się być wprowadzenie idei *Life Long Learning* w polską praktykę edukacji oraz podwyższenie samej jakości kształcenia.

Koncepcja *Life Long Learning* zakłada istnienie czterech rodzajów kompetencji nabywanych w procesie nauczania. Ludzie uczą się, aby **wiedzieć** (tradycyjne zdobywanie wiedzy), aby **działać** (wypracować umiejętność kreatywnego działania i współdziałania), aby **żyć wspólnie** (odnosić się do wspólnoty w sposób otwarty i tolerancyjny), aby **być** (rozwijać własną osobowość, wrażliwość, potencjał intelektualny)⁷. Jak wykazały wyniki testów kompetencji PISA (*Programme for International Student Assessment* – Program Międzynarodowej Oceny Umiejętności Uczniów), polski system kształcenia nie odbiega od średniej europejskiej w samym nauczaniu wiedzy⁸. W Polsce, podobnie jak w większości krajów środkowoeuropejskich, najlepiej kształtuje się poziom kompetencji odwołujących się do wiedzy wyuczonej, natomiast średnio o połowę niższy jest indeks kompetencji związanych z działaniem, życiem we wspólnocie i rozwojem osobistym.

Rysunek 2. Wartości indeksu Life Long Learning dla 23 krajów europejskich

⁷ Edukacja. Jest w niej ukryty skarb, UNESCO, Warszawa 1998.

⁸ PISA 2006. Science Competencies for Tomorrow's World, OECD 2006.

Źródło: European ELLI Index 2010, ICDE 2010

Badania umiejętności uczniowskich potwierdzają tę diagnozę; pozwalają także na postawienie hipotezy o „ukrytym programie” charakterystycznym dla polskiego systemu edukacji formalnej – mimo deklaratywnego traktowania umiejętności na równi z wiedzą, polska szkoła nadal uczy głównie wiedzy podręcznikowej, odtwarzanej w trakcie tradycyjnych sprawdzianów i egzaminów. W relacjach między uczniami i nauczycielami premiowana jest nie kreatywność i umiejętność niestandardowego wnioskowania, lecz myślenie „według klucza”, schematyczność i grzeczność⁹. W szkole zbyt mało czasu poświęca się na naukę realizacji zadań i pracy w grupach. Badania Civic Education Study wykazały ponadto, że choć wiedza obywatelska nabywana w szkole jest znaczna, to dzieci i młodzież mają ogromny problem z przeniesieniem jej do pozaszkolnej rzeczywistości¹⁰.

Wszystkie etapy edukacji charakteryzują się także niskim poziomem nauczania innowacyjności. W przypadku szkolnictwa wyższego wzrost liczby osób z tytułem doktora nauk nie przekłada się na wzrost wynalazków i patentów, niska jest także innowacyjność polskich badań naukowych, mierzona liczbą patentów.

⁹ T. Wolan, *Ukryty program w praktyce pedagogicznej placówek edukacyjnych*, „Gazeta Uniwersytecka” 7/2002.

¹⁰ *What democracy means to ninth-graders: Results From the International IEA Civic Education Study*, IEA 2001.

W ciągu ostatnich kilku lat placówki odpowiedzialne za kształcenie podjęły różnorodne działania mające na celu podniesienie kooperatywności, komunikatywności i kreatywności w edukacji formalnej i innej niż formalna. Niektóre działania znajdują się jeszcze w fazie propozycji i projektów, inne zostały już wdrożone, jednak w chwili obecnej efekty nie są na tyle widoczne, by mogły zostać poddane ewaluacji.

Charakterystyczną cechą polskiego systemu kształcenia jest przewaga kształcenia formalnego. Oprócz niego, na różnych etapach życia, coraz istotniejszą rolę powinno pełnić uzupełniające kształcenie nieformalne i pozaformalne, które cechuje się większym stopniem szczegółowości, umożliwia nabycie praktycznych umiejętności, a ponadto odbywa się poza systemem hierarchicznego szkolnictwa.

Najbogatsza oferta kształcenia nieformalnego dostępna jest dla dzieci i młodzieży w wieku szkolnym. Głównym organizatorem tych zajęć jest jednak szkoła (66% oferty przeznaczonej dla młodzieży). Pozostali organizatorzy to tradycyjne instytucje aktywizujące – biblioteki, domy kultury, świetlice, ośrodki sportowe, kluby, parafie i przestrzenie spotkań nieformalnych (19%) – oraz organizacje pozarządowe (jedynie 15%). Do innych nieformalnych przestrzeni aktywizujących młodych ludzi zalicza się: kina, kawiarenki internetowe, kawiarnie i puby¹¹.

Osoby starsze mogą rozwijać swoje zainteresowania i pasje z pomocą takich instytucji, jak Uniwersytet Trzeciego Wieku, domy i kluby seniora, stowarzyszenia pomocowe organizujące wolontariat. Popularne jest także wspólne muzykowanie i zajęcia choreograficzne¹².

Grupą, w najmniejszym stopniu objętą kształceniem, są ludzie w tzw. wieku produkcyjnym. Instytucje publiczne oferują przede wszystkim zajęcia dokształcające i aktywizujące zawodowo, nie mają jednak spójnego programu promującego rozwój osobowości i zainteresowań. Lukę tę częściowo wypełnia oferta kształceniowa i integracyjna zakładów pracy – silnie zakorzeniona w polskiej tradycji, jednak obecnie obejmująca coraz mniejszą liczbę pracowników. Pracownicy najczęściej korzystają ze szkoleń związanych z podnoszeniem swoich kompetencji zawodowych lub wynikających z przepisów prawa: obowiązkowych szkoleń BHP, szkoleń branżowych – popularnych dla określonych grup zawodowych, i szkoleń dla zawodów technicznych¹³. Oddzielną grupą szkoleń, przeznaczonych do osób dorosłych, są kursy z obsługi programów komputerowych i Internetu. Nie wyczerpują one jednak potrzeb w zakresie korzystania z nowych technologii i treści dostępnych za pomocą nowych mediów.

Edukacja obywatelska

Edukacja obywatelska obejmuje zorganizowane, systematyczne działania edukacyjne, które mają na celu wyposażenie młodzieży i dorosłych w wiedzę oraz umiejętności niezbędne do uczestnictwa w życiu politycznym i społecznym. Upowszechnianie i zakorzenianie postaw obywatelskich przekłada się na większe zaangażowanie członków społeczeństwa w sprawy publiczne. Edukacja obywatelska stanowi zatem podstawowe narzędzie wzmocnienia procesów demokratyzacji. Specyfiką edukacji obywatelskiej jest waga własnego doświadczenia – w życiu dorosłym przebiega ona głównie poprzez praktykę (od uczestnictwa w wyborach przez aktywny udział w życiu lokalnej wspólnoty po działalność polityczną). W przeciwieństwie do edukacji kulturalnej, edukacja obywatelska nie jest w Polsce obciążona bagażem definicyjnym i instytucjonalnym oraz utartymi metodami działania.

¹¹ „Biała Księga” młodzieży polskiej. Dwie prawdy o aktywności, MEN, Warszawa 2005.

¹² M. Kaczmarczyk, E. Trafiałek, *Aktywizacja osób starszych*, „Gerontologia Polska”, 4/2007.

¹³ *Edukacja dla pracy. Raport o rozwoju społecznym*, UNDP Warszawa 2007; *Edukacja i wykształcenie w Małopolsce. Raport za rok 2009*, Kraków 2009.

Aktywność obywatelska polskiego społeczeństwa nie jest wysoka. Mimo że mamy coraz większe poczucie wpływu na lokalną społeczność (66% Polaków twierdzi, że wspólne działanie mogłoby ją zmienić) i rozpoznajemy główne jej problemy i aktorów, to niechętnie włączamy się w działanie na jej rzecz (robi to 20% populacji)¹⁴. Dorośli Polacy najczęściej działają w organizacjach związanych ze szkolnictwem (rada rodziców, „trójka klasowa” – 5,1% dorosłych), charytatywnych, religijnych, sportowych (koła myśliwskie i wędkarskie) i artystycznych (chóry, orkiestry)¹⁵.

Główną zmienną, różnicującą aktywność stowarzyszeniowo-obywatelską, jest wykształcenie – przy czym różne jej obszary są od niego zależne w różnym stopniu: poziom wykształcenia najsilniej wiąże się z gotowością pomocy finansowej dla organizacji, najsłabiej zaś – z zaufaniem do władz lokalnych.

Rysunek 3. Wymiary aktywności stowarzyszeniowo-obywatelskiej według wykształcenia

ał w wyborach 2005

ach 2006

e

Źródło: Stowarzyszeniowo-obywatelski kapitał społeczny, CBOS, Warszawa 2008

Młodzi ludzie w znacznym stopniu odwzorowują bierną postawę dorosłych: w 2008 roku 27% młodzieży uczęszczającej do ostatnich klas dziennych szkół ponadgimnazjalnych deklarowało, że nie interesuje się polityką (choć zainteresowanie nią i tak wzrosło o 5% w stosunku do roku 2003).

¹⁴ *Działalność społeczna Polaków*, CBOS, Warszawa 2010. Wyrażając krytykę, należy jednak pamiętać o tym, że z drugiej strony, Polacy są najbardziej zapracowanym narodem Unii Europejskiej: według danych Eurostatu średni tygodniowy czas pracy wynosi 40,6 godziny (*Eurostat 2009*).

¹⁵ *Aktywność Polaków w organizacjach obywatelskich 1998–2010*, CBOS, Warszawa 2010.

Ponadto, aż 56% z nich nigdy nie brało udziału w wyborach do samorządu szkolnego, a 65% nie należało do żadnej organizacji, klubu czy ruchu religijnego¹⁶.

Już działania prowadzone w obrębie edukacji szkolnej zakładają aktywizację obywatelską uczniów, która ma pomóc w budowaniu poczucia wartości i wpływu na życie społeczne oraz uczyć współpracy. Wynikająca z tego założenia zmiana podstawy programowej wprowadza obowiązek realizacji uczniowskiego projektu obywatelskiego w ramach zajęć wiedzy o społeczeństwie w gimnazjum i liceum. Ponadto, w planie nauczania więcej czasu poświęca się na historię najnowszą, traktując ją jako wstęp do edukacji obywatelskiej i łącząc z wiedzą o wypracowanych instytucjach obywatelskich. Na poziomie szkolnictwa wyższego aktywizację obywatelską promować będzie m.in. studenckie Biuro Karier. Projekt reformy szkolnictwa wyższego nie zakłada natomiast samorządności uniwersytetu jako praktyki obywatelskiego uczestnictwa.

Obywatelskie kształcenie nieformalne jest z kolei domeną działań organizacji pozarządowych. Realizowane projekty są przeważnie współfinansowane z funduszy państwowych, samorządowych i europejskich, co zwiększa ich liczbę i skalę, a także zasięg osób objętych poszczególnymi programami. Jednak tendencja ta skłania jednocześnie do debaty o niebezpieczeństwie „NGOizacji” aktywności obywatelskiej, polegającej na zagubieniu wrażliwości społecznej, coraz mniejszym znaczeniu lokalnego kontekstu dla prowadzonych działań oraz ich doraźności, będącej wynikiem niestabilności finansowania i zmian celów finansowanych projektów¹⁷. Formą przeciwdziałania temu zjawisku mogłoby być stworzenie jednolitego długofalowego programu edukacji obywatelskiej. Istotne jest także, aby stworzyć mechanizmy wspierania edukacji obywatelskiej innej niż formalna, przy jednoczesnym monitorowaniu jakości informacji przekazywanych obywatelom. Obecnie w administracji publicznej nie ma podmiotów, które pełniłyby taką rolę. W ograniczonym zakresie działania takie podejmuje jedynie Rzecznik Praw Obywatelskich, który, jako organ konstytucyjny władzy państwowej, zajmuje się przeciwdziałaniem i reagowaniem w sytuacjach naruszenia wolności i praw człowieka i obywatela oraz zasad współżycia i sprawiedliwości społecznej. Realizuje także działania o charakterze edukacyjnym (często we współpracy z organizacjami pozarządowymi), m.in.: programy edukacji obywatelskiej skierowane do szkół (uczniów i nauczycieli), szkolenia, konferencje, publikacje. Jednak edukacja obywatelska nie jest podstawowym zadaniem Rzecznika Praw Obywatelskich i do jego kompetencji nie należy opracowanie i wdrażanie całościowego systemu edukacji obywatelskiej.

Edukacja medialna i informatyczna

Ekspercka diagnoza *Narodowy Foresight 2020*¹⁸ za kluczowe czynniki kapitału społecznego uznaje zasoby fachowej kadry i poziom wiedzy społeczeństwa o technologiach wpływających na zrównoważony rozwój. Strategiczne działania umożliwiające powstanie tych czynników powinny, według ekspertów Foresight, obejmować nowatorskie – przede wszystkim cyfrowe – metody przekazywania wiedzy i technologii, zarówno w sektorze gospodarki, jak i edukacji; upowszechnienie ich we wszystkich środowiskach społecznych, a także zmianę stylu życia poprzez stymulację wzrostu uczestnictwa w kulturze i szeroko rozumianej rozrywce. Nowe dokumenty rządowe, podejmujące

¹⁶ *Konsumpcja substancji psychoaktywnych przez młodzież szkolną – Młodzież 2008*, CBOS, Warszawa 2008.

¹⁷ Dyskusję o zjawisku NGOizacji rozpoczął tekst Agnieszki Graff *Urządasy, bez serc, bez ducha*, opublikowany w „Gazecie Wyborczej”, 8.01.2010.

¹⁸ E. Bendyk (red.), *Wyniki Narodowego Programu Foresight 2020*, Warszawa 2009, s. 194–208; Raport *Polska 2020. Spojrzenie z przyszłości*.

temat kapitału społecznego odwołują się do postulatów Foresight, jednocześnie poszerzając je i uszczegóławiając.

Uczestnictwo w globalnej edukacji wyraża się przede wszystkim w odbiorze mediów audiowizualnych oraz w aktywności i twórczości internetowej. Raport *Polska 2030* wskazuje na kryzys przekazu publicznych mediów audiowizualnych i zwraca uwagę na niski poziom przekazu kulturalnego, za jego główną przyczynę uznając silną konkurencję z mediami prywatnymi, niestabilność nadawcy publicznego i kontrowersje co do zasad finansowania. W tym kontekście pozytywnym jest duże usieciowienie polskiego społeczeństwa i uczestnictwo ludzi młodych w tworzeniu alternatywnej kultury i sztuki w Internecie. Jak wynika z badań w 2007 roku 23% internautów deklaruowało, że kiedykolwiek tworzyło i publikowało w Internecie własną twórczość, a 8% zaznaczyło, że robi to regularnie¹⁹. Do popularyzacji internetowego uczestnictwa w kulturze znacznie przyczynia się archiwizacja i digitalizacja zasobów dziedzictwa narodowego umożliwiającą powszechny i nieodpłatny dostęp.

Tabela 1. Uczestnictwo w kulturze za pośrednictwem Internetu w roku 2006 (% internautów)

Czytelnictwo	Gry	Mass media internetowe	Edukacja	Komunikacja
40	40	24	11	44

Źródło: Eurostat 2006

Nakierowana na kształtowanie umiejętności świadomego, krytycznego i selektywnego korzystania ze środków masowego przekazu, w szczególności mediów masowych, oraz aktywnej i twórczej komunikacji edukacja medialna jest zatem niezbędną podstawą do realizowania edukacji obywatelskiej, kulturalnej i artystycznej. Edukacja medialna stanowi także nieodzowny warunek procesu nazwanego w dokumentach Unii Europejskiej „alfabetyzacją medialną”. Kwestii budowania systemu edukacji medialnej dotyczy na szczeblu UE Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2007/65/WE o audiowizualnych usługach medialnych, przyjęta 11 grudnia 2007 roku. W swej preambule zaleca państwom członkowskim działania związane z upowszechnianiem umiejętności korzystania z mediów we wszystkich grupach społecznych. Działania edukacyjne i szkoleniowe mają na celu podniesienie świadomości obywateli co do zalet i zagrożeń, jakie niosą ze sobą współczesne media audiowizualne. Zalecenia wspomnianej dyrektywy znalazły odzwierciedlenie w krajowym porządku prawnym. W 2008 roku – rozporządzeniem ministra edukacji narodowej – wprowadzono nową podstawę programową kształcenia ogólnego dla sześciolletnich szkół podstawowych, gimnazjów i funkcjonujących przed reformą szkół ponadpodstawowych. W nowej podstawie programowej nie znalazła się – obecna w poprzedniej podstawie – międzyprzedmiotowa ścieżka „edukacja czytelnicza i medialna”. Ścieżka ta ma być teraz realizowana obecnie przez wszystkich nauczycieli w ramach prowadzonych zajęć edukacyjnych. Elementy edukacji medialnej włączone zostały tym samym w nauczanie przedmiotowe – przede wszystkim na lekcjach języka polskiego, języków obcych i regionalnych, wiedzy o społeczeństwie oraz informatyki.

W odniesieniu do osób objętych systemem edukacji formalnej główny ciężar przekazywania wiedzy o środkach przekazu spoczywa na szkole, która nie wypracowała dotychczas koherentnego i skutecznego modelu kształcenia. Warto podkreślić, że w początkowej fazie, kampanie promujące edukację medialną skierowane były przede wszystkim do ludzi dorosłych i charakteryzowały się negatywnym przekazem – wiedza o mediach miała chronić przed zagrożeniami płynącymi ze środków

¹⁹

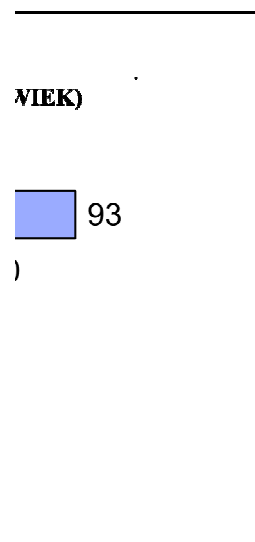
Zob. Raport *Polska 2030. Wyzwania rozwojowe*, KPRM 2009.

masowego przekazu. Obecnie zadaniem szkoły i innych instytucji edukacyjnych jest promowanie edukacji medialnej przede wszystkim wśród młodzieży i uczynienie z niej narzędzia sprzyjającego twórczości i rozwijaniu zainteresowań²⁰.

Szczególnie istotną dzisiaj gałęzią edukacji medialnej jest edukacja związana ze stosowaniem technologii informacyjnych (IT). Edukacja informatyczna rozpoczyna się już w pierwszej klasie szkoły podstawowej i według zaleceń ministerstwa ma polegać na bezpośrednim kontakcie z komputerem. Na drugim, trzecim i czwartym etapie edukacji uczeń uczestniczy w zajęciach informatycznych, na czwartym etapie także w stopniu rozszerzonym. W szkolnictwie wyższym nauką technik informatycznych i kształceniem kadr nauczania zajmują się kierunki: informatyka, informatyka i ekonometria, informacja naukowa i bibliotekoznawstwo. Kontynuacji wiedzy szkolnej nie przewiduje jednak większość kierunków humanistycznych, co znacznie utrudnia zdobywanie informacji o zagranicznych publikacjach i skutkuje niskim poziomem polskiej humanistyki. Warto odnotować wyjątek – nowo powstały na kilku uczelniach kierunek: informatyka społeczna, którego założeniem jest nauka stosowania technik informatycznych w naukach humanistycznych i społecznych.

Działania formalne uzupełnia samodzielna aktywność ludzi młodych. Komputer i Internet stwarzają możliwość nawiązywania i podtrzymywania kontaktów społecznych, przyjemnego spędzania wolnego czasu, umożliwiając jednocześnie „bezbolesne” nabywanie kompetencji informatycznych²¹. Nie tylko informatycznych zresztą – badania wykazały bowiem, że osoby korzystające z Internetu mają większe zaufanie do instytucji politycznych i częściej uczestniczą w projektach obywatelskich²². Poza wykształceniem podstawowym czynnikiem wpływającym na znajomość technologii informatycznych jest wiek. Wiedza informatyczna to typowy przykład wiedzy, która szybciej, łatwiej i częściej nabywana jest przez ludzi młodych.

Rysunek 4. Przekrój wiekowy użytkowników Internetu

Źródło: Korzystanie z komputerów i Internetu, CBOS, Warszawa 2010

²⁰ P. Drzewiecki, *Media – Aktywni. Dlaczego i jak uczyć edukacji medialnej?* Otwock–Warszawa 2010.

²¹ Zob. Raport *Polska 2030*, s. 347: „Mimo znaczących różnic pomiędzy indywidualnymi kompetencjami, młode pokolenia są coraz bardziej przyzwyczajone do poziomych i usieciowionych kanałów komunikacji i obiegu kultury. (...) Media i treści medialne grają kluczową rolę w ich życiu – jako przestrzeń komunikacji i wspólnego przebywania, oraz źródło odniesień dla tożsamości indywidualnej i zbiorowej”.

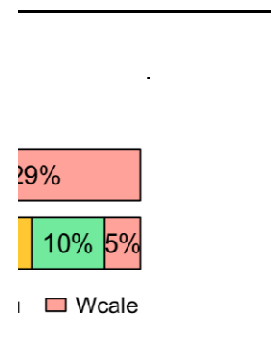
²² *Portret Internauty*, CBOS, Warszawa 2009.

W kwestii kompetencji medialnych i informatycznych istotna jest także analiza i zrozumienie problematyki **wykluczenia cyfrowego**. Tradycyjnie problemy związane z wykluczeniem cyfrowym wiążano z brakiem infrastruktury i umiejętności obsługi komputera, toteż walka z wykluczeniem skupiała się na pokonaniu tych dwóch przeszkód. Działania samorządów i instytucji pozarządowych koncentrowały się przede wszystkim na zapewnianiu dostępu do Internetu i stworzeniu infrastruktury cyfrowej (służyło temu m.in. działanie 8.3 w ramach Programu Operacyjnego Innowacyjna Gospodarka), a także prowadzeniu kursów komputerowych w ramach aktywizacji zawodowej osób w średnim i starszym wieku. W efekcie tych działań 66% gospodarstw domowych ma komputer, a 59% – dostęp do Internetu. Regularne korzystanie z komputera deklaruje 55% Polaków, a z Internetu – 51%²³.

Jednak mimo tych optymistycznych danych zagrożenie wykluczeniem cyfrowym jest nadal znaczne. Komputerem i Internetem posługują się bowiem przede wszystkim osoby wykształcone i pracujące umysłowo, natomiast 67% osób bezrobotnych nie korzysta z Internetu²⁴. Co więcej, spośród osób niekorzystających z komputera i Internetu niemal 40% nie zamierza w ogóle zmieniać tej sytuacji. Dane te, połączone z analizą jakościową, pozwalają na dostrzeżenie problemów, na jakie natrafiła edukacja informatyczna²⁵.

Pierwszym z nich jest częste postrzeganie komputera i Internetu jedynie jako narzędzi służących rozrywce i posługiwanie się nimi przede wszystkim w celach hobbistycznych, a przy tym niechęć do inwestowania zasobów finansowych i czasowych. Tymczasem sieć konstytuuje coraz istotniejszą przestrzeń gospodarczą: wykluczenie cyfrowe utrudnia znalezienie pracy (nawet w sposób dosłowny, uniemożliwiając przeglądanie i wyszukiwanie ofert pracy w Internecie) oraz sprawne wykonywanie zawodu, nawet w przypadku pracowników niewykwalifikowanych.

Rysunek 5. Cele korzystania z Internetu

Źródło: Korzystanie z komputerów i Internetu, CBOS, Warszawa 2010

Drugi problem stanowi jakość kompetencji informatycznych nabywanych przez młodzież. Mimo że niemal wszyscy młodzi ludzie potrafią obsługiwać systemy operacyjne – tworzone tak, aby były intuicyjne w obsłudze – o wiele słabiej znają podstawowe funkcje biurowe komputera i komend w Internecie. Przez analogię do umiejętności posługiwania się językiem mówionym możemy stwierdzić, że istnieje poważne zagrożenie funkcjonalnym analfabetyzmem w dziedzinie informatyki. Obawa ta jest uzasadniona, tym bardziej, że specyfiką kompetencji cyfrowych jest potrzeba ciągłego ich udoskonalania – nie wypracowano jednak metod powszechnej edukacji cyfrowej po zakończeniu edukacji szkolnej.

²³ Korzystanie z komputerów i Internetu, CBOS, Warszawa 2010.

²⁴ Portret Internauty, CBOS, Warszawa 2009.

²⁵ A. Jeran, Wykluczenie cyfrowe, EFS 2010.

Wykluczenie cyfrowe przekłada się także często na wykluczenie z kultury. Internet jest bowiem istotnym źródłem pozyskiwania informacji na temat inicjatyw i wydarzeń kulturalnych. Z badań wynika, że 51% widzów szuka informacji o filmach na stronach internetowych portali ogólnotematycznych i portali związanych z kinem²⁶. Tym samym edukacja medialna i informatyczna wiąże się ściśle z edukacją kulturalną i artystyczną.

Edukacja kulturalna i artystyczna

Dziedzictwem intelektualnym polskiej tradycji kulturalnej jest – petryfikowany w okresie Polski Ludowej i przez wiele lat nieproblematyzowany – podział na kulturę wysoką i kulturę popularną. Działania oświatowe, wspierające uczestnictwo w tej pierwszej, mają skostniały charakter, a szkolne uczestnictwo w kulturze często sprowadza się do obowiązkowych wycieczek do teatrów i muzeów²⁷. Natomiast niewątpliwą zaletą polskiej edukacji kulturalnej jest jej silna obecność poza systemem szkolnym, dzięki licznym i różnorodnym podmiotom zajmującym się nieformalną edukacją kulturalną, takim jak biblioteki, domy kultury, kluby młodzieżowe czy muzea. Duża liczba ośrodków kulturalnych nie oznacza jednak rozbudowanej oferty edukacji kulturalnej. Niejednokrotnie także oferta, adresowana przede wszystkim do ludzi młodych, jest niedostosowana do potrzeb społecznych i kompetencji odbiorców. Przygotowane na potrzeby Krajowego Kongresu Kultury raporty o stanie różnych dziedzin życia kulturalnego, uwzględniające podaż i popyt usług kulturalnych, stanowią diagnozę i podstawę dla wypracowania reformy kształcenia nieformalnego w zakresie kultury.

Istotna jest również obecność edukacji kulturalnej i artystycznej w kształceniu formalnym. Kierunek działań na rzecz edukacji kulturalnej i artystycznej, wyznaczony treścią listu intencyjnego ministra edukacji narodowej i ministra kultury i dziedzictwa narodowego z marca 2008 roku²⁸, musi uwzględniać „możliwość aktywnego uczestnictwa dzieci i młodzieży w kulturze oraz ich samodzielnego i twórczego działania artystycznego już na poziomie szkolnym”. W postulatach strategicznych wprowadzono m.in. pojęcie animacji społeczno-kulturowej²⁹ jako działania alternatywnego wobec edukacji hierarchicznej, opartej na autorytecie i pełniącej funkcję nadawczą. Realizacja tych intencji przyświeca reformie programowej MEN, która kładzie nacisk na program kulturalny i artystyczny w edukacji trzeciego i czwartego stopnia oraz promuje aktywne uczestnictwo i tworzenie kultury jako efekt kształcenia. Postulaty te realizowane są także poprzez m.in. program edukacyjny MKDiN i Polskiego Instytutu Sztuki Filmowej pod nazwą „Filmoteka Szkolna”, którego celem jest włączenie wiedzy o filmie do procesu edukacji szkolnej.

Problematyka dostępu do kultury i edukacji kulturalnej oraz związanej z nimi „misji cywilizacyjnej” łączy się ściśle z postulatem rozwoju według paradygmatu polaryzacyjno-dyfuzyjnego. Obecnie mamy do czynienia ze zmniejszaniem się liczby publicznych instytucji kultury, takich jak kina, biblioteki, teatry, w małych i średnich miejscowościach – zamykanych ze względu na wysokie koszty utrzymania i małe zainteresowanie mieszkańców. Równocześnie rośnie liczba centrów kultury i rekreacji w dużych miastach, a także podmiotów zajmujących się animacją kultury w mniejszych miejscowościach. Paradoksalnie, sytuacja ta może być szansą dla budowy życia kulturalnego wokół dwóch, coraz bardziej istotnych we współczesnym świecie, ośrodków: globalnego – sieci i mediów

²⁶ Raport z badania: Kino w 2010 roku, Research & Development Solutions.

²⁷ „Biała Księga” młodzieży polskiej. Dwie prawdy o aktywności, MEN, Warszawa 2005.

²⁸ List intencyjny MKiDN oraz MEN dotyczący współpracy w zakresie upowszechniania edukacji kulturalnej, podpisany 12 marca 2008.

²⁹ B. Fatyga, *Jakiej kultury potrzebują Polacy i czy edukacja kulturalna im ją zapewnia?*, MKiDN, Warszawa 2009.

audiowizualnych, oraz lokalnego – centrów animacji kultury, które mają szansę skutecznie zastąpić nieuczęszczane tradycyjne domy kultury.

Czynnikami stymulującymi procesy edukacji kulturalnej są m.in. zbieżność oferty kulturalnej z zainteresowaniami odbiorcy, kompetencje artystyczno-estetyczne uczestników życia kulturalnego i pozytywne wartościowanie uczestnictwa w kulturze³⁰. Edukacja generuje potrzeby kulturalne, wyposażając jednocześnie jej uczestników w kompetencje kulturowe, czyli umiejętność poruszania się w świecie kultury, sztuki i jej interpretacji. Równie ważne dla procesu edukacji kulturalnej są badania naukowe nad zjawiskami i kondycją kultury, uczestnictwem w kulturze i czasem wolnym, ofertą kultury instytucjonalnej i nieinstytucjonalnej. Dane dotyczące ulubionych sposobów spędzania czasu wolnego jednoznacznie wskazują, że zajęcia o charakterze artystycznym, związane z biernym i aktywnym uczestnictwem w kulturze, nie należą do form wypoczynku preferowanych przez członków naszego społeczeństwa.

Analiza wyników badania³¹ na temat ulubionych sposobów spędzania czasu wolnego wykazała, że zdecydowanie największą popularnością wśród członków gospodarstw domowych, podobnie jak w latach ubiegłych, cieszyły się cztery sposoby spędzania czasu wolnego³²:

- słuchanie radia, muzyki, oglądanie telewizji (25% wszystkich odpowiedzi),
- wypoczynek bierny (14,6% odpowiedzi),
- udział w spotkaniach towarzyskich (12,7% odpowiedzi),
- czytanie (11,3% odpowiedzi).

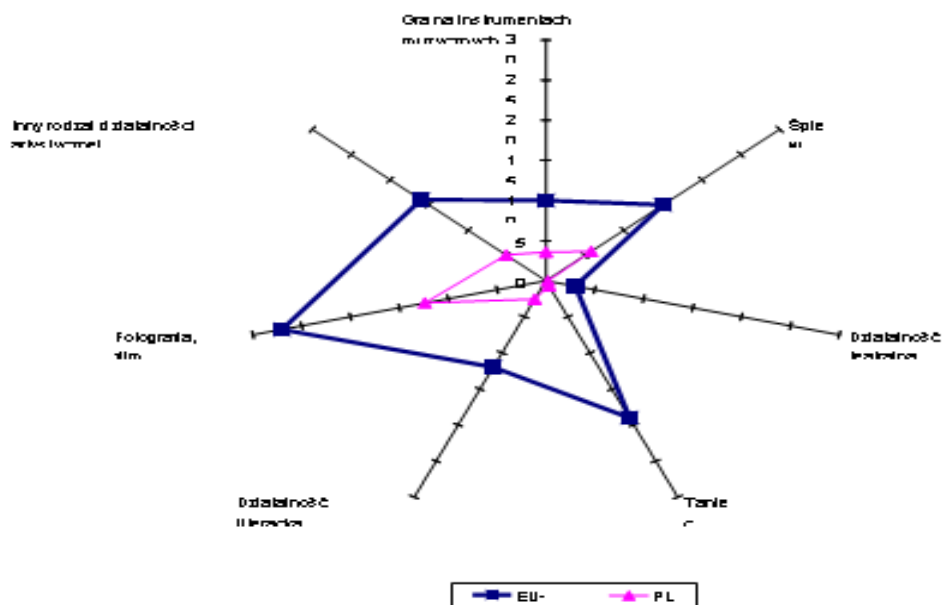
Bardzo wyraźnie rysuje się różnica między poziomem aktywnych i biernych form spędzania czasu wolnego. Dla zdecydowanej większości respondentów słuchanie radia, muzyki i oglądanie telewizji częściowo lub całkowicie może zastępować większość form aktywności kulturalnej, czyli: chodzenie do kina, teatru, udział w imprezach kulturalnych, odwiedzanie muzeów, wystaw, zwiedzanie zabytków. Niemniej warto podkreślić, że udział wskazań na wymienione formy aktywności kulturalnej wzrósł w porównaniu do wyników uzyskanych w latach 2001 i 2005 – z 4,6% (2001) i 5,3% (2005) do 5,9% (2009). Jednym z wyznaczników aktywności kulturalnej jest odsetek mieszkańców uczestniczących w amatorskiej działalności artystycznej. W porównaniu z innymi krajami Unii Europejskiej ten wskaźnik jest w naszym społeczeństwie niższy.

Rysunek 6. Odsetek mieszkańców EU–27 i Polski uczestniczących w amatorskiej działalności artystycznej

³⁰ Sektor kultury w Polsce, w: R. Borowiecki (red.), *Perspektywy rozwoju sektora kultury w Polsce*, s. 48.

³¹ GUS, Turystyka i wypoczynek w gospodarstwach domowych w 2009, 2005 i 2001 roku.

³² GUS, Turystyka i wypoczynek w gospodarstwach domowych w 2009 roku.

Źródło: *Cultural statistics*, Eurostat 2007

W edukacji kulturalnej szczególna rola przypada działaniom animacyjnym, które kierowane są nie tylko do osób uzdolnionych bądź skoncentrowanych na podnoszeniu swoich umiejętności, lecz do wszystkich tych, którzy czują potrzebę rozwoju. Działania animacyjne przyczyniają się z jednej strony do budowania więzi społecznych, rozumienia inności, akceptacji różnorodności i budowania zaufania, z drugiej zaś do zwiększenia refleksji nad tożsamością indywidualną i zbiorową.

Integralnym elementem edukacji kulturalnej jest edukacja artystyczna. Z jednej strony, tworzy warunki dla rozkwitu indywidualnych talentów, a co za tym idzie przyczynia się do rozwoju kultury narodowej i promocji dziedzictwa narodowego. Z drugiej zaś strony, wysoka jakość edukacji artystycznej przyczynia się do podnoszenia konkurencyjności i innowacyjności gospodarki. Atutem polskiej edukacji artystycznej jest istnienie spójnego systemu szkół artystycznych stopnia podstawowego, średniego i wyższego, kształtujących przyszłych twórców polskiej kultury. Aby wykorzystać potencjał tkwiący w polskim szkolnictwie artystycznym, należy opracować całościowy program jego rozwoju, który dążyłby do jego pełnego wykorzystania i mocniejszego zaznaczenia jego obecności w kulturze europejskiej³³.

Kształcenie kadr

Kształtowanie kompetencji ważnych dla rozwoju kapitału społecznego nie jest wyłącznie kwestią odpowiedniej podstawy programowej dla szkół oraz dostosowania systemu edukacji do nowych zadań i wspierania pozaszkolnych działań edukacyjno-animacyjnych. Równie ważne jest odpowiednie przygotowanie kadr realizujących zadania edukacyjne — nauczycieli, liderów pozarządowych i społecznych, animatorów, przy czym najważniejsza rola przypada pierwszej z wymienionych grup.

Należy podkreślić, że europejskie badania porównawcze nad systemem kształcenia nauczycieli diagnozują polski system kształcenia kadr jako formalnie sprawny i nieodbiegający od standardów europejskich. Szczególnie cenne wydają się praktyki nauczycielskie i kluczowa rola opiekuna praktyk, możliwość obserwacji i przeprowadzania zajęć oraz ich refleksyjna ewaluacja. Jednocześnie badania

³³

K. Pawłowski wraz z zespołem, *Raport o szkolnictwie artystycznym*, MKiDN, 2009.

wskazują na prymat edukacji przedmiotowej nad pedagogiczną w kształceniu nauczycieli poza pierwszym stopniem nauczania³⁴. Na mocy rozporządzenia Ministerstwa Edukacji Narodowej i Sportu z września 2004 roku studenci wybierają specjalność nauczycielską w toku studiów drugiego stopnia i zdobywają odpowiednie umiejętności dzięki kursom pedagogicznym i odbyciu praktyk. Niewielka ilość zajęć i obowiązków w bloku nauczycielskim nadal przyczynia się do prymatu wiedzy nad umiejętnościami pedagogicznymi.

Nowelizacja Karty Nauczyciela z sierpnia 2004 roku nałożyła na nauczycieli obowiązek regularnego dokształcania się, niezbędnego do zawodowego awansu. W praktyce nauczyciele realizują program dokształcania się, biorąc udział raczej w mniej kosztownych i mniej wymagających teoretycznych konferencjach niż w warsztatach z zakresu metodologii nauczania.

Warto także wskazać na niedostateczną liczbę przedmiotów związanych z animacją społeczno-kulturalną w programach kierunków, których absolwenci mają pracować na rzecz lokalnych społeczności (polityka społeczna, praca socjalna). Raport o stanie edukacji medialnej wskazuje również na wzajemną nieufność środowiska akademickiego i środowiska praktyków; jej przełamanie mogłoby doprowadzić do wymiany doświadczeń i wzbogacić wiedzę i umiejętności obu środowisk³⁵.

Dobłą praktykę w dziedzinie współpracy pedagogów i animatorów kultury wdraża rządowy Ośrodek Rozwoju Edukacji, którego programy kierowane są nie tylko do nauczycieli, lecz także do rodziców, trenerów organizacji pozarządowych i lokalnych animatorów inicjatyw oświatowych.

Inną dobrą praktyką są warsztaty dla nauczycieli szkół gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych prowadzone w ramach programów edukacyjnych Polskiego Instytutu Sztuki Filmowej „Filmoteka Szkolna” i „Filmoteka Szkolna – Akademia”. Warsztaty te mają na celu ukształtowanie wiedzy i umiejętności nauczania o filmie polskim.

³⁴ *Porównanie systemów kształcenia nauczycieli w krajach partnerskich projektu EMETT (European Master In European Teacher Training)*, Wenecja 2008.

³⁵ B. Fatyga, *Jakiej kultury potrzebują Polacy i czy edukacja kulturalna im ją zapewnia?*, MKiDN, Warszawa 2009, s. 37.

Analiza SWOT I.

MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
<ul style="list-style-type: none"> • Jeden z najniższych w krajach UE odsetek osób przedwcześnie kończących naukę • Przyjęcie nowej podstawy programowej nauczania powszechnego uwzględniającej potrzebę kształtowania kompletacji społecznych • Uwzględnienie w projekcie reformy systemu szkolnictwa wyższego potrzeby uzyskania kompetencji społecznych • Silne organizacje pozarządowe działające w sferze edukacji obywatelskiej, kulturalnej i medialnej • Wysoki odsetek osób, przede wszystkim młodzieży, korzystających z komputera i Internetu 	<ul style="list-style-type: none"> • Dominacja edukacji formalnej w kształceniu • Niewystarczająca oferta edukacyjna dla animatorów społeczno-kulturowych • Niedostosowanie kształcenia nauczycieli do realizacji zadań wynikających z nowej podstawy programowej i wprowadzania nowych metod kształcenia • Niski poziom społecznego uznania dla zawodu nauczyciela • Brak nawyku uczenia się przez całe życie • Brak spójnej polityki państwa w zakresie uczenia się przez całe życie • Sprowadzenie zajęć z edukacji medialnej do nauki technik informatycznych i obsługi komputera • Ograniczenie zajęć z edukacji kulturalnej do biernego przyswajania wiedzy o kulturze
SZANSE	ZAGROŻENIA
<ul style="list-style-type: none"> • Wprowadzanie metody projektowej jako sposobu kształcenia • Zwiększająca się rola zajęć z wiedzy o społeczeństwie w ramach edukacji formalnej • Rozwój działań z zakresu animacji społeczno-kulturowej • Rozwój infrastruktury związanej z kulturą i sportem • Realizacja porozumienia zawartego między ministrem kultury i dziedzictwa narodowego a ministrem edukacji narodowej w zakresie realizacji edukacji kulturalnej i artystycznej • Rozpowszechnianie modelu Life Long Learning • Rozwój uniwersytetów trzeciego wieku • Doskonalenie Europejskich i Krajowych Ram kwalifikacji • Łatwiejszy dostęp do zasobów edukacyjnych dzięki upowszechnieniu nowych technologii 	<ul style="list-style-type: none"> • Uproszczone i schematyczne wdrażanie nowej podstawy programowej • Traktowanie komputera i Internetu wyłącznie jako narzędzia rozrywki • Utrzymanie „odbiorczego” modelu edukacji • Niedocenianie edukacji przedszkolnej w kształtowaniu postaw społecznych • Brak wystarczającej współpracy w zakresie edukacji między szkołami a instytucjami społeczno-kulturalnymi, organizacjami pozarządowymi (NGO) i animatorami • Słaba organizacja i zakres oddziaływania samorządności szkolnej

Wyzwania dla Obszaru I.

1. Pełna realizacja do 2015 roku podstawy programowej, przygotowanej przez MEN, w zakresie edukacji obywatelskiej, kulturalnej i medialnej, przyczyniająca się do rzeczywistego nabywania postaw i kompetencji społecznych.
2. Podjęcie współpracy między szkołami, instytucjami społeczno-kulturalnymi, organizacjami pozarządowymi (NGO) i animatorami, mające na celu wspieranie pozaformalnego kształcenia na rzecz edukacji obywatelskiej, kulturalnej i medialnej.
3. Poprawa systemu kształcenia nauczycieli i podniesienie prestiżu zawodu nauczyciela.
4. Usprawnienie procesu kształcenia liderów i animatorów społecznych.

Obszar II. Współdziałanie i partycypacja społeczna

Partycypacja społeczna i chęć obywateli do podejmowania wspólnych działań jest wypadkową różnych czynników, z których większość nie daje się w łatwy sposób mierzyć i programować. Diagnoza uwzględnia przede wszystkim te wskaźniki, które odnoszą się do aktywności obywatelskiej, doświadczeń obywateli z instytucjami oraz do dialogu obywatelskiego i kształtowanego w dyskursie publicznym wizerunku instytucji i społeczeństwa.

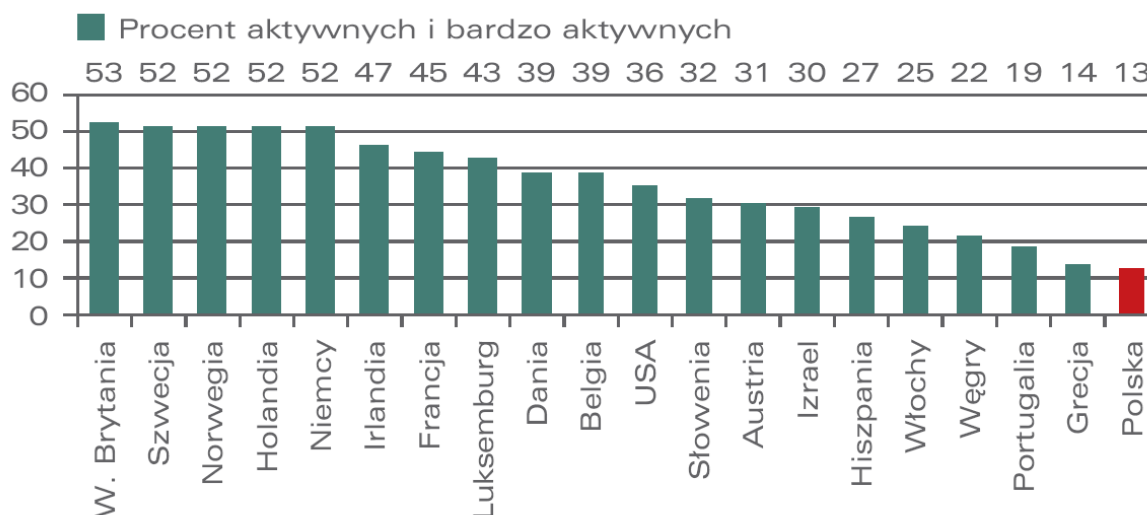
Jak podaje Raport *Polska 2030*, Polaków charakteryzuje niska aktywność obywatelska. Polski sektor pozarządowy jest niewielki i niestabilny, a prawie połowa Polaków wyraża małe zainteresowanie troską o dobro wspólne, przy czym wskaźnik ten wyraźnie obniżył się w porównaniu z rokiem 2005³⁶.

Aktywność obywatelska

Przejawem silnego kapitału społecznego jest angażowanie się obywateli w życie publiczne, w tym także w podejmowanie decyzji przez administrację publiczną i w ich realizację³⁷. Niemożliwe jest realizowanie skutecznych, efektywnych i użytecznych polityk publicznych bez zaangażowania obywateli. Takiemu zaangażowaniu sprzyjają postawy obywatelskie, rozumiane jako otwartość, zainteresowanie sprawami innych ludzi i sprawami państwa, a także poczucie odpowiedzialności za państwo wyrażające się w wypełnianiu obowiązków wobec państwa i społeczeństwa (udział w wyborach, płacenie podatków itp.).

Wartość indeksu aktywności obywatelskiej Polaków, na tle innych krajów europejskich, jest stosunkowo niska – co widać na poniższym wykresie.

Rysunek 7. Indeks aktywności obywatelskiej w 20 krajach

Źródło: Diagnoza Społeczna 2007

Tymczasem badania CBOS pokazują, że 46% Polaków gotowych jest do podejmowania dobrowolnej i bezpłatnej pracy na rzecz swojego najbliższego otoczenia, wsi, osiedla czy osób potrzebujących. Jeszcze więcej respondentów, bo 81% zgodziło się ze stwierdzeniem, że działając wspólnie, można osiągnąć więcej niż samemu. Prawie dwie trzecie Polaków (65%) wyraziło również pogląd, że

³⁶ Raport *Polska 2030*, s. 340.

³⁷ Raport *Polska 2030*, s. 352.

działając wspólnie, człowiek może rozwiązać problemy społeczności, w której żyje lub pomóc innym³⁸.

Jednak mimo społecznie podzielanych przekonań, zaledwie 20% obywateli angażuje się w działania na rzecz dobra wspólnego³⁹, a – jak podaje *Diagnoza Społeczna 2009* – zaledwie 16% badanych deklaruje zaangażowanie w jakiegokolwiek działania na rzecz lokalnej społeczności w okresie ostatnich dwóch lat. To, że przekonania dotyczące aktywności społecznej nie mają odzwierciedlenia w działaniu, wynika przede wszystkim z **niewiary w możliwość skutecznego wpływania na sprawy kraju oraz niskiego poziomu zaufania do instytucji publicznych**.

Jak wynika z badań przeprowadzonych przez CBOS⁴⁰, tylko co czwarty badany twierdzi, że ma poczucie wpływu na sprawy kraju, natomiast zdecydowana większość (72%) jest przeciwnego zdania. Bardziej rozpowszechnione jest poczucie wpływu na sprawy lokalne, które deklaruje dwie piąte Polaków (42%). O niemożności kształtowania swojego bliskiego otoczenia mówi natomiast ponad połowa respondentów (55%)⁴¹. To jest także powodem niskiej frekwencji Polaków w referendach ogólnokrajowych. Frekwencja najczęściej nie przekracza 33%, jedynie w referendum akcesyjnym była rekordowo wysoka i sięgnęła prawie 59%⁴². Jeszcze niższa frekwencja występuje w referendach lokalnych. W niewielkim stopniu Polacy wykorzystują też inne instrumenty decydowania o kształcie życia publicznego, takie jak petycje. Według European Social Survey w 2006 roku zaledwie 5,5% Polaków podpisało jakąś petycję, natomiast średnia europejska wyniosła 25,1%⁴³.

Przekonaniu o braku wpływu na podejmowane w kraju decyzje towarzyszy niewielkie, w porównaniu z innymi państwami europejskimi, zaufanie do instytucji publicznych. Polska lokuje się tutaj na jednym z ostatnich miejsc, mimo iż sondaże, przeprowadzane cyklicznie przez CBOS, pokazują w ostatnich latach powolny wzrost zaufania Polaków do instytucji życia publicznego. Charakterystyczne jest przy tym, że Polacy najmniej ufają instytucjom trwale związanym z demokracją, takim jak: Sejm, Senat czy partie polityczne. Potwierdza to inne badanie CBOS, w którym 26% badanych ma zaufanie do związków zawodowych, 21% ufa polskiemu parlamentowi, a 14% partiom politycznym⁴⁴.

Instytucje publiczne odgrywają bardzo ważną rolę w kreowaniu atmosfery społecznego zaufania. Pewność, że „moje racje”, „moje uprawnienia”, „moje pragnienia i potrzeby”, wreszcie – „moja godność” zostaną uszanowane i uwzględnione kształtuje się w realnych kontaktach z przedstawicielami ważnych instytucji publicznych: szkoły, przedszkola, administracji, sądu, policji, służby zdrowia, opieki społecznej itp. Poczucie pewności i bezpieczeństwa kształtują się również jako reakcja na przewidywalność działań instytucji. Nieefektywność instytucji skutkuje uruchamianiem nieformalnych sieci społecznych, co często prowadzi do wzmacniania „kapitału przetrwania i adaptacji”, a także prowadzi do prywatyzowania i komercjalizowania sfery usług publicznych (np. w dziedzinie edukacji czy ochrony zdrowia), zwiększając wykluczenie społeczne. Należy podkreślić, że owe kwestie nabierają wyjątkowego znaczenia w dobie nasilonej mobilności i globalizacji. Różnorodność i przelotność kontaktów wymaga zaufania również w stosunku do „obcych” (a nie tylko „swoich”, których reputacja ustalona została w gęstych interakcjach dokonujących się w

³⁸ B. Wciórka, *Opinie i Diagnozy nr 8: Społeczeństwo obywatelskie 1998–2008*, CBOS, Warszawa 2008.

³⁹ *Dobroczynność w Polsce*, CBOS, Warszawa, luty 2010.

⁴⁰ M. Feliksiak, *Opinie o funkcjonowaniu demokracji w Polsce*, CBOS, Warszawa 2009.

⁴¹ M. Feliksiak, *Opinie o funkcjonowaniu demokracji w Polsce*, CBOS, Warszawa 2009.

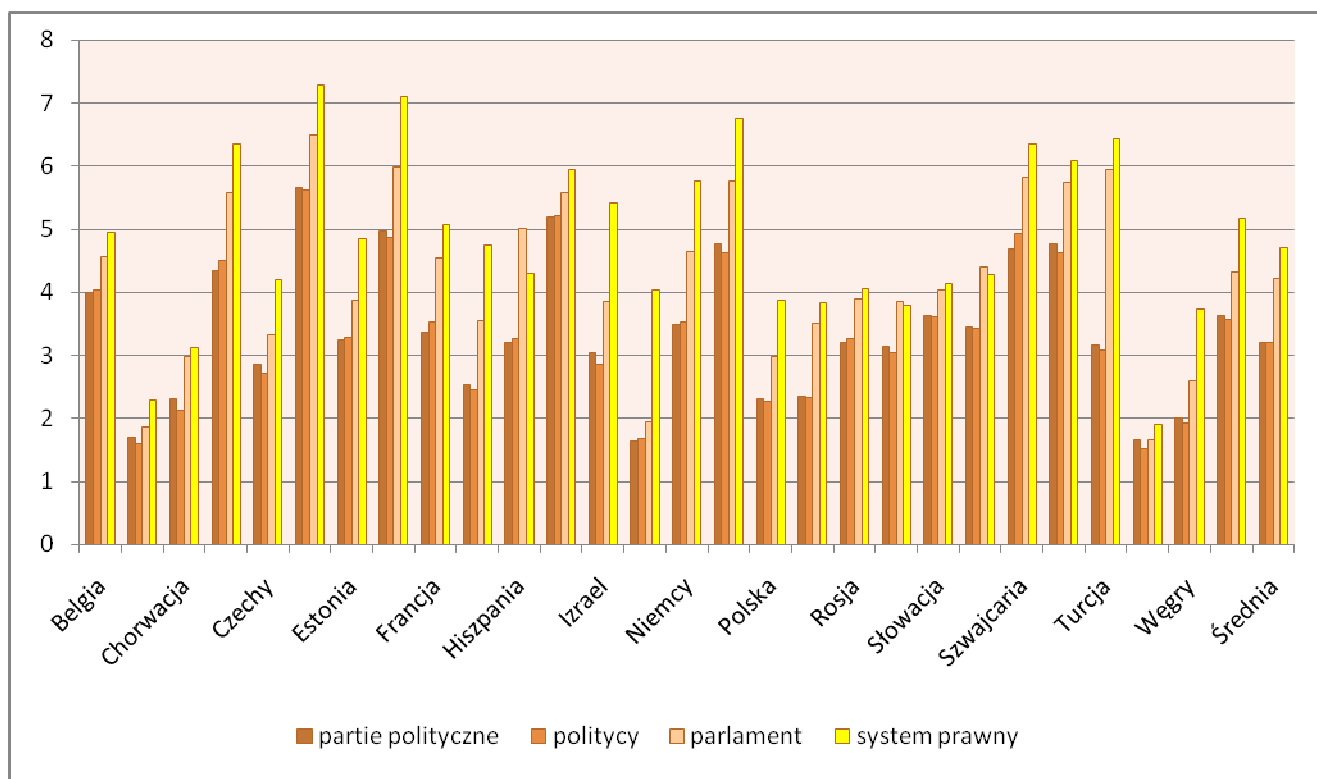
⁴² www.pkw.gov.pl

⁴³ European Social Survey, 2007.

⁴⁴ *Zaufanie społeczne*, BS/29/2010, CBOS, Warszawa, marzec 2010.

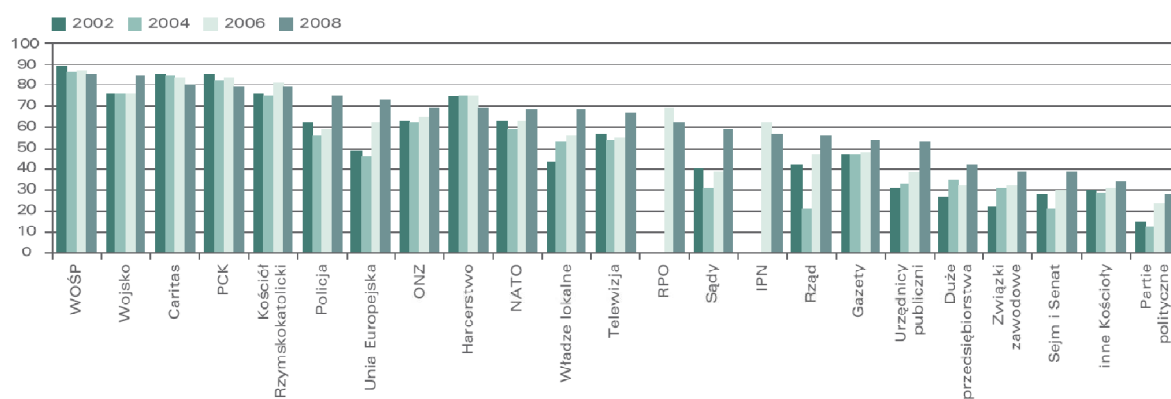
zamkniętych sieciach społecznych), a także do instytucji życia publicznego jako stabilnych i przejrzystych punktów odniesienia.

Rysunek 8. Poziom zaufania do podstawowych instytucji publicznych w krajach europejskich⁴⁵

Źródło: European Social Survey 2008

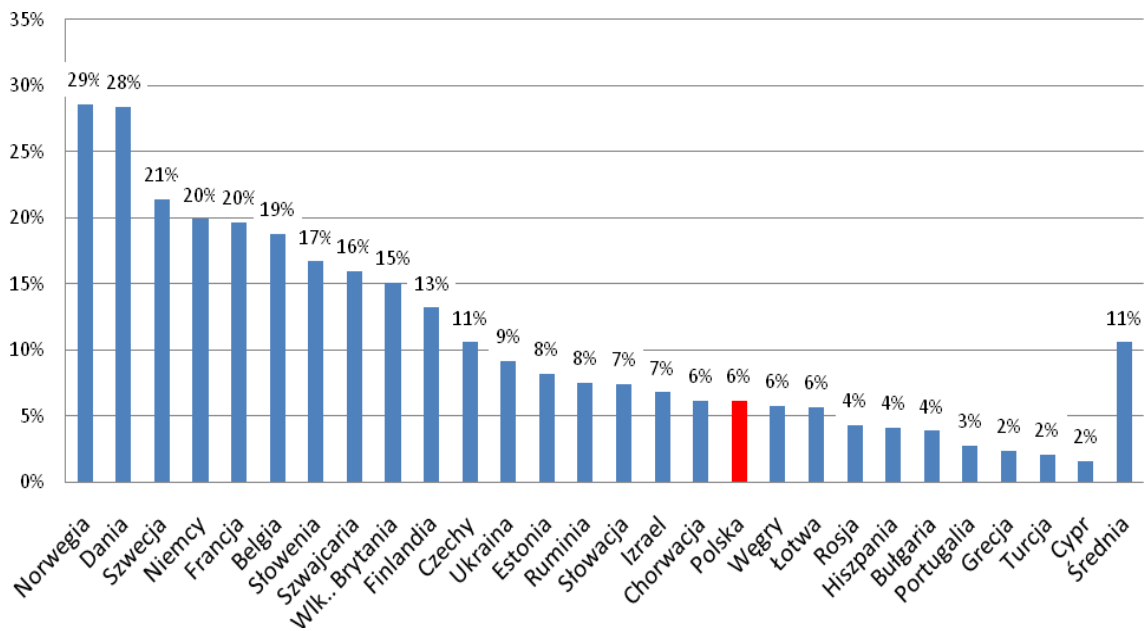
Rysunek 9. Odsetek osób ufających instytucjom publicznym

Źródło: Zaufanie społeczne w latach 2002–2008, CBOS 2008

⁴⁵ Według innego sondażu CBOS (*Opinie o funkcjonowaniu demokracji w Polsce*) obojętność wobec obowiązującego ustroju deklaruje co trzeci badany (33%). Mimo że z kolei prawie 2/3 Polaków uważa się za zwolenników rządów demokratycznych, blisko połowa (49%) źle ocenia funkcjonowanie tego systemu w naszym kraju. Zaledwie 17% Polaków chce uczestniczyć w rządzeniu.

Rysunek 11. Odsetek osób deklarujących, że w ostatnim miesiącu pracowały społecznie

Źródło: European Social Survey 2008

Zorganizowane formy aktywności obywatelskiej

Z niską aktywnością obywatelską Polaków wiąże się słaba kondycja zorganizowanych form aktywności obywatelskiej w Polsce. Jedną z istotnych form grupowej aktywności obywateli są **organizacje pozarządowe**.

Według ostatnich badań przeprowadzonych przez GUS liczba fundacji, stowarzyszeń i innych organizacji obywatelskich mających osobowość prawną i aktywnie działających w 2008 roku w Polsce wyniosła 71 000 (z 93 000 organizacji, które znalazły się w kartotece badania, ¼ okazała się nieaktywna, tzn. nie prowadziła działalności statutowej w 2008 roku). Aktywne organizacje składały się w 92% ze stowarzyszeń i innych organizacji obywatelskich (65 000) oraz w 8% z fundacji (6000)⁴⁹.

Według badań KLON/JAWOR 57% organizacji ma zasięg nieprzekraczający jednego powiatu, 36% ma zasięg jednej gminy, 54% organizacji deklaruje, że działa na rzecz rozwoju społeczności lokalnej⁵⁰. Potwierdzają to wyniki wspomnianego badania GUS z 2009 roku, według których działalność 66% organizacji nie wykraczała poza obszar jednego powiatu. Lokalny charakter miały szczególnie organizacje wiejskie, spośród których 81% główną działalność prowadziło tylko na terenie swojego powiatu. Blisko połowa wszystkich organizacji zarejestrowana jest w gminach miejskich, które stanowią około 12% wszystkich gmin w Polsce. Wyraźną koncentrację organizacji widać w dużych ośrodkach miejskich⁵¹.

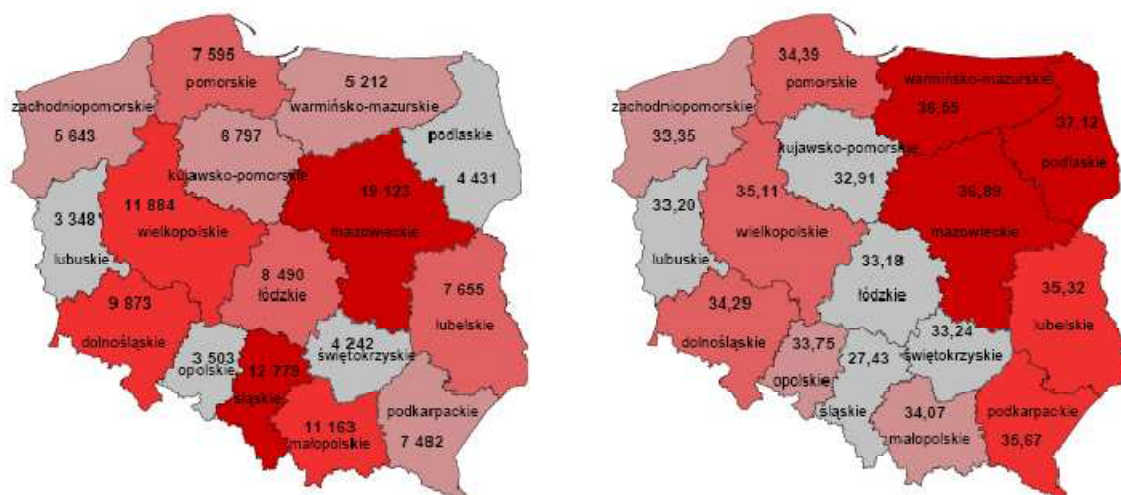
⁴⁹ Wstępna informacja nt. wyników Badania stowarzyszeń, fundacji i organizacji społecznych (SOF-1) zrealizowanego w 2009 r., GUS, Warszawa, wrzesień 2010.

⁵⁰ Najważniejsze pytania – podstawowe fakty. Polski sektor pozarządowy 2008, Stowarzyszenie KLON/JAWOR, Warszawa 2008.

⁵¹ Wstępna informacja nt. wyników Badania stowarzyszeń, fundacji i organizacji społecznych (SOF-1) zrealizowanego w 2009 roku, GUS, Warszawa, wrzesień 2010.

Najwięcej organizacji pozarządowych w liczbach bezwzględnych znajduje się w województwach: mazowieckim, śląskim, małopolskim i wielkopolskim, a w przeliczeniu na 10 000 mieszkańców w województwach: mazowieckim, warmińsko-mazurskim, podlaskim, lubelskim i podkarpackim.

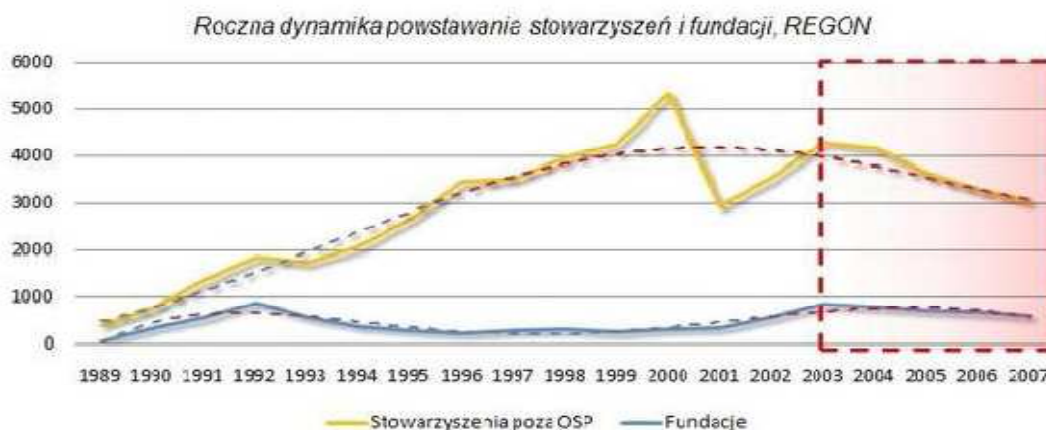
Rysunek 12. Liczba podmiotów trzeciego sektora w podziale na województwa w liczbach bezwzględnych oraz w przeliczeniu na 10 000 mieszkańców, REGON 2007 rok

Źródło: DPP MPiPS na podstawie danych GUS

Od kilku lat niewielka jest dynamika wzrostu liczby nowych organizacji pozarządowych, a w przypadku fundacji od 2004 roku można zauważyć nawet tendencję spadkową.

Rysunek 13. Roczna dynamika powstawania stowarzyszeń i fundacji na podstawie rejestru REGON

Źródło: *Najważniejsze pytania – podstawowe fakty. Polski sektor pozarządowy 2008*, Stowarzyszenie KLON/JAWOR, Warszawa 2008

Najczęściej deklarowana przez organizacje **diedzina działalności statutowej** – określona według najważniejszego pola działalności organizacji – to „sport, turystyka, rekreacja, hobby”. Dziedzinę tę na pierwszym miejscu wskazało 27 000 organizacji (38%). Wynika to m.in. z wysokiego udziału wśród organizacji objętych badaniem klubów sportowych i innych stowarzyszeń kultury fizycznej, które

stanowiły 29% wszystkich aktywnych organizacji. Następnymi obszarami działalności statutowej, wskazywanymi przez organizacje w 2008 roku, były: „pomoc społeczna i usługi socjalne” (24%), „kultura i sztuka” (11 %) oraz „edukacja i wychowanie” (8%)⁵².

Za podstawowe słabości organizacji pozarządowych w Polsce trzeba uznać przede wszystkim:

- stosunkowo niewielką liczbę i niską jakość działania;
- słabą kondycję finansową, brak zdywersyfikowanych źródeł finansowania;
- niską kulturę organizacyjną, słabe kompetencje w zakresie zarządzania organizacją;
- problemy z pozyskiwaniem członków i z budową nowoczesnej bazy członkowskiej oraz pozyskiwaniem wolontariuszy;
- brak przejrzystych i sprawiedliwych reguł dostępu nieformalnych grup obywatelskich do środków publicznych;
- brak powszechnego dostępu do usług infrastrukturalnych (doradztwo, szkolenia, lokale itp.)⁵³.

Słabości te potwierdza badanie KLON/JAWOR wykazując, że połowa organizacji uzyskiwała nie więcej niż 18 000 złotych rocznego przychodu. Z kolei przychód każdej z 10% najbogatszych organizacji wyniósł więcej niż 500 000 zł. Mniej więcej 10% organizacji nie ma żadnych środków finansowych. Większość organizacji (trzy na cztery) nie dysponuje praktycznie żadnymi rezerwami finansowymi⁵⁴. 85% organizacji prowadzi rachunek bieżący w banku, 15% przechowuje środki finansowe w gotówce. 9% organizacji umieszcza pieniądze na lokatach terminowych. Brak funduszy na działalność jest od lat najczęściej wskazywanym przez organizacje problemem. W 2008 roku był to najważniejszy problem dla ponad 60% organizacji. Jednocześnie pogłębia się rozwarstwienie sektora. Mniej zamożne organizacje dysponują środkami podobnymi do tych z 2005 roku. Zamożniejsze znacznie większymi. W 2005 roku 5% najbogatszych organizacji dysponowało rocznymi przychodami przekraczającymi 700 000 zł, w 2007 było to już ponad 1,3 mln zł⁵⁵. Organizacje obywatelskie nie wytworzyły powszechnych, własnych źródeł finansowania, niewiele organizacji ma kapitały wieczyste (żelazne), które w wielu krajach europejskich stanowią podstawę działania sektora obywatelskiego. Główną barierą tworzenia i rozwijania kapitałów wieczystych jest brak środków, które mogłyby stanowić ich podstawę.

Według cytowanego badania GUS, niecałe 13% spośród 71 000 aktywnych organizacji zatrudniało pracowników na podstawie stosunku pracy, a więc analizowanie objętej badaniem części sektora pozarządowego jako specyficznego segmentu rynku pracy może dotyczyć jedynie 9000 organizacji. Warte jest zauważenia, że stosunkowo duża część organizacji – bo 23%, choć nie zatrudniała pracowników, to korzystała z pracy płatnej pozaetatowej, czyli na podstawie umowy o dzieło lub umowy zlecenia. W organizacjach miejskich zatrudniona była większość pracowników sektora pozarządowego (81% spośród osób pracujących na podstawie stosunku pracy we wszystkich organizacjach). W 2008 roku 76% spośród wszystkich organizacji korzystało z pracy społecznej

⁵² Wstępna informacja nt. wyników Badania stowarzyszeń, fundacji i organizacji społecznych (SOF-1) zrealizowanego w 2009 roku, GUS, Warszawa, wrzesień 2010.

⁵³ Na podstawie *Strategii Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego na lata 2007–2013*, MPiPS 2005.

⁵⁴ *Najważniejsze pytania – podstawowe fakty. Polski sektor pozarządowy 2008*, Stowarzyszenie KLON/JAWOR, Warszawa 2008.

⁵⁵ *Najważniejsze pytania – podstawowe fakty. Polski sektor pozarządowy 2008*, Stowarzyszenie KLON/JAWOR, Warszawa 2008.

świadczonej przez własnych członków. Natomiast odsetek organizacji korzystających z pracy społecznej wolontariuszy wynosił 18%⁵⁶.

Współpraca administracji publicznej z organizacjami pozarządowymi

W ostatnich latach nastąpił wzrost zainteresowania podmiotów władzy publicznej współpracą z organizacjami pozarządowymi, przede wszystkim jako realizatorami zadań publicznych. Jednak, pomimo przeprowadzonej nowelizacji, ustawa o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie nadal pozwala na zbyt dużą uznaniowość w podejmowaniu decyzji o przekazywaniu zadań publicznych. Nie zostały przy tym określone standardy świadczenia usług. Nie ma także opracowanych i wdrożonych metod pomiaru społecznej wartości dodanej przedsięwzięć realizowanych przez organizacje obywatelskie.

Sfery pożytku publicznego, w ramach których najczęściej zlecane są zadania publiczne to: upowszechnianie kultury fizycznej i sportu, kultura, sztuka, ochrona dóbr kultury i tradycji, ochrona i promocja zdrowia, pomoc społeczna, krajoznawstwo, wypoczynek dzieci i młodzieży oraz działania na rzecz osób niepełnosprawnych⁵⁷.

W 2008 roku administracja publiczna zleciła organizacjom pozarządowym i innym uprawnionym podmiotom zadania na łączną kwotę ponad 2,5 miliarda złotych⁵⁸. W 2008 roku tylko 29 urzędów (1,3%) przekazało organizacjom pożytku publicznego prawo do użytkowania na szczególnych warunkach 52 nieruchomości będących własnością Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego. W 2008 roku 978 urzędów administracji publicznej (42,1%) prowadziło 2278 zespołów doradczych i inicjatywnych. Najwięcej działało ich w województwie mazowieckim (366), śląskim (202) i małopolskim (185). Natomiast najmniej zespołów przypadło na region opolski (58) i świętokrzyski (66). W sumie 70,6% ministerstw, 69,2% urzędów centralnych, 87,5% urzędów wojewódzkich, 86,7% urzędów marszałkowskich, 89,1% miast na prawach powiatu, 68,2% powiatów oraz 36,3% gmin prowadziło zespoły doradcze i inicjatywne⁵⁹.

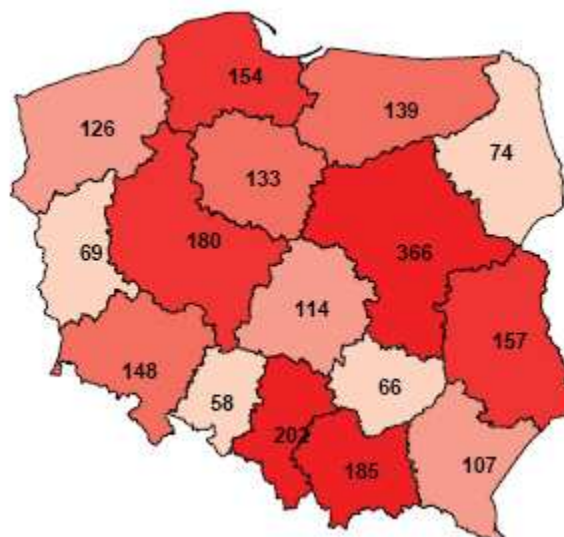
Rysunek 14. Liczba zespołów o charakterze doradczym i inicjatywnym, złożonych z przedstawicieli sektora pozarządowego oraz przedstawicieli organów administracji publicznej w 2008 roku

⁵⁶ Wstępna informacja nt. wyników Badania stowarzyszeń, fundacji i organizacji społecznych (SOF-1) zrealizowanego w 2009 roku, GUS, Warszawa, wrzesień 2010.

⁵⁷ Sprawozdanie z funkcjonowania ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie za 2008 rok, MPiPS, 2010.

⁵⁸ Sprawozdanie z funkcjonowania ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie za 2008 rok, MPiPS, 2010.

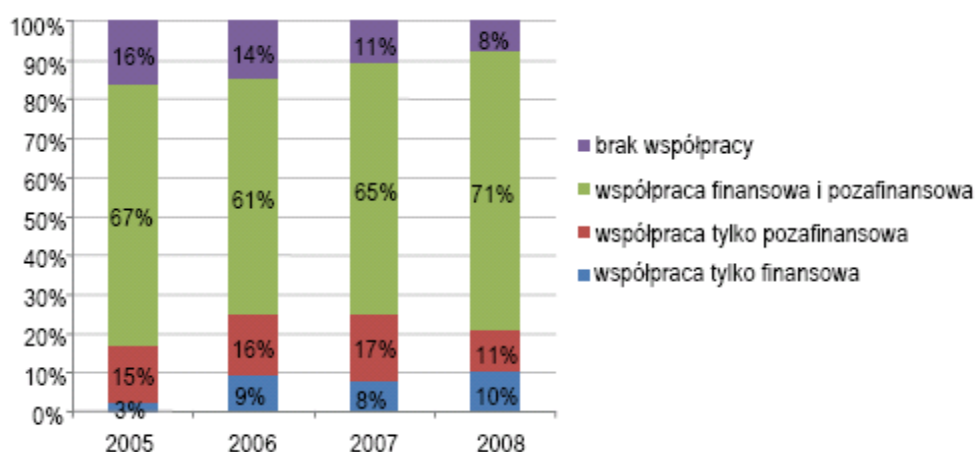
⁵⁹ Sprawozdanie z funkcjonowania ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie za 2008 rok, MPiPS, 2010.

Źródło: DPP MPiPS

Na podstawie danych Departamentu Pożytku Publicznego MPiPS stwierdzić można, że w 2008 roku większość jednostek administracji publicznej (1673) współpracowała finansowo i pozafinansowo z organizacjami pozarządowymi, stowarzyszeniami jednostek samorządu terytorialnego oraz podmiotami kościelnymi i wyznaniowymi, czyli z 71,4% instytucji. Z tymi podmiotami zawarto 59 597 umów (w tym 3200 umów wieloletnich), a wysokość wydatkowanych środków wyniosła 2 565 238 539,96 zł (w tym 263 758 465,55 zł ze środków UE). W 2008 roku najwięcej środków podmiotom trzeciego sektora przekazały ministerstwa – 1 065 694 612,62 zł. Ogółem w 2008 roku 53% środków podmiotom trzeciego sektora przekazały organy administracji rządowej, a pozostałe 47% – organy samorządu terytorialnego⁶⁰. Współdziałanie tylko finansowe wystąpiło w 10,3% urzędów, współpraca tylko pozafinansowa w 10,7%, a brak jakiegokolwiek współpracy wykazało 7,6% jednostek.

Rysunek 15. Odsetek urzędów administracji publicznej stosujących poszczególne formy współpracy z organizacjami pozarządowymi w latach 2005–2008

⁶⁰ Sprawozdanie z funkcjonowania ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie za 2008 rok, MPiPS, 2010.

Źródło: DPP MPiPS

W 2008 roku 82,4% ministerstw, 61,5% urzędów centralnych, 81,3% urzędów wojewódzkich, 100% urzędów marszałkowskich, 78,5% miast na prawach powiatu, 96,4% powiatów oraz 65,5% gmin wzajemnie informowało się o planowanych działaniach. W tym samym roku wśród innych form współpracy urzędy najczęściej wymieniały: wspieranie organizacyjne (m.in. pomoc administracyjna), nieodpłatne udostępnianie lokali organizacjom na działalność statutową, udostępnianie materiałów, sprzętu i urządzeń na potrzeby organizacji oraz informowanie organizacji pozarządowych o źródłach pozyskiwania pozabudżetowych środków finansowych, np. z funduszy UE. W 2008 roku program współpracy realizowały 1894 urzędy administracji publicznej (80,8%).

Od kilku lat rozwija się także partnerstwo publiczno-społeczne, przede wszystkim na poziomie lokalnym. Są to stałe formy współpracy samorządów lokalnych i organizacji obywatelskich, głównie służące realizacji wspólnych projektów. Barię rozwoju tego typu współpracy jest brak regulacji prawnych, które stanowiłyby podstawę dla tworzenia i działania tego typu partnerstw. Obecne partnerstwa wykorzystują formułę umów cywilno-prawnych, co w sposób istotny ogranicza możliwości współdziałania i rozwoju partnerstwa.

Organizacje obywatelskie mogą także korzystać z zamówień publicznych, jednak z reguły nie są w tym zakresie konkurencyjne w stosunku do podmiotów gospodarczych. Istnieją w prawie zamówień publicznych klauzule społeczne, które pozwalałyby wyrównywać szanse podmiotów niekomercyjnych, jednak jako zbyt ogólne nie są w praktyce stosowane.

Dialog obywatelski

Słabością dialogu obywatelskiego w Polsce jest przede wszystkim brak instytucjonalnej integracji relacji państwa z różnymi partnerami społecznymi. W szczególności chodzi o autonomiczność tradycyjnego dialogu społecznego w obszarze zbiorowych stosunków pracy (związki zawodowe, organizacje pracodawców) i dialogu obywatelskiego (organizacje obywatelskie). Jeśli chodzi o konsultacje społeczne, będące jedną z podstawowych form dialogu, na poziomie centralnym każdy z resortów prowadzi je według własnych reguł i zasad, nie ma bowiem obligatoryjnych reguł w tym zakresie. Ministerstwo Gospodarki przygotowało co prawda dokument *Zasady konsultacji przeprowadzanych podczas przygotowywania dokumentów rządowych*, jednak ma on charakter nieobligatoryjnych zleceń dla administracji rządowej. Na poziomie rządowym funkcjonuje Rada Działalności Pożytku Publicznego, która pełni instytucjonalną rolę dialogu obywatelskiego między organizacjami pozarządowymi, rządem i samorządami terytorialnymi. Analogiczne rady mogą być także tworzone przez samorządy terytorialne.

W 2008 roku 1155 organów administracji publicznej (49,3%) konsultowało projekty aktów normatywnych z przedstawicielami sektora pozarządowego. Zbadane instytucje poddały konsultacjom 3095 projektów aktów normatywnych. Najwięcej dokumentów przekazano organizacjom do zaopiniowania w województwie mazowieckim (845), a najmniej w regionie lubuskim (58). W sumie 82,4% ministerstw, 53,8% urzędów centralnych, 37,5% urzędów wojewódzkich, 100% urzędów marszałkowskich, 92,4% miast na prawach powiatu, 71,5% powiatów oraz 44,3% gmin odwołało się do konsultacji społecznych. Konsultacje prowadzono w różnych formach i na różny sposób. Zbadane instytucje udostępniały projekty dokumentów najczęściej do wglądu w siedzibie

urzędu (68,7%), organizując spotkanie robocze z interesariuszami (46,3%), umieszczając dokument na stronie internetowej urzędu (43,6%) lub w Biuletynie Informacji Publicznej (BIP, 42,7%)⁶¹.

Stworzony został także system konsultacji dotyczących wykorzystania instrumentów polityki strukturalnej UE oparty przede wszystkim na komitetach (poziom centralny) i podkomitetach (poziom regionalny) monitorujących poszczególne programy operacyjne oraz na Krajowym Komitecie Koordynacyjnym Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia. W instytucjach tych zasiadają – obok administracji rządowej i samorządowej – reprezentanci organizacji pozarządowych, środowisk naukowych, przedsiębiorców i związków zawodowych.

Pomimo rozwoju ilościowego różnych form konsultacji, ich jakość i efektywność – podobnie jak innych form dialogu obywatelskiego – oceniana jest bardzo nisko. Stosowane mechanizmy dialogu obywatelskiego cechuje:

- uznaniowość, np. to, czy konsultacje są prowadzone, czy nie, zależy od dobrej woli przedstawicieli administracji publicznej;
- fasadowość, wynikająca z instrumentalnego podejścia ze strony przedstawicieli administracji publicznej;
- podstawowe błędy proceduralne popełniane przez gospodarza dialogu (stronę publiczną), np. brak agendy, nieczytelność ról partnerów uczestniczących we wzajemnych kontaktach, brak informacji zwrotnej, zbyt krótki czas na wypracowanie stanowisk i opinii, brak podsumowań prowadzonych konsultacji;
- brak kultury prowadzenia dialogu tak po stronie rządu, jak i organizacji obywatelskich;
- brak regulacji, które porządkowałyby prowadzenie dialogu⁶².

Jakość i dostępność informacji publicznej

Dostępność informacji publicznej, jak również jej zakres i łatwość przetwarzania warunkują przejrzystość instytucji publicznych. Jest to również narzędzie walki z korupcją i nepotyzmem, ale przede wszystkim kontroli instytucji publicznych, sprawności oraz kosztów ich funkcjonowania. Choć sytuacja w ostatnich latach niewątpliwie poprawia się, to jednak wiele kwestii pozostaje nierozwiązanych. Brakuje systemowych regulacji, które zapewniłyby udział obywateli w kontroli działań realizowanych przez administrację publiczną oraz w ocenie efektów realizacji tych działań. Wiąże się to z kwestią wspomnianej dostępności do informacji publicznej, ale także z zakresem i jakością danych udostępnianych publicznie. Instytucje publiczne nadal stosunkowo rzadko publikują sprawozdania z działalności, wyniki przeprowadzanych kontroli czy ewaluacji realizowanych przez siebie działań. Polska zajmuje więc dość odległe miejsce w *Corruption Perception Index 2009*, czyli badaniu korupcji wykonywanym przez Transparency International, znajdując się na 49. miejscu na 180 państw⁶³.

Praktyczna realizacja prawa dostępu do informacji publicznej w Polsce wciąż napotyka poważne problemy. Wynikają one ze słabości rozwiązań prawnych, ale także z niskiego stopnia przygotowania

⁶¹ *Sprawozdanie z funkcjonowania ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie za 2008 rok*, MPiPS, 2010.

⁶² T. Schimanek, *Raport – stan dialogu obywatelskiego w Polsce na podstawie oceny wybranych instytucji dających obywatelom możliwość wpływania na proces stanowienia prawa*, ISP, Warszawa 2007.

⁶³ www.transparency.org

administracji publicznej do wykorzystywania istniejących już narzędzi internetowych w postaci Biuletynu Informacji Publicznej (BIP)⁶⁴.

Potwierdza to opracowanie *Dostęp do informacji publicznej w Polsce w oczach ekspertów* pokazując, że mimo stosunkowo długiego obowiązywania ustawy o dostępie do informacji publicznej, nadal informacja jest bardzo często trudna do uzyskania⁶⁵. Zdecydowana większość dziennikarzy (74%), a także osób działających w organizacjach pozarządowych (65%) uważa, że utrudnianie obywatelom dostępu do informacji publicznej jest normą. Mniej niż 4% osób uważa, że nikt nie utrudnia dostępu do informacji. Wśród dziennikarzy i przedstawicieli organizacji pozarządowych aż 80% osób uważa, że pracownicy urzędów i innych instytucji publicznych nie są świadomi obowiązku udzielania informacji publicznych każdemu, kto o nie spyta. Warto też podkreślić, że aż 56% przedstawicieli organizacji pozarządowych pytanym we wspomnianych badaniach stwierdziło, że brak dostępu do informacji publicznej utrudniał lub mógł im utrudnić działalność.

Zgodnie z ustawą o dostępie do informacji publicznej obywatel ma prawo żądać udostępnienia informacji publicznej, a urzędy mają obowiązek jej dostarczenia. Jednak ze względu na łatwość i niskie koszty udostępniania informacji w Internecie lepszym sposobem udostępniania byłaby publikacja informacji w sieci, zanim ktokolwiek o nią zapyta (oczywiście pod warunkiem, że będzie ona łatwa do znalezienia). W praktyce zakres dostępnej z urzędu informacji jest bardzo ograniczony. W rezultacie obywatele mają bardzo niskie poczucie dostępności informacji publicznej. W konsekwencji, nawet gdy pożądane informacje zaczynają być dostępne, potencjalni zainteresowani nie szukają ich: nie wiedzą, że można je uzyskać i gdzie można to zrobić. Potwierdza to wydany niedawno raport Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji *Zdiagnozowanie potencjału administracji samorządowej, ocena potrzeb szkoleniowych kadr urzędów administracji samorządowej oraz przygotowanie profili kompetencyjnych kadr urzędów administracji samorządowej*, według którego informacja publiczna nie jest dobrem szczególnie poszukiwanym przez polskie społeczeństwo; jeśli już jest ona potrzebna, można o nią zabiegać z dość dobrym skutkiem, przy czym urzędy raczej są stroną defensywną, nie starając się same wychodzić do obywateli z informacją⁶⁶.

Słabo rozwinięte są także różne formy kontroli społecznej nad działaniami administracji publicznej. Podstawowymi, stosowanymi formami są te, które gwarantuje Konstytucja i kodeks postępowania administracyjnego, a więc petycja czy skarga. Mają one jednak charakter interwencyjny i w związku z tym nie zapewniają obywatelom bieżącego nadzoru nad działaniami administracji. Na razie marginalne znaczenie mają takie formy kontroli, które prowadzone są np. przez zespoły monitorujące działania administracji publicznej.

Filantropia i społeczna odpowiedzialność przedsiębiorstw

Spada odsetek osób, które finansowo lub materialnie wspierają działalność organizacji pozarządowych. Badanie KLON/JAWOR wskazuje, że w 2008 roku 29% Polaków przekazało organizacjom pozarządowym darowizny finansowe bądź rzeczowe⁶⁷.

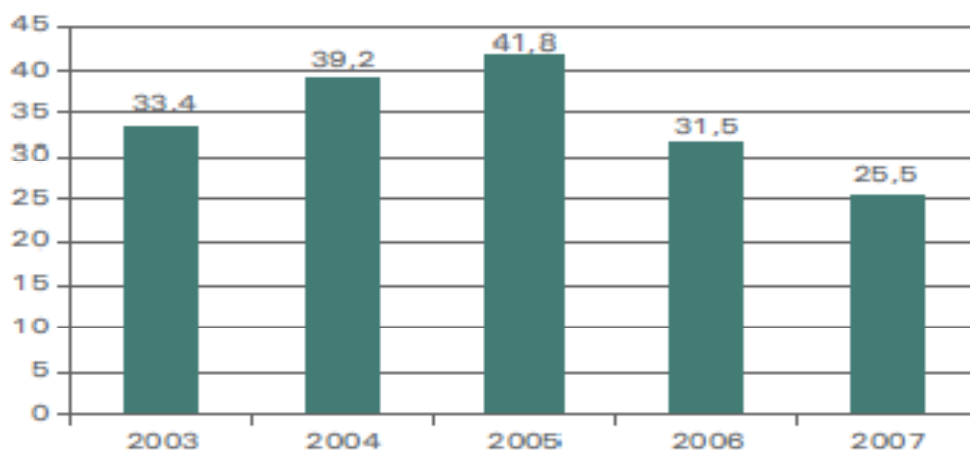
⁶⁴ *Przejrzystość Administracji Rządowej 2009. Raport z badania przeprowadzonego przez Centrum Monitoringu Wolności Prasy SDP we współpracy z Akademią Liderów Innowacji i Przedsiębiorczości Fundacją dr Bogusława Federa*, Warszawa 2009.

⁶⁵ *Dostęp do informacji publicznej w Polsce w oczach ekspertów. Komunikat z badań*, Pozarządowe Centrum Dostępu do Informacji Publicznej, Warszawa, maj 2010.

⁶⁶ www.administracja.mswia.gov.pl

⁶⁷ *Wolontariat, Filantropia i 1%. Raport z badań*, A. Baczko i A. Ogrocka, Stowarzyszenie KLON/JAWOR, Warszawa 2008.

Rysunek 16. Odsetek darczyńców wśród dorosłych Polaków (KLON/JAWOR)

Źródło: *Wolontariat, Filantropia i 1%. Raport z badań*, A. Baczek, A. Ogrocka, Stowarzyszenie KLON/JAWOR, Warszawa 2008

Od 2004 roku podatnicy – osoby fizyczne – mogą przekazać 1% podatku na rzecz organizacji pożytku publicznego. W 2009 roku w ten sposób do organizacji pożytku publicznego trafiło co prawda blisko 360 mln złotych, ale nie jest to rozwiązanie o charakterze powszechnym. Po pierwsze dlatego, że dotyczy jedynie nieco ponad 8000 organizacji mających status pożytku publicznego, po drugie w praktyce większość środków odpisywanych przez podatników otrzymuje niewielka liczba organizacji. W 2009 roku 10 organizacji otrzymało ponad ¼ łącznej puli przekazanych przez podatników środków⁶⁸. W niewielkim stopniu wykorzystywane są także odpisy od darowizn przekazywanych na działalność pożytku publicznego. W przypadku osób fizycznych mogą stanowić one do 6% dochodu, w przypadku osób prawnych do 10% dochodu. W 2009 roku skorzystało z tych odpisów zaledwie 1,22% podatników osób fizycznych, a kwota odpisana stanowiła zaledwie 0,06% ich dochodu. W przypadku osób prawnych z odpisu skorzystało 1,6% podatników, a łączna kwota odpisana stanowiła zaledwie 0,18% dochodu⁶⁹.

Z punktu widzenia wspierania aktywności obywatelskiej istotne są dwa kierunki działań wyrażające wagę, jaką współcześnie przywiązuje się do społecznych aspektów działalności gospodarczej:

- Idea **społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw** (z ang. CSR – *Corporate Social Responsibility*) jako narzędzie zapewniające zrównoważony rozwój dzięki uwzględnianiu w zarządzaniu przedsiębiorstwem nie tylko kwestii finansowych, ale też społecznych i środowiskowych. Badania wykazały, że działania „społecznie odpowiedzialne” wspierają innowacyjność firmy, otwierają dla niej nowe rynki, pomagają przyciągnąć i utrzymać dobrych pracowników, redukują ryzyko wystąpienia problemów prawnych, zmniejszają koszty ubezpieczeń, poprawiają wizerunek firmy wśród udziałowców i społeczeństwa;
- Idea **pomiaru społecznego zwrotu z inwestycji**, czyli znalezienia wskaźników i formuły wyliczania społecznych konsekwencji działań gospodarczych. To narzędzie coraz częściej wykorzystywane jest przez innowacyjne firmy do oceny efektywności działań.

⁶⁸ www.mf.gov.pl
⁶⁹ www.mf.gov.pl

Niestety zaledwie 13% polskich firm, ale już 50% firm zagranicznych działających w Polsce, stosuje jakieś działania z dziedziny CSR. Często są to jedynie działania filantropijne z zakresu public relations (stanowią niejako „dodatek” do marketingu) i w niewielkim stopniu odnoszą się do potrzeb interesariuszy, zwłaszcza zewnętrznych.

Ekonomia społeczna⁷⁰

Ekonomia społeczna jest obecnie jednym z rozwijających się w Polsce systemowych instrumentów integracji społecznej i zawodowej różnych środowisk wykluczonych. Stanowi specyficzny segment działalności gospodarczej ulokowany w trójkącie, którego boki wyznaczają – gospodarka rynkowa, społeczeństwo obywatelskie i państwo demokratyczne. Specyfika ekonomii społecznej polega na tym, że społeczne są cele działania jej podmiotów i mechanizmy kontrolowania działalności. Podmioty ekonomii społecznej są w szczególności nastawione na zaspokajanie potrzeb, których nie mogą spełnić sektor prywatny i publiczny. Ekonomia społeczna jest komplementarna w relacji do rynku i państwa. Nie jest więc odrębnym typem gospodarowania, systemową alternatywą gospodarki rynkowej, lecz jej uzupełnieniem. Podmioty ekonomii społecznej mogą stosunkowo łatwo i przy niewielkich nakładach aktywizować osoby i nieaktywne zasoby. Przy czym może się to dokonywać zarówno przez integracyjne zatrudnienie, jak i dostarczanie usług, które generują kapitał społeczny oraz podnoszą i pobudzają kapitał ludzki. Przydatność podmiotów ekonomii społecznej w regeneracji i rewitalizacji społeczności lokalnych bierze się m.in. stąd, że łatwo mogą one sięgnąć po lokalną wiedzę i lokalne technologie. W ten sposób zagospodarowują one dziedzictwo lokalne, które poza kontekstem lokalnym może nie mieć znaczących wartości ekonomicznych.

Ekonomia społeczna spełnia szereg funkcji ogólnorozwojowych:

- tworzy materialną bazę dla działania organizacji obywatelskich;
- promuje alternatywne formy kredytowania;
- wzmacnia kapitał społeczny;
- służy regeneracji lokalnej przestrzeni publicznej;
- sprzyja urzeczywistnieniu idei obywatelskości;
- ułatwia reformowanie sektora usług publicznych.

Na razie w Polsce działa zaledwie kilkaset przedsiębiorstw społecznych, ale możliwości rozwojowe są ogromne. Kilkadziesiąt tysięcy organizacji pozarządowych i spółdzielni może potencjalnie przekształcać się w przedsiębiorstwa społeczne, brak jest jednak systemowych regulacji ułatwiających tworzenie i działanie takich przedsiębiorstw. Brakuje także instrumentów finansowego zwrotnego i bezzwrotnego wsparcia dla podmiotów ekonomii społecznej.

Poradnictwo prawne i obywatelskie

Niezwykle istotne – z punktu widzenia przełamania bierności obywateli w życiu społecznym i publicznym – są bezpłatne porady prawne i obywatelskie. Pozwalają one nie tylko przewyciężyć, korzystającym z nich ludziom, trudne sytuacje życiowe, w których się znaleźli, ale także umożliwiają zaangażowanie tych osób w działania wspólnotowe; są także źródłem informacji o podstawowych prawach i obowiązkach obywatelskich. Jak na razie porad takich nie gwarantuje państwo, natomiast od kilku lat zajmuje się nimi rozwijający się ruch poradnictwa prawnego i obywatelskiego, który opiera się przede wszystkim na organizacjach pozarządowych (ponad 35 Biur Porad Obywatelskich i kilkadziesiąt innych form poradnictwa) oraz uniwersyteckich poradniach prawnych (ponad 25

⁷⁰

Nazwa wymiennie używana z pojęciem „przedsiębiorczość społeczna”.

poradni). Obywatele mogą bezpłatnie otrzymać poradę prawną, informację o przysługujących im prawach obywatelskich, pomoc w załatwianiu spraw w sądach i urzędach publicznych.

Wykluczenie społeczne

Jak podaje Raport *Polska 2030*, zakres wsparcia, zarówno finansowego, jak i związanego z aktywną polityką społeczną, dla tych, którzy najbardziej tego potrzebują, należy uznać w Polsce za niewystarczający. W szczególnie trudnej sytuacji znajdują się w Polsce rodziny wielodzietne. Problemem jest również poziom wykształcenia (głównie chodzi o jakość) dużej liczby Polaków, który w połączeniu np. z bezrobociem może doprowadzić do stałego wykluczenia społecznego. Dochodzi do tego przekonanie, że deficyty te są przez ludzi wykluczonych zawinione. Transfery społeczne zasadniczo nie zmieniają ich sytuacji, a problemy pogłębia również brak dostępu do szeroko rozumianych usług społecznych (np. edukacji na wysokim poziomie czy rehabilitacji)⁷¹.

Uważa się, że czynnikiem, który w największym stopniu powoduje wykluczenie społeczne jest ubóstwo. Mierzone wskaźnikami dochodowymi w ostatnich latach nieco się w Polsce zmniejszyło, pozostając w Unii Europejskiej na średnim poziomie. Wskaźnik zagrożenia ubóstwem relatywnym (po uwzględnieniu transferów społecznych) wynosi w Polsce 17%, tyle ile średnia unijna. Wyraźnie postępuje natomiast w Polsce rozwarstwienie dochodowe. Udział dochodu uzyskiwanego przez 20% ludności o najwyższych dochodach w dochodzie całkowitym wynosi u nas 5,3%, przy średniej unijnej 5% (np. w Czechach czy na Słowacji to 3,5%). Według *Diagnozy Społecznej 2009* poniżej granicy ubóstwa żyło w Polsce 3,3% gospodarstw domowych według ujęcia obiektywnego oraz 51,4% według ujęcia subiektywnego. Raport ten wykazuje jednak, że są określone grupy społeczne, wśród których wykluczenie społeczne jest częstszym zjawiskiem i najczęściej trwającym od kilku czy kilkunastu lat. Są to długotrwale bezrobotni, niepełnosprawni, mieszkańcy wsi, dzieci i kobiety. W dużym stopniu jest to związane z wykluczeniem tych środowisk z rynku pracy, co potwierdzają dane GUS dotyczące niskiej aktywności zawodowej osób starszych, niepełnosprawnych i kobiet. Według raportu GUS⁷² utrzymuje się także zjawisko relatywnie częstszego zagrożenia ubóstwem ludzi młodych, w tym dzieci. W 2008 roku stopa ubóstwa skrajnego wśród dzieci i młodzieży do lat 18 wynosiła około 9% (około 5% w miastach i około 12% na wsi). Dane wskazują też na trudną sytuację części osób starszych. Z wiekiem starsi ludzie stają się coraz bardziej uzależnieni od emocjonalnego i fizycznego wsparcia ze strony innych. W 2008 roku wśród osób liczących co najmniej 65 lat wskaźnik zagrożenia skrajnym ubóstwem wynosił ponad 3% (1,5% w miastach i około 7% na wsi). Osoby w wieku 65 lat i więcej stanowiły około 8% populacji żyjącej w gospodarstwach o wydatkach niższych od minimum egzystencji.

Niemożliwość uczestniczenia w życiu społecznym przekłada się na również na niemożliwość uczestniczenia w edukacji, kulturze i w procesach społecznej komunikacji. Słaba frekwencja wyborcza skorelowana jest z niskim poczuciem wpływu na sprawy państwa, dezinformacją, a coraz częściej także z brakiem kompetencji medialnych⁷³. Konieczne jest więc identyfikowanie, a następnie znajdowanie efektywnych instrumentów radzenia sobie z nowymi obliczami wykluczenia społecznego. Spójność społeczną, w efektywny sposób odpowiadającą na wyzwania współczesności, osiągnąć można dzięki wykorzystaniu ukrytych do tej pory potencjałów. Należy zapewnić osobom wykluczonym realny dostęp do usług społecznych, aby z tego powodu nie traciły szans rozwoju⁷⁴.

⁷¹ Raport *Polska 2030*, s. 271.

⁷² *Budżety gospodarstw domowych w 2008 roku*, GUS, Warszawa 2009.

⁷³ Wykluczenie z kultury oraz wykluczenie cyfrowe omówione są w dalszych częściach diagnozy.

⁷⁴ Raport *Polska 2030*, s. 272.

Ogromną rolę do odegrania mają tutaj instytucje – publiczne i pozarządowe. Istotne jest także zaangażowanie nowoczesnych technologii w służbę demokracji i ich wykorzystanie w celu maksymalnego ułatwienia partycypacji społecznej⁷⁵.

⁷⁵ Raport *Polska 2030*, s. 353.

Analiza SWOT II.

MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
<ul style="list-style-type: none"> • Wysoki poziom zaufania obywateli do rodziny i znajomych • Relatywnie wysoki poziom zaufania obywateli do samorządów lokalnych i organizacji pozarządowych • Istniejące ramy prawne konstytuujące zasady i formułę współpracy administracji państwa i organizacji obywatelskich • Deklarowana przez obywateli chęć działania wspólnotowego • Stosunkowo dużo organizacji obywatelskich działających lokalnie, bliżej obywatela • Wzrost wykształcenia i zamożności obywateli 	<ul style="list-style-type: none"> • Niski poziom wzajemnego zaufania obywateli do siebie oraz do instytucji publicznych, w szczególności rządowych • Niewielkie poczucie wpływu na sprawy publiczne • Niewielkie faktyczne zaangażowanie w życie społeczne i publiczne • Słabość potencjału fizycznego, ludzkiego i społecznego działających organizacji obywatelskich • Niewielka dywersyfikacja źródeł finansowania aktywności obywatelskiej • Słabe podstawy formalno-prawne i instytucjonalne dla rozwoju dialogu obywatelskiego, ekonomii społecznej oraz poradnictwa prawnego i obywatelskiego • Niedostatecznie spójna polityka państwa w obszarze współdziałania i partycypacji społecznej • Niska wiedza i umiejętności w zakresie prowadzenia dialogu obywatelskiego
SZANSE	ZAGROŻENIA
<ul style="list-style-type: none"> • Zainteresowanie rozwojem obszaru współdziałania i partycypacji społecznej ze strony państwa • Realizacja koncepcji dobrego rządzenia • Istniejące instrumenty wsparcia aktywności obywatelskiej przez państwo • Wsparcie aktywności obywatelskiej przez obywateli (mechanizm przekazania 1% podatku) oraz źródła prywatne 	<ul style="list-style-type: none"> • Utrzymujące się/pogłębiające podziały dochodowe, kulturowe i polityczne • Regulacje prawne ograniczające aktywność obywatelską i zaangażowanie obywateli w życie publiczne • Zmniejszenie wsparcia finansowego z UE po 2013 roku • Słabe, prywatne źródła finansowania aktywności obywatelskiej • Sprowadzenie organizacji obywatelskich do roli świadczeniodawcy usług publicznych • Oligarchizacja sektora organizacji pozarządowych • Słabość mechanizmów dialogu obywatelskiego • Utrzymujące się negatywne stereotypy wzajemne instytucji i obywateli

Wyzwania dla Obszaru II.

1. Stworzenie spójnej, kompleksowej polityki państwa w zakresie stymulowania rozwoju i wzmacniania aktywności obywatelskiej w życiu społecznym i publicznym.
2. Poprawa warunków służących zwiększaniu udziału obywateli w realizacji i kontroli działań administracji publicznej.
3. Stworzenie podstaw prawno-instytucjonalnych i mechanizmów umożliwiających rozwój dialogu obywatelskiego, ekonomii społecznej oraz poradnictwa prawnego i obywatelskiego.
4. Niwelowanie różnic w poziomie aktywności obywatelskiej, w szczególności wsparcie aktywności osób wykluczonych społecznie.

Obszar III. Komunikacja społeczna

Komunikacja odgrywa kluczową rolę w tworzeniu kapitału społecznego. Jest podstawą zarówno współpracy, jak i wymiany wiedzy, umożliwia budowanie sieci społecznego współdziałania, tworzy przestrzeń dialogu i debaty społecznej. Komunikacja społeczna, rozumiana jako cały proces wytwarzania, przekształcania i przekazywania informacji między ludźmi jest czynnikiem rozwijającym i aktywizującym potencjał obecny w sferach kapitału społecznego. Jak pisał John Dewey – „Społeczeństwo istnieje nie tylko dzięki przekazywaniu i komunikowaniu, lecz można rzec, iż jego istnienie polega na procesach przekazu i komunikacji⁷⁶.”

Taki sposób myślenia o komunikacji determinuje rozwój mediów masowych, ponieważ to one – w większym stopniu niż przestrzeń bezpośrednich kontaktów między jednostkami – stanowią podstawę współczesnej sfery publicznej. To przede wszystkim od funkcjonowania mediów zależy, na ile efektywnie jednostki, grupy i instytucje mogą się ze sobą komunikować, a przez to budować więzi będące podstawą kapitału społecznego.

Zmiany wzorców korzystania z mediów

Wraz z pojawianiem się nowych technologii informacyjno-komunikacyjnych (TIK) zmieniają się wzorce korzystania z mediów. Rośnie rola technologii cyfrowych – coraz więcej osób korzysta z **Internetu** (od portali przez serwisy społecznościowe po komunikatory internetowe) i telefonów komórkowych, które są niemal powszechnie wykorzystywane, maleje zaś rola telefonii stacjonarnej⁷⁷. Rozwój technologii mobilnych (telefony komórkowe, smartphony, laptopy) i rozpowszechnianie się Internetu bezprzewodowego sprawia, że coraz więcej osób ma na co dzień potencjalnie nieustający kontakt z innymi oraz szeroki dostęp do informacji i zasobów sieciowych. Powoduje to intensyfikację komunikowania i niezwykle silne splecenie się technologii komunikowania z życiem codziennym.

Obecnie ponad 80% Polaków ma telefon komórkowy, a w co czwartym gospodarstwie domowym jest przynajmniej jeden laptop. Jednocześnie istotną rolę nadal odgrywają dotychczasowe media – w szczególności telewizja i radio. Znaczenie gazet drukowanych spada, ale treści tworzone przez redakcje gazet są wciąż niezwykle istotne, ponieważ zasilają inne media. Jednak w przeciwieństwie do tradycyjnych środków masowego przekazu Internet umożliwia jednocześnie komunikację porozumiewawczą (*one to one*), rozsiewczą (*one to many*), grupową (*few to few*) i powszechną (*many to many*). Zarówno Internet, jak i telefon komórkowy łączą w sobie cechy komunikacji interpersonalnej i masowej, publicznej i prywatnej. Tym samym powstaje nowy „syntetyczny” model komunikowania, łączący cechy dotychczasowych modeli oraz mający cechy komunikacji sieciowej (*networked communication*).

Następuje przejście z dostępu dial-up do Internetu na dostęp szerokopasmowy⁷⁸. Sieci teleinformatyczne, w tym szerokopasmowe, przybliżają nas do sposobu komunikowania opartego na zasadzie W–W–Z–W („wszyscy–wszystko–zawsze–wszędzie” – odpowiednik angielskojęzycznej formuły *anyone, anything, anytime, anywhere*), zgodnie z którą każdy na świecie będzie kiedyś mógł mieć dostęp lub wymieniać z każdym wszelkie treści, niezależnie od czasu i miejsca pobytu.

⁷⁶ J. Dewey, *Demokracja i wychowanie. Wprowadzenie do filozofii wychowania*, przeł. Z. Doroszowa, Ossolineum, Wrocław 1972, s. 9.

⁷⁷ Raport *Polska 2030*, s. 146.

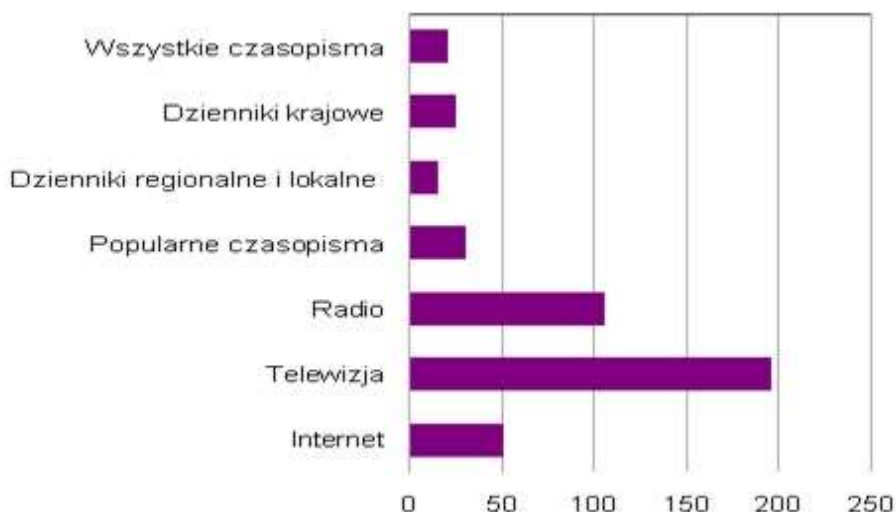
⁷⁸ Raport *Polska 2030*, s. 146.

Połowa dorosłych Polaków korzysta z Internetu. Jednak korzystanie z komputerów i Internetu jest zależne od wieku (raczej młodszy) i wykształcenia (raczej lepiej wykształceni), w dalszej kolejności również od statusu społeczno-zawodowego, wielkości miejscowości zamieszkania i dochodów. Jak podaje Raport *Polska 2030*, Polska – z wyjątkiem Mazowsza – jest obszarem o bardzo niskim poziomie społeczeństwa informacyjnego. Mamy do czynienia zarówno z nierównościami wewnątrz naszego społeczeństwa, jak i z zapóźnieniami wobec innych państw w regionie odnośnie do technologii kluczowych w XXI wieku. Opóźnienia Polski w rozwoju infrastruktury teleinformatycznej są po części spuścizną czasów komunistycznych, a po części wynikiem zbyt powolnego i nieskoordynowanego rozwoju w ostatnich dwóch dekadach⁷⁹.

Trzeba zaznaczyć, że Internet nie wypiera telewizji – internauci należą do grupy osób rzadziej oglądających telewizję, ale nie odnotowuje się spadku oglądalności wśród osób korzystających z sieci. Również relacje korzystania z innych mediów, a także sposobów uczestnictwa w kulturze nie są łatwe do uchwycenia. Z zakupów prasy, a także chodzenia do kina, rzadziej rezygnują osoby korzystające z Internetu. Jednocześnie, najczęściej z kupowania gazet rezygnują ci internauci, którzy regularnie czytają je w sieci, a z chodzenia do kina ci, którzy regularnie ściągają muzykę i filmy z sieci.

Telewizja wciąż pozostaje najpopularniejszym i najważniejszym medium. Oglądanie telewizji jest najczęstszym sposobem spędzania czasu wolnego. Jednocześnie zmienia się charakter telewizji: obniża się udział najpopularniejszych kanałów, choć nadal gromadzą one prawie ¾ widowni, wzrasta natomiast liczba kanałów telewizji kablowej i satelitarnej, choć bariery ekonomiczne i edukacyjne ograniczają ich dostępność. Rosnący udział kanałów tematycznych w rynku oglądalności powoduje fragmentaryzację widowni. Pozwala to, z jednej strony, na precyzyjne dostosowanie oferty do oczekiwań nawet niewielkiej grupy widzów, z drugiej zaś – osłabia tradycyjną rolę telewizji jako medium „masowego”, organizującego zbiorowe emocje.

Rysunek 17. Czas poświęcany różnym mediom w Polsce (ilość minut dziennie)

Źródło: World Press Trends 2008 Edition

Na rynku telewizji naziemnej występuje de facto oligopol trzech nadawców (publiczna Telewizja Polska S.A. oraz komercyjne: Polsat i TVN), co ogranicza konkurencję, skalę własnej produkcji nadawców komercyjnych i daje nadawcom ogólnokrajowym znaczny wpływ na opinię publiczną. W

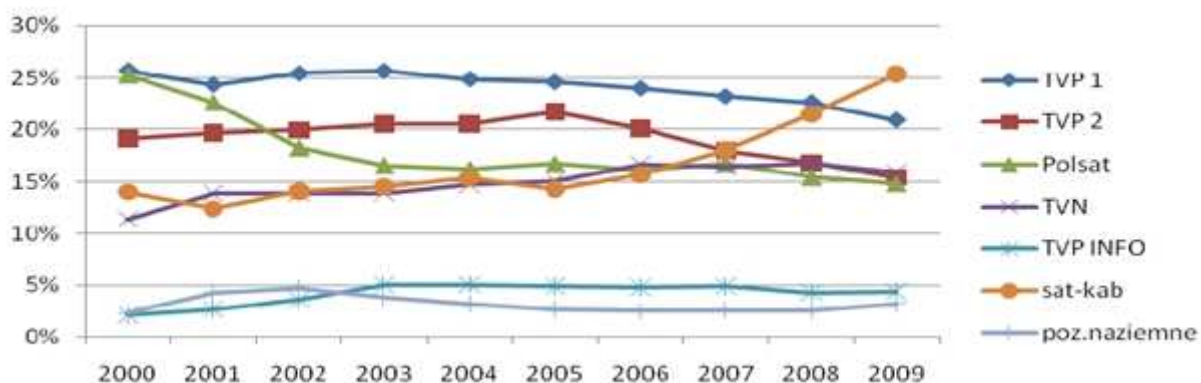
⁷⁹

Raport *Polska 2030*, s. 144.

ostatniej dekadzie największą popularnością cieszą się cztery programy: Polsat i TVN oraz TVP 1 i TVP 2. W ostatnich latach obserwuje się jednak wyraźny wzrost udziału w rynku oglądalności satelitarnych i kablowych programów tematycznych, które łącznie oglądane są przez ponad 25% widzów.

W 2009 roku dostępne były 134 polskojęzyczne kanały telewizyjne, przy czym ponad połowa z nich rozpowszechnia program na podstawie koncesji przyznanych przez zagraniczne organy regulacyjne. Nadawcy ci nie są związani polskimi przepisami dotyczącymi minimalnej obecności w ofercie programów wytworzonych w języku polskim jako oryginalnym, nie podlegają też kontroli polskich organów regulacyjnych. Oglądalność ogromnej większości spośród tych kanałów satelitarnych i kablowych nie przekracza jednak 1% audytorium, a tylko około 10 najpopularniejszych ma udział w rynku przekraczający 0,1%. TVP Kultura – program tematyczny telewizji publicznej poświęcony tematyce kulturalnej, o zasięgu technicznym obejmującym około 9,5 mln gospodarstw domowych (co oznacza faktyczną dostępność dla około 25 mln widzów) w 2009 roku miał według wskaźnika AMR⁸⁰ średnią oglądalność na poziomie 0,07%, czyli nieco ponad 14 000 widzów. Telewizyjny kanał tematyczny w obecnej formule pozostaje więc marginalną formą kontaktu z kulturą.

Rysunek 18. Udziały programów telewizyjnych w widowni w latach 2000–2009

Źródło: Informacja o podstawowych problemach radiofonii i telewizji w 2009 roku, Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji, Warszawa, marzec 2010

Zgodnie z ustawą o radiofonii i telewizji szczególne zobowiązania wobec polskiej kultury oraz polskiego życia społecznego i politycznego ciążą na nadawcy publicznym – Telewizji Polskiej S.A. W 2009 roku TVP miała dwa naziemne programy ogólnokrajowe: Program 1 i Program 2 oraz 16 programów regionalnych o wspólnej nazwie TVP INFO, program satelitarny dla odbiorców za granicą w języku polskim – TVP Polonia, program satelitarny uniwersalny TVP HD, a także 3 satelitarne programy wyspecjalizowane: TVP Kultura, TVP Historia i TVP Sport. Średni dobowy czas emisji Programu 1 wyniósł 21,5 godzin, natomiast Programu 2 – 21 godzin.

Audycje premierowe w obu programach stanowiły ponad połowę rocznego czasu emisji: Program 1 – 61,1%, a Program 2 – 51,2%. Każdy z 16 programów regionalnych składał się z programu wspólnego, nadawanego w Warszawie oraz programu pasm rozłączonych (właściwy program regionalny), przygotowywanego przez oddziały terenowe. Program wspólny TVP INFO stanowił 84,7% programów regionalnych, natomiast udział pasm rozłączonych w programach regionalnych wyniósł 15,3%. Każdy

⁸⁰

AMR – średnia oglądalność w minucie nadawania.

z oddziałów terenowych nadawał dziennie średnio 3 godziny 36 minut regionalnego programu informacyjno-publicystycznego.

Jedną z najbardziej popularnych form spędzania wolnego czasu przez Polaków jest także **kino**. Deklaruje to około 43% badanych, przy czym 25% ankietowanych twierdzi, że do kina chodzi kilka razy w roku lub częściej. Jednak kino nie jest podstawowym miejscem oglądania filmów. Oprócz chodzenia do kina, bardzo popularne jest też oglądanie filmów w TV (75% – kilka razy w tygodniu lub częściej) oraz na DVD (35% – minimum raz w miesiącu).⁸¹

W programach **radiowych** dominuje treść rozrywkowa. W 2009 roku radia słuchało 81,4% Polaków. Na rynku dominują dwie komercyjne stacje ogólnopolskie: RMF FM (ponad 25% udziału) oraz Radio Zet (ponad 16%). Wśród słuchaczy obu stacji największą grupę stanowią osoby w wieku 25–39 lat. W programie obu stacji dominuje zagraniczna muzyka rozrywkowa. Ponad sto lokalnych i regionalnych radiowych stacji komercyjnych to łącznie 22,9% udziałów w rynku. Od kilku lat obserwuje się narastające zjawisko stopniowej likwidacji samodzielnych lokalnych stacji radiowych, co w konsekwencji pozbawia mieszkańców wielu regionów źródeł informacji i programów związanych z ich miejscem zamieszkania.

Zadania społeczne i kulturalne w znacznie większym stopniu wypełnia radiofonia publiczna, której łączne udziały sięgają około 25% ogólnego czasu, jaki Polacy przeznaczają na słuchanie radia. Polskie Radio SA nadawało w 2009 roku cztery programy ogólnokrajowe. Program 1 – o charakterze ogólnym, adresowany do szerokiego grona słuchaczy, a poruszana w nim tematyka dotyczy problemów społecznych i politycznych. Program 2 to program muzyczno-literacki, emitowany z myślą o odbiorcach zainteresowanych wiedzą humanistyczną, sztuką, muzyką i literaturą. Program 3 charakteryzuje oferta informacyjno-rozrywkowa. Polskie Radio Euro – program adresowany do młodych słuchaczy, przybliża tematykę europejską, proponuje odbiorcom audycje edukacyjne i muzyczne oraz relacje z wydarzeń sportowych. Cztery programy PR SA nadały w 2009 roku łącznie 44 355 godzin programu. Udział audycji słownych w tych programach wyniósł 43,2%, muzyce poświęcono 55,2% czasu nadawania.

Zgodnie z powszechną oceną, za szczególnie wartościowy z punktu widzenia „misji publicznej” uznawany jest Program 2. Nie osiąga on jednak masowego audytorium – średni udział w rynku słuchalności nie przekracza 1%. Najpopularniejszy jest Program 1 PR – najchętniej słuchany przez osoby starsze. W 2009 roku jego udział w rynku, zmierzony w grupie osób w wieku 60–75 lat wyniósł 37,9%, był więc trzykrotnie większy niż wśród ogółu populacji. Publiczna Jedynka była najpopularniejszym programem radiowym w tej grupie wiekowej. Wśród osób najmłodszych, w wieku 15–24 lat, jej udział w rynku wyniósł tylko 1,6%. Program 3 najchętniej wybierany był przez osoby w wieku 40–59 lat i 25–39 lat. Regionalne programy radia publicznego nadawane przez 17 regionalnych spółek osiągnęły 5,5% udziałów w rynku. Słuchalność regionalnych programów radia publicznego w poszczególnych regionach jest bardzo zróżnicowana, w niektórych miastach sięgając 18%.

Media elektroniczne – za sprawą cyfryzacji – stopniowo przekształcają się w tzw. nowe media: multimedialne, interaktywne, potencjalnie nieliniarne, zdolne łączyć komunikację masową z indywidualną. Media masowe przekształcają się w niektórych aspektach, zwłaszcza działalności internetowej, w „media mas”, zaś wielu odbiorców zmienia się w prosumentów, konsumentów i jednocześnie producentów treści.

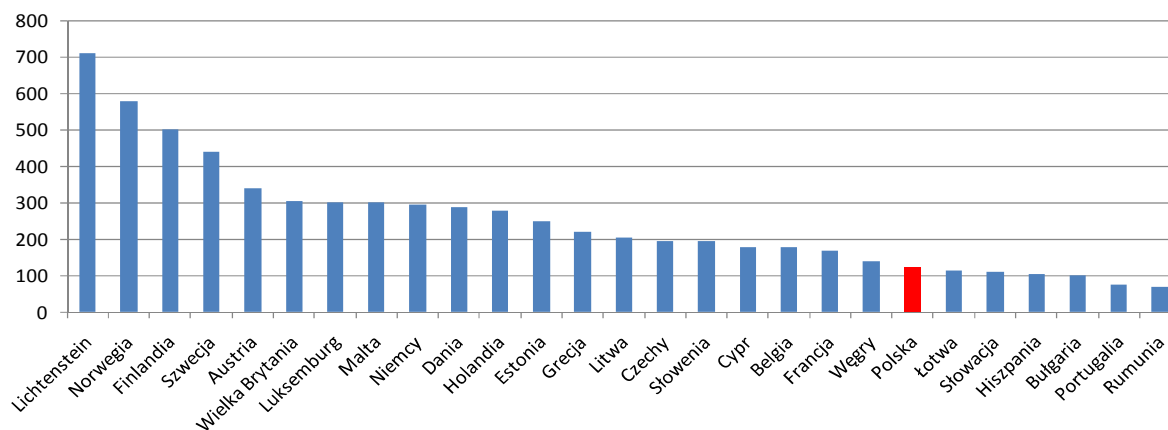
⁸¹

Raport Orange: Preferencje kinowe Polaków,

Analizowane obecnie w wielu krajach scenariusze zmian rynku mediów nie zakładają jednak likwidacji radia czy tradycyjnej telewizji, a zatem komunikowania masowego jako takiego. Stare media nie znikają, choć w procesie „remediacji” stają się m.in. treścią nowych. Długo jeszcze jednak zachowują odrębny charakter.

Prasa codzienna, stanowiąca tradycyjnie w wielu krajach europejskich ważne źródło informacji i forum dyskusji, w Polsce pełni tę rolę tylko w stosunku do ograniczonej grupy obywateli. Czytelnicstwo dzienników pozostaje w Polsce na niskim poziomie. Średnia sprzedaż wynosi około 120 egzemplarzy na 1000 mieszkańców i należy do najniższych w Unii Europejskiej.

Rysunek 19. Sprzedaż dzienników w krajach UE (liczba egzemplarzy na 1000 mieszkańców)

Źródło: World Press Trends 2008 Edition

Liczba osób deklarujących czytanie dzienników nie przekracza 20% ogółu dorosłych Polaków, przy czym nie zauważa się tu istotnych różnic związanych z wiekiem. Nieco większa grupa osób czyta prasę tygodniową, przede wszystkim jednak pisma o charakterze rozrywkowym i tzw. tele-guidy, czyli czasopisma, których tematem jest program telewizyjny, życie gwiazd itp. Wśród tygodników rekordzistą jest „Tele Tydzień”, którego sprzedaż oscyluje wokół 1,5 mln egzemplarzy, a wskaźnik czytelnictwa sięga 35%. Wysokie wskaźniki czytelnictwa osiągają również tanie magazyny, jak np. „Życie na Gorąco”. Czytelnicstwo tygodników opiniotwórczych (takich jak „Polityka”, „Wprost”, „Newsweek”) nie przekracza 10%.

Spada zatem informacyjna rola prasy; dla największej grupy czytelników ważne są treści rozrywkowe. Poważny wpływ na kształtowanie opinii publicznej wywierają dwa tabloidy: „Fakt” (który jako jedyny wśród dzienników osiąga prawie pół miliona sprzedanych egzemplarzy) i „Super Express”. Dzienniki te prezentują niezmiernie uproszczony obraz życia społecznego, bazujący na sensacji i często odwołujący się do schematycznych podziałów społecznych (biedni–bogaci, „prości ludzie”–„urzędasy”).

Podsumowując, komunikowanie masowe w Polsce zawodzi szczególnie na poziomie lokalnym. Prasa i telewizja lokalna są słabe i w niewystarczający sposób wspierają powstawanie opinii publicznej w skali regionu czy miasta. Media lokalne, a w szczególności gazety codzienne, które tradycyjnie stanowiły podstawowe źródło informacji dla społeczności, dotyka proces tabloidyzacji. Z tego punktu widzenia, należy zwrócić uwagę na konsekwencje konwersji cyfrowej telewizji naziemnej. W zależności od przyjętych rozwiązań może ona stworzyć barierę dla dalszej działalności komercyjnych stacji telewizyjnych o zasięgu regionalnym i lokalnym. W przypadku lokalnego radia, przyjęty model cyfryzacji może zarówno utrudnić rozwój takich stacji, jak i otworzyć dla nich nowe możliwości.

Praktycznie nieobecne w polskim pejzażu medialnym są **media społeczne** skierowane na budowę więzi, realizujące potrzeby określonych grup społecznych i reprezentujące je w społecznym obiegu informacji oraz debacie publicznej. Stworzenie silnego sektora mediów społecznych i lokalnych zwiększyłoby pluralizm treści programowych i zapewniło różnym mniejszościom możliwość udziału w sferze publicznej.

Spoleczne konsekwencje zmian w obszarze mediów elektronicznych

Zarówno cyfryzacja mediów elektronicznych, jak i digitalizacja zasobów audiowizualnych i tekstowych ułatwiają powstanie nowych form i wzorów komunikacji społecznej, w tym aktywne wykorzystanie mediów elektronicznych przez jednostki i grupy do uczestnictwa w debacie publicznej oraz dla celów autoekspresji i rozpowszechniania własnej twórczości. Dzięki interaktywnym formom komunikacji elektronicznej, które zwiększają rolę współpracy i stałego kontaktu z innymi osobami oraz zdolność do wykonywania wielu zadań naraz, rozwój nowych technologii może działać wzmacniająco na kapitał społeczny Polski⁸².

Odrębne dotychczas technologie i usługi komunikacyjne obecnie przenikają się. Operatorzy telewizji kablowych świadczą usługi głosowe, a dostawcy Internetu oferują pakiety telewizyjne. Proces ten, zwany **konwergencją** mediów, telekomunikacji i nowoczesnych technologii, spotęgowany postępującą cyfryzacją sektora, wpływa na sposób naszego funkcjonowania w społeczeństwie⁸³. Konwergencja mediów sprawia, że uczestnicy komunikacji społecznej mogą otrzymywać różne usługi za pośrednictwem mediów elektronicznych z tej samej platformy czy sprzętu lub daną usługę z różnych platform czy sprzętów. Przy czym Internet zaliczany jest, w zależności od rozumienia tego terminu i rzeczywiście pełnionej funkcji, do „platform” (w sensie technicznym) lub „usług” (jako suma usług informacyjnych, medialnych i innych dostępnych za pośrednictwem tej platformy). Nie jest natomiast samodzielnym „medium”. Media przestają być rynkiem nadawcy, a stają się rynkiem odbiorcy, który sam decyduje, które treści kiedy odbierać, a często sam je tworzy i rozpowszechnia. Konwergencja burzy więc podziały nie tylko między odrębnymi dotąd sektorami mediów, ale także między nadawcami i odbiorcami, dając możliwość komunikacji uczestniczącej wszystkim osobom dysponującym odpowiednim sprzętem i kompetencjami komunikacyjnymi.

Analizy zależności między korzystaniem z określonych narzędzi komunikacyjnych, w tym również konsumpcją mediów, a różnymi wskaźnikami kapitału społecznego (według *Diagnozy społecznej*) pokazują pozytywny związek kapitału społecznego z korzystaniem z Internetu i negatywny z ilością czasu poświęcanego na oglądanie telewizji. Osoby korzystające z Internetu mają więcej przyjaciół niż ci, którzy z niego nie korzystają. Dodatkowo wśród tych drugich więcej jest osób, które czują się osamotnione – aż 25,8%, tymczasem wśród internautów uczucia tego doświadcza 17%. Brak jest natomiast związku między liczbą przyjaciół a liczbą godzin poświęcanych na oglądanie telewizji. Wskaźnikiem wyższego kapitału społecznego internautów może być również to, że w przeciwieństwie do osób niekorzystających z Internetu znacznie częściej reagują oni na kłopoty i trudne sytuacje w swoim życiu, zwracając się o radę i pomoc do innych ludzi.

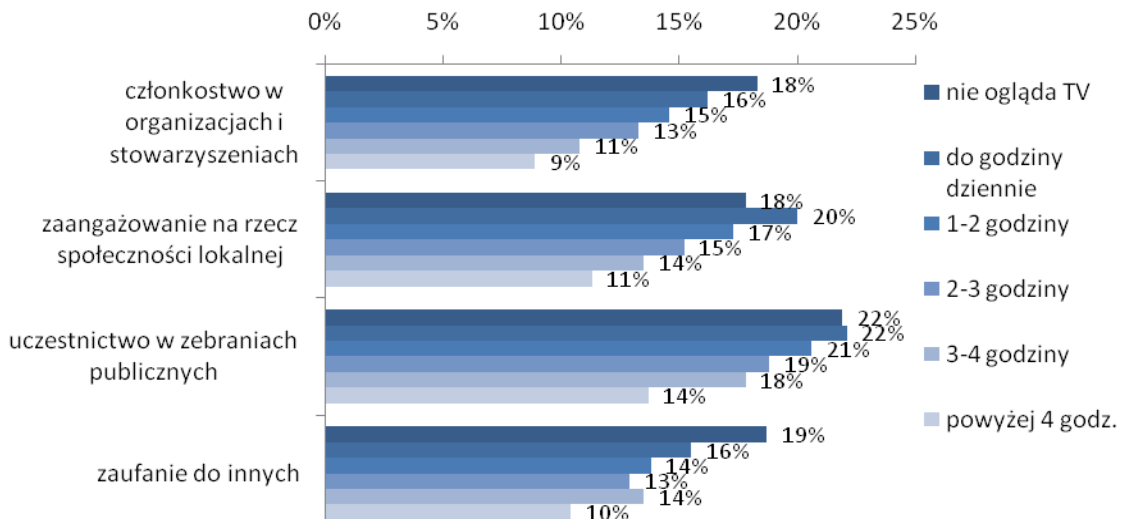
Diagnoza społeczna wykazuje, że choć osoby, które korzystają z Internetu mają średnio nieco więcej przyjaciół niż osoby, które z sieci nie korzystają, to sam fakt korzystania czy poznawania innych osób przez Internet nie wpływa w istotny sposób na liczbę przyjaciół. Być może jednak korzystanie z Internetu prowadzi do większej liczby znajomych i rozleglejszych sieci społecznych, a więc kontaktów, które są rzadko podtrzymywane, ale bez tego środka komunikacji zostałyby utracone. Tymczasem te

⁸² Zob. Raport *Polska 2030*.

⁸³ Raport *Polska 2030*, s. 146.

słabsze więzi są podstawą pomostowego kapitału społecznego. Ich podtrzymywanie za pomocą poczty elektronicznej, komunikatorów i serwisów społecznościowych jest o wiele łatwiejsze.

Rysunek 20. Odsetek osób, które oglądają TV daną liczbę godzin dziennie a partycypacja społeczna

Źródło: Opracowanie własne

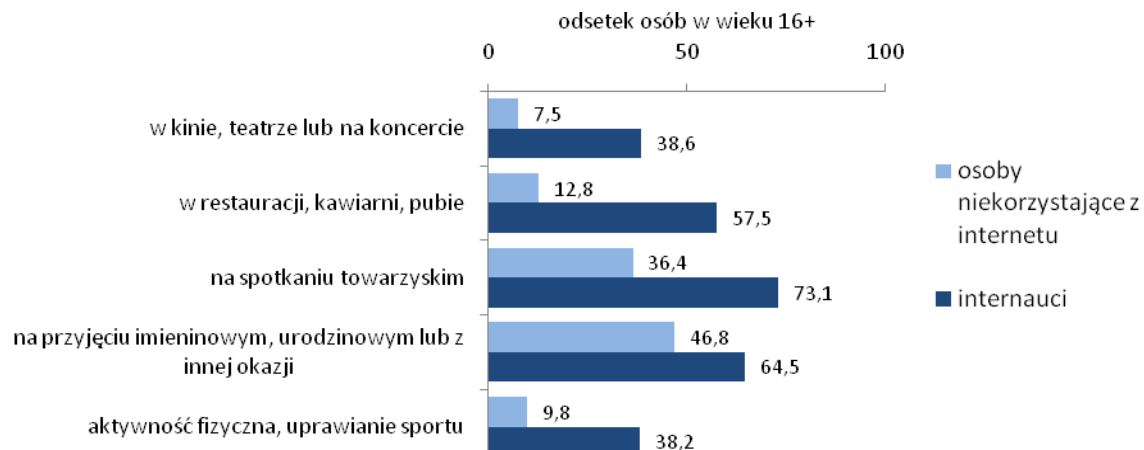
Także **zaufanie społeczne**, mierzone przekonaniem, że większości ludzi można ufać, jest częstsze wśród osób korzystających z Internetu i tych, którzy telewizję oglądają rzadko bądź wcale. Wśród użytkowników Internetu 16% deklaruje zaufanie do innych ludzi, natomiast wśród osób, które z niego nie korzystają jest to tylko 11%. Co więcej, w ostatnich dwóch latach nastąpił istotny wzrost zaufania internautów do innych ludzi. Z kolei, oglądanie telewizji wpływa negatywnie na poziom zaufania. Z pewnością także inne czynniki odgrywają tutaj jakąś rolę, niemniej obraz świata prezentowany w telewizji silnie oddziałuje na poziom zaufania. Ten, zgodnie z logiką „infotainment” oraz regułami doniesień dziennikarskich, w dużej mierze jest kształtowany przez szokujące wiadomości, poszukiwanie skandali i dramatyczne wydarzenia. Nagłaśnianie przez media raczej negatywnych niż pozytywnych aspektów życia publicznego wpływa niewątpliwie na spadek zaufania. Media kształtują ogólny obraz instytucji publicznych w skali makro. Takie abstrakcje jak „służba zdrowia” czy „demokracja” nie mogą być przedmiotem osobistego doświadczenia – zawsze można wierzyć, że „mój lekarz” jest uczciwy, ale lekarze jako ogólna kategoria są skorumpowani. W sferze abstrakcji, poza realnymi doświadczeniami, mieści się również kategoria „społeczeństwo”, która w mediach funkcjonuje – głównie za sprawą sondaży – jako przedmiot statystycznego opisu. Wypracowanie obrazu zbiorowości, do której należymy, jest w nowoczesnym społeczeństwie niezwykle ważne.

Osoby korzystające z Internetu znacznie częściej angażują się na rzecz społeczności lokalnej (19,1% w porównaniu do 11,8% wśród osób, które z niego nie korzystają). Znacznie częściej biorą udział w zebraniach publicznych i są w nich aktywni – częściej zabierają głos, częściej też te zebrania organizują. Aktywniej działają także osoby, które poświęcają mało czasu na oglądanie telewizji lub nie oglądają jej wcale.

Internauci znacznie częściej niż osoby niekorzystające z Internetu są członkami organizacji i stowarzyszeń, pełniąc w nich różnego rodzaju funkcje. Oglądanie telewizji nie sprzyja zaś aktywności w organizacjach i stowarzyszeniach – im dłuższy czas spędzany przed telewizorem, tym mniejsze szanse, że dana osoba będzie należeć do przynajmniej jednej organizacji. Ponadto, użytkownicy Internetu znacznie aktywniej uczestniczą w kulturze niż osoby z niego niekorzystające. W ciągu miesiąca 39% użytkowników było w kinie, teatrze lub na koncercie, zaś osób niekorzystających było

zaledwie 7%. Częściej także użytkownicy Internetu uczestniczą w innych formach aktywności towarzyskiej i rekreacyjno-sportowej.

Rysunek 21. Uczestnictwo w kulturze osób korzystających i niekorzystających z Internetu

Źródło: Opracowanie własne

Z upowszechnieniem nowych technologii informacyjno-komunikacyjnych i ich wpływem na obszar komunikacji społecznej wiąże się zjawisko **globalizacji** i wynikające z niej konsekwencje. Krajowa produkcja medialna musi coraz bardziej rywalizować z globalnymi produktami medialnymi (np. seriale, filmy, nagrania, reportaże, fotografie, międzynarodowe magazyny i ich krajowe edycje etc.), a krajowe systemy komunikowania muszą stać się konkurencyjne w skali międzynarodowej.

W przypadku rynku kinowego poważne konsekwencje ma niezwykle szybkie przechodzenie na technologię cyfrową. Z jednej strony, dzięki cyfryzacji kino ma szansę stać się miejscem szeroko rozumianej kultury. Poza filmami, w ofercie kin znajduje się tzw. контент alternatywny w postaci relacji na żywo oper, przedstawień baletowych czy koncertów. Filmy prezentowane są obecnie zarówno w formacie analogowym i cyfrowym – jest to etap przejściowy przed całkowitą cyfryzacją, a szczególną popularnością wśród widzów cieszą się filmy wyświetlane w technologii 3D. Z drugiej strony jednak, cyfryzacja kina okazuje się zagrożeniem dla kin niezależnych. Aktualnie proces cyfryzacji w kinach sieciowych (multipleksach) postępuje w Polsce w bardzo szybkim tempie. Z zapowiedzi trzech największych sieci w Polsce ok. 90% sal kinowych będzie w pełni zcyfrowanych do końca 2011 roku. W konsekwencji dystrybutorzy rozpowszechniać będą w kinach wyłącznie kopie cyfrowe. Dla kin bez sprzętu cyfrowego będzie to oznaczało brak możliwości programowania repertuaru, a w konsekwencji może zakończyć działalność tych kin. MKDiN oraz Polski Instytut Sztuki Filmowej przygotowują się do uruchomienia pilotażowego programu wspierania cyfryzacji kin studyjnych i kin w małych miastach.

Nowe technologie otwierają także drogę **nowym rodzajom dostawców zawartości audiowizualnej**, w tym dostawcom i agregatorom treści. Cyfryzacja i konwergencja umożliwiają pojawienie się na rynku nowych podmiotów komercyjnych oferujących audiowizualne usługi medialne, w tym zwłaszcza przedsiębiorców telekomunikacyjnych, uzupełniających swoją ofertę o IPTV, ofertę telewizyjną dostępną za pośrednictwem cyfrowych linii abonenckich xDSL (TvoDSL), wideo na żądanie, telewizję mobilną itp. Praktyka dowodzi, że oferta tych nowych agregatorów rzadko, jak na razie, obejmuje nową, oryginalną

treść programową, zwłaszcza produkcji krajowej, służąc raczej tworzeniu nowych kanałów i platform dystrybucji istniejących programów i usług telewizyjnych. Natomiast przyczynia się ona do rozdrobnienia rynku widowni i rynku reklamowego, stanowiąc zagrożenie dla modelu biznesowego mediów komercyjnych (w tym prasy), m.in. ze względu na rosnącą liczbę reklam w Internecie. Ogranicza to możliwość wyjścia – zwłaszcza w programach dla masowego odbiorcy, ale także w programach wyspecjalizowanych – poza standardową ofertę programową mającą na celu maksymalizowanie przychodów reklamowych.

W kontekście technologii i polityki medialnej podstawowe znaczenie ma rozwój cyfrowych technik wytwarzania, gromadzenia, analizowania, przetwarzania i rozpowszechniania treści medialnych oraz wzajemne przenikanie się tradycyjnie odrębnych form medialnych (np. radio internetowe wspomagające się przekazem obrazu i dźwięku, wydania gazet on-line wzbogacone nagraniami wideo wywiadów i komentarzy, przekazy telewizyjne opatrzone typowo prasowymi tekstami i zdjęciami). Podstawową konsekwencją tych procesów jest coraz wyraźniejsze **odejście od pasywnych, linearnych sposobów korzystania z mediów na rzecz aktywnych i nielinearnych sposobów**. Pasywne korzystanie oznacza dostosowanie się odbiorcy do sekwencji programowej (w przypadku radia i telewizji), lojalność czytelnicy (w przypadku mediów drukowanych), przestrzeganie swego „medialnego” porządku dnia. Sposoby aktywne i nielinearne to przede wszystkim zwiększająca się personalizacja potrzeb odbiorczych, wyszukiwanie informacji i rozrywki, zainteresowanie propozycjami niszowymi, brak silnych nawyków – innymi słowy realizacja modelu „dowolna zawartość (treść), dostępna w dowolnym czasie i miejscu, w dowolnej (wybranej) formie, zgodnie z oczekiwaniem odbiorcy”.

W rozważaniach nad rozwojem i rolą Internetu w komunikacji społecznej występuje kompleks zjawisk nazywanych **Web 2.0**. Zmiany związane z tym pojęciem dotyczą przejścia od sieci „tylko do odczytu” (*read only, downloading*) – z której korzystali odbiorcy przed fazą aktywnego uczestnictwa – do sieci, w której użytkownicy (już w mniejszym stopniu traktowani jako odbiorcy) aktywnie korzystają z mediów i wypełniają je własnymi treściami (*read and write, uploading*). Sprzyjającym czynnikiem jest to, że do podejmowania czynności twórczych nie jest potrzebne kosztowne oprogramowanie i wysoce specjalistyczna wiedza, lecz darmowe i łatwe w użyciu powszechnie dostępne aplikacje. Obecnie szczególną cechą komunikacji społecznej jest to, że to użytkownicy tworzą treści komunikacyjne (*user generated content, user created content*) – w postaci blogów, zdjęć, filmów, muzyki, opinii, porad, komentarzy. Zjawisko to radykalnie zmienia oczekiwania co do kształtu komunikacji społecznej w przyszłości i stanowi ważne wyzwanie dla polityki medialnej i jej celów strategicznych.

Trzeba przy tym pamiętać, że – mimo wszystkich przywołanych badań – korzystanie z Internetu nie powoduje automatycznie wzrostu kapitału społecznego. Medium tego, jak każdego innego, można używać w sposób bezproduktywny, a różnice w kompetencjach mogą doprowadzić do polaryzacji społeczeństwa na elity zyskujące kapitał dzięki Internetowi oraz masę traktującą to medium jedynie jako źródło rozrywki⁸⁴. Z rosnącą rolą Internetu wiąże się bowiem zjawisko **wykluczenia cyfrowego i informacyjnego**. Pojęcie to odnosi się do różnic między tymi, którzy mają regularny dostęp do technologii cyfrowych i informacyjnych i potrafią efektywnie z niego skorzystać, a tymi, którzy tego dostępu nie mają. Istotne są zarówno różnice związane z fizycznym dostępem do technologii, jak i szerzej – z umiejętnościami i zasobami potrzebnymi do ich użycia. Jak wynika z dotychczasowych

84

Raport *Polska 2030*, s. 153.

badan⁸⁵, podstawowym problemem w zmniejszeniu zjawiska cyfrowego podziału i barierą w powszechnym korzystaniu z nowych technologii informacyjno-komunikacyjnych nie jest brak dostępu do komputerów i Internetu. Choć brak sprzętu lub brak możliwości (technicznych i finansowych) założenia stałego łącza są istotne, to znacznie silniejszą barierą jest brak motywacji, wiedzy, a także umiejętności korzystania z komputerów i Internetu.

Korzystanie z komputerów, Internetu i telefonów komórkowych jest silnie zróżnicowane ze względu na różne czynniki społeczno-demograficzne. W Polsce rośnie podział cyfrowy, tj. różnice między osobami odnajdującymi się w medialnym, cyfrowym świecie – młodszymi, lepiej wykształconymi, mieszkającymi w większych miastach – a osobami pozbawionymi dostępu, ale przede wszystkim kompetencji, pozwalających im korzystać z dostępnego sprzętu⁸⁶ (zob. Tabela 2).

Tabela 2. Korzystanie z Internetu w różnych grupach

		Korzystanie z Internetu			Główny cel korzystania ⁸⁷		
		2005	2007	2009	praca	nauka	rozrywka
Ogółem		33,4	41,8	50,9	31,3	14,5	29,1
Płeć	mężczyzna	35,2	42,9	52,8	29,4	12,4	34,7
	kobieta	31,8	41,0	49,2	33,1	16,5	23,6
Wiek	16–24 lat	72,7	76,5	86,8	7,4	36,5	39,0
	25–34 lat	49,2	59,4	73,7	38,0	8,9	29,8
	35–44 lat	35,2	45,9	62,1	42,4	4,8	24,4
	45–59 lat	21,6	31,7	39,5	45,3	3,3	20,5
	60–64 lat	7,6	13,7	20,6	29,4	3,3	24,2
	65 i więcej lat	2,8	3,6	5,8	21,5	2,6	20,1
Status społeczno-zawodowy	prac. sektora publicznego	55,6	66,4	76,4	56,2	6,8	16,3
	prac. sektora prywatnego	42,2	51,5	66,3	42,9	5,8	29,7
	prywatni przedsiębiorcy	52,3	69,2	80,5	60,1	3,8	16,3
	rolnicy	10,6	13,2	25,3	14,1	4,4	33,3
	renciści	12,3	17,2	20,3	4,0	19,4	40,4
	emeryci	5,4	8,8	13,3	14,7	2,7	29,2
	uczniowie i studenci	84,2	85,3	93,7	3,8	46,4	35,7
	bezrobotni	21,3	27,1	40,9	9,2	12,4	40,3
	inni bierni zawodowo	21,1	33,6	40,9	8,3	8,8	39,5
Wykształcenie z wyodrębnieniem osób uczących się	podstawowe i niższe	3,6	3,8	7,2	10,7	4,6	53,6
	zasadnicze/gimnazjum	15,2	19,8	31,3	13,1	6,3	44,5
	średnie	36,7	45,4	56,4	32,2	7,8	29,6
	wyższe i policealne	65,5	76,9	83,4	59,8	6,6	13,3
	uczący się	84,2	85,3	93,7	3,8	46,4	35,7
Wielkość miejscowości	miasta powyżej 500 000	50,4	62,8	67,3	45,9	12,6	21,0

⁸⁵ D. Batorski, *Wykluczenie cyfrowe w Polsce*, Studia Biura Analiz Sejmowych, Warszawa 2009.

⁸⁶ Raport *Polska 2030*, s. 152.

⁸⁷ Procent użytkowników w poszczególnych grupach, podających dany cel korzystania z komputerów jako główny. Pominięto cele związane z dostępem do informacji i komunikacją.

zamieszkania	miasta 200–500 000	45,3	54,8	64,3	37,3	13,1	24,5
	miasta 100–200 000	44,2	49,9	60,6	37,7	13,1	27,8
	miasta 20–100 000	37,0	49,6	54,9	31,0	12,6	28,1
	miasta poniżej 20 000	33,0	41,1	50,2	28,5	14,4	31,0
	wieś	20,9	25,8	38,0	20,3	17,8	35,7
Dochody na osobę w gospodarstwie domowym	pierwszy kwartył	20,8	26,4	34,6	12,0	22,0	41,4
	drugi kwartył	26,4	33,2	41,1	19,1	17,8	35,6
	trzeci kwartył	33,0	43,6	52,9	29,4	13,1	29,4
	czwarty kwartył	48,8	60,2	72,4	48,4	9,7	19,2

Źródło: Opracowanie własne

Użytkownicy pochodzący z grup, które mają większe szanse na korzystanie z Internetu, w znacznie większym stopniu korzystają z komputerów i Internetu w sposób instrumentalny, natomiast osoby w gorszej sytuacji życiowej, nawet jeśli korzystają z tych technologii, to znacznie częściej wykorzystują je do rozrywki. Okazuje się również, że użytkownicy z grup o generalnie niższych szansach życiowych, nawet jeśli korzystają z komputerów, to mają znacznie mniejsze umiejętności niż inni użytkownicy. Konsekwencją takiego stanu rzeczy może być postępujące rozwarstwienie społeczeństwa i społeczne wykluczenie osób, które nie będą potrafiły z tych technologii skorzystać.

Problem wykluczenia części społeczeństwa dotyczy nie tylko Internetu. Istotne jest również zróżnicowanie dostępu do programów telewizyjnych, związane ze sposobem odbioru telewizji. Znaczny odsetek gospodarstw odbiera sygnał wyłącznie z nadajników naziemnych za pomocą anten indywidualnych. Grupa ta systematycznie i szybko maleje, jednak w 2009 roku 36,6% gospodarstw odbierało programy wyłącznie za pomocą anteny „eterowej”⁸⁸. Odbiór programów telewizyjnych i radiowych drogą kablową jest możliwy w ponad 300 miastach Polski, w tym we wszystkich z powyżej 40 000 mieszkańców. Większość abonentów telewizji kablowej decyduje się na tzw. pełny pakiet programowy, który średnio składa się z 60 programów telewizyjnych i kilkunastu programów radiowych⁸⁹. Z usług telewizji kablowych korzysta około 35% gospodarstw domowych (ponad 4,5 mln osób), zaś 29% gospodarstw korzysta z indywidualnej anteny satelitarnej. Oznacza to, że o ile blisko $\frac{2}{3}$ obywateli korzysta z dostępu do co najmniej kilkudziesięciu różnorodnych programów rozpowszechnianych w sieciach kablowych i na platformach satelitarnych, o tyle co najmniej 10–12 mln osób ma dostęp wyłącznie do kilku uniwersalnych programów telewizyjnych. Biorąc pod uwagę, że są to w większości osoby starsze, mieszkańcy wsi, o niskim poziomie wykształcenia i niskich dochodach, należy uznać, że rodzaj posiadanej anteny telewizyjnej stanowi jeden ze wskaźników wykluczenia informacyjnego.

Domena publiczna i ogólnodostępne zasoby

Zasoby stanowiące dobro wspólne są jednym z kluczowych wymiarów, a zarazem efektów oddziaływania kapitału społecznego, ponieważ mamy do czynienia z oddziaływaniem wzajemnym – dostęp do dóbr wspólnych wspiera kapitał społeczny, a wysoki poziom kapitału społecznego

⁸⁸ Dane Millward Brown SMG/KRC. Według CBOS (badania z grudnia 2009 *Identyfikacja i analiza grup społecznych zagrożonych wykluczeniem społecznym pod kątem skutecznych instrumentów dotarcia do nich w związku z planowaną ogólnopolską kampanią informacyjno-edukacyjną związaną z procesem cyfryzacji nadawania programów telewizyjnych*) – liczba ta przekracza 39%.

⁸⁹ Dane Polskiej Izby Komunikacji Elektronicznej.

umożliwia wspólne dogłębne oglądanie domeny publicznej. Domenę publiczną należy dziś rozumieć szeroko – zarówno jako przestrzeń publiczną (też jako elementy środowiska naturalnego, traktowane jako zasób kulturowy i społeczny), zasób treści stanowiący wspólne dziedzictwo, jak i wspólną przestrzeń komunikacyjną, będącą dzisiaj – w dużej mierze dzięki mediom – podstawowym środowiskiem dla utrzymywania więzi społecznych.

Z powodu rozwoju mediów cyfrowych administracja publiczna znalazła się w nowej sytuacji. O ile jeszcze 10 lat temu do komunikowania używała mediów komercyjnych bądź publicznych (z wyjątkiem publikacji takich jak Monitor Rządowy), o tyle dziś, jako nadawca treści, ma możliwość bezpośredniej komunikacji z obywatelami. Sposób, w jaki odbywać się będzie ta komunikacja, zdecyduje m.in. o poziomie zaufania obywateli do instytucji państwowych, ich zaangażowaniu w życie publiczne czy zwiększeniu poczucia indywidualnej sprawczości i wpływu.

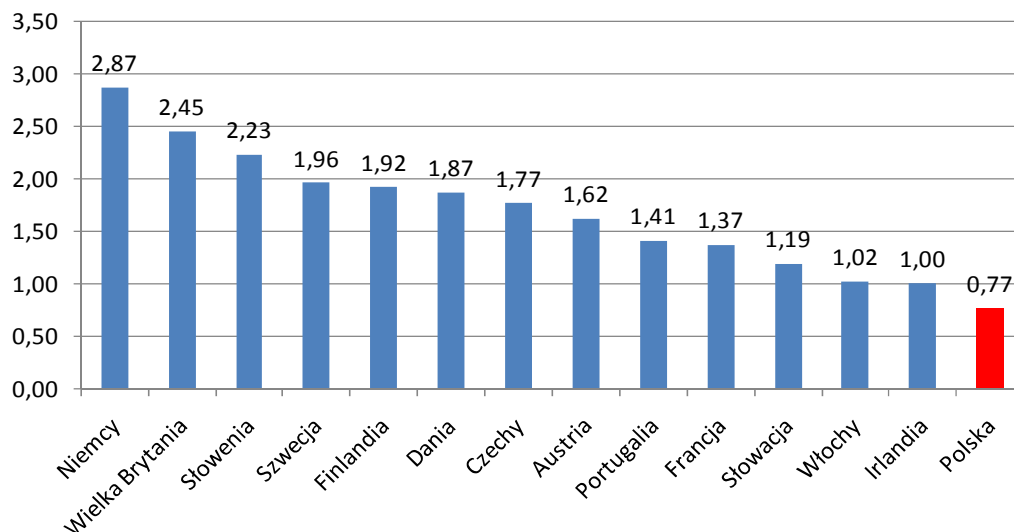
Takie nowoczesne podejście wyraża idea **rządu otwartego**, która odwołuje się do idei otwartego oprogramowania: tak jak programiści pracujący przy otwartym oprogramowaniu mogą swobodnie wprowadzać zmiany w kodzie źródłowym programu, tak w modelu rządu otwartego obywatele nie tylko mają dostęp do informacji, dokumentów czy sprawozdań administracji publicznej, ale mogą również aktywnie uczestniczyć w działaniach rządu. Punktem wyjścia dla modelu „rządu otwartego” jest jak najszersze udostępnianie informacji publicznej. Łatwość i niskie koszty udostępniania informacji w Internecie oznaczają, że można zastąpić model, w którym obywatel prosi o dostęp do danej treści i ją otrzymuje, modelem, w którym treści są zawczasu publicznie udostępnione.

Uzupełnieniem tego modelu jest wykorzystanie internetowych mechanizmów partycypacyjnych (np. serwisów społecznościowych) do dialogu i inicjowania **debaty społecznej**. Przykładem mogą być wdrażane w innych państwach modele otwartych konsultacji społecznych prowadzonych przez Internet. Zakłada się przy tym, że rząd podejmuje takie działania, by inicjować komunikację w przestrzeni toczących się społecznych interakcji, zamiast oczekiwać od obywateli korzystania wyłącznie z serwisów rządowych. Najnowszym trendem jest idea „otwartych danych” (*open data*) – udostępnianych przez administrację publiczną surowych danych, które stanowią podstawę dla nowych usług i wiedzy tworzonych przez firmy komercyjne, organizacje obywatelskie czy prywatnych obywateli.

Tymczasem zarówno instytucje publiczne, jak i instytucje trzeciego sektora zazwyczaj nie traktują zasobów, które mają lub tworzą, jako dobra wspólnego, ale jako odrębną własność należącą do danej instytucji lub wręcz zarządzających nią osób. Samouwłaszczenie jest zjawiskiem widocznym w odniesieniu do treści tworzonych przez administrację, zasobów naukowych, kulturowych i edukacyjnych, które stanowią istotną formę dobra wspólnego w społeczeństwie opartym na wiedzy.

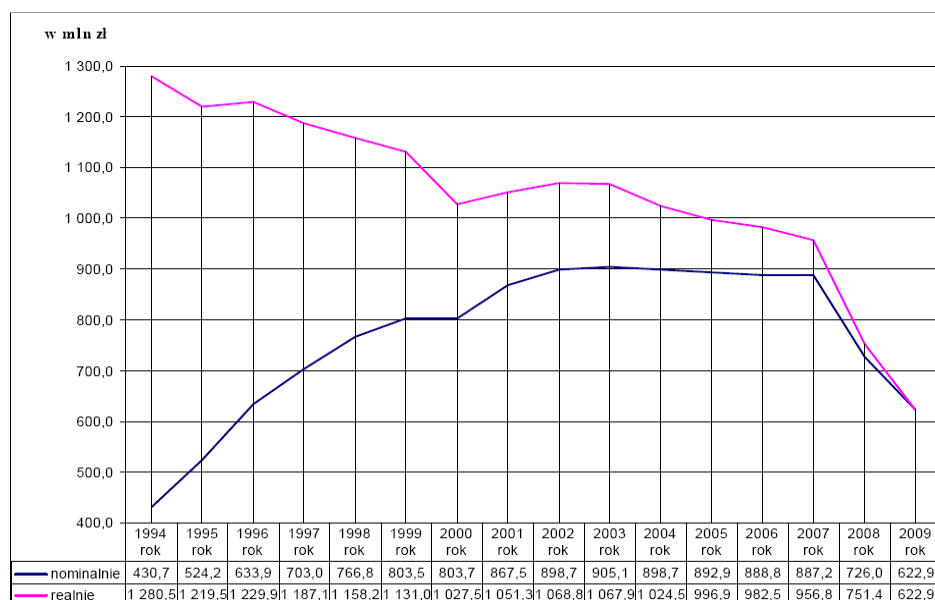
Finansowanie mediów publicznych

Finansowanie mediów publicznych oparte jest w Polsce, jak w większości państw europejskich, na modelu mieszanym, łączącym finansowanie z abonamentu i reklamy. Tradycyjny system poboru abonamentu ulega jednak załamaniu, podstawowym źródłem przychodów staje się reklama. O ile w większości krajów UE reklama stanowi jedynie źródło uzupełniające, o tyle w Polsce przychody z rynku stały się podstawą budżetu mediów publicznych, w szczególności telewizji. Istniejący system finansowania nie pozwala na skuteczną realizację zadań „misyjnych”, wpływa również na zakłócenia finansowania całego rynku mediów elektronicznych. Dotyczy to zwłaszcza Telewizji Polskiej S.A., której udział w rynku oglądalności jest najwyższy w Unii Europejskiej i sięga 45%, a finansowanie ze środków publicznych należy do najniższych, tak w liczbach bezwzględnych, jak i w odniesieniu do PKB.

Rysunek 22. Udział finansowania publicznego mediów w PKB (w promilach) w 2007 roku

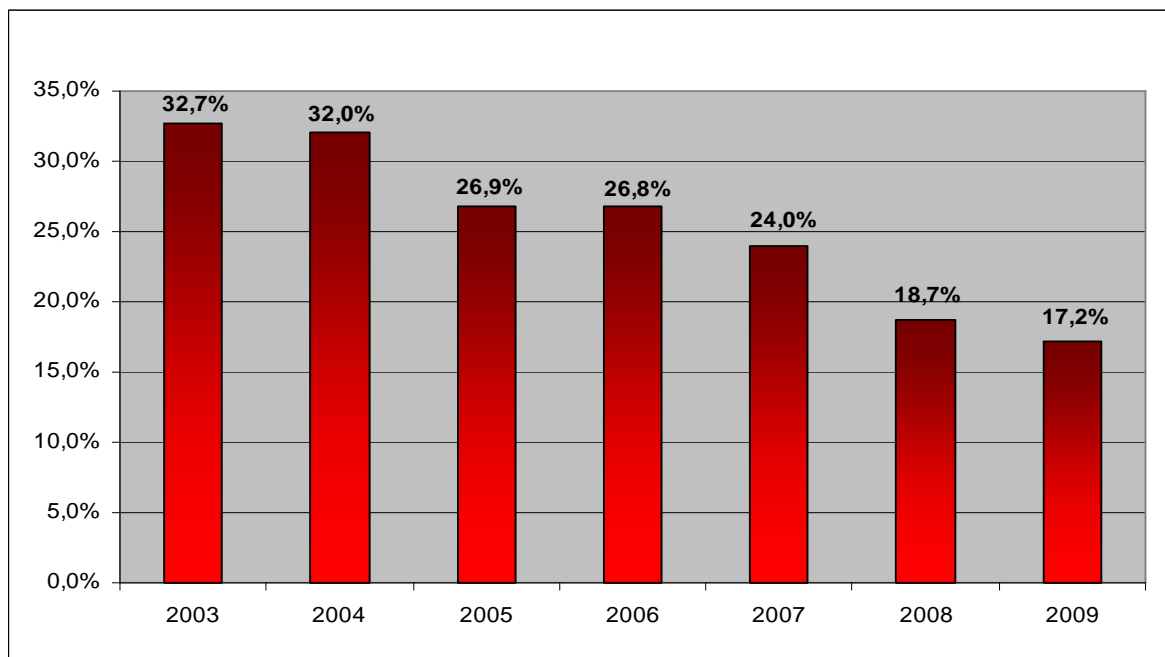
Źródło: P. Stępka, A. Woźniak, *Finansowanie mediów elektronicznych ze środków publicznych – analiza porównawcza na przykładzie wybranych państw europejskich*, Departament Polityki Europejskiej i Współpracy z Zagranicą, KRRiT

Od 1994 roku (z wyjątkiem lat 2000–2003) spada wysokość wpływów abonamentowych, przede wszystkim z powodu masowego uchylania się od wnoszenia opłat i nieskutecznego systemu egzekucji. Według oceny KRRiT abonament telewizyjny płaci jedynie około 35% gospodarstw domowych, a około 15% jest zwolnionych z tego obowiązku na mocy ustawy.

Rysunek 23. Dynamika wpływów abonamentowych netto w latach 1994–2009

Źródło: Sprawozdanie KRRiT za rok 2009

Rysunek 24. Udział przychodów abonamentowych w przychodach ogółem TVP S.A.

Źródło: Sprawozdanie KRRiT za rok 2009

Doprowadziło to do załamania dotychczasowej formy realizacji misji publicznej. W 2009 roku TVP S.A. miała 205 mln zł strat. W maju 2010 roku zarząd TVP poinformował, że żadna z anten ogólnokrajowych bądź satelitarnych nie jest utrzymywana ze środków publicznych. Środki z abonamentu w całości przeznaczone są na utrzymanie ośrodków regionalnych, wystarczając jedynie na 30% kosztów ich utrzymania. Oddziały nie mają środków na nową produkcję programową, z wyjątkiem programów informacyjnych.

Polityka audiowizualna Unii Europejskiej

Podstawowymi przesłankami rozwoju usług elektronicznych i społeczeństwa informacyjnego w Unii Europejskiej jest zmniejszenie barier natury prawnej i administracyjnej, zwiększenie zaufania i poczucia bezpieczeństwa użytkowników oraz zapewnienie odpowiedniego otoczenia usług elektronicznych. Prawie we wszystkich państwach UE mamy do czynienia z określoną polityką rozwoju kultury audiowizualnej. Poszczególne państwa stosują bardzo szeroką gamę rozwiązań strukturalnych, prawnych, instytucjonalnych i finansowych. Należy jednak pamiętać, że kulturowy aspekt przemysłu audiowizualnego powoduje, że nie można mówić o pełnej harmonizacji przepisów określających ramy prawne dla prowadzenia działalności w tym sektorze, gdyż polityka kulturalna jest wyłączną prerogatywą państw członkowskich⁹⁰. Dziś wszystkie państwa członkowskie UE zgadzają się co do faktu, że przepisy określające ramy prawne dla polityki audiowizualnej w Europie mają służyć:

- zagwarantowaniu swobody przepływu usług audiowizualnych we Wspólnocie;
- promocji kulturowej i językowej różnorodności oraz wzmocnieniu europejskiego przemysłu audiowizualnego;

⁹⁰ Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską, art. 151, s. 113–114, <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2006:321E:0001:0331:pl:pdf>

- ugruntowaniu niezastąpionej roli, jaką w demokratycznym, społecznym i kulturalnym życiu społeczeństw pełni telewizja⁹¹.

Tematem wielokrotnie podejmowanym przez Parlament Europejski, Komisję Europejską i Komitet Ministrów Rady Europy jest **pluralizm w mediach**. W studium na temat pluralizmu mediów, przygotowanym na zlecenie Komisji Europejskiej, pluralizm mediów opisuje się jako dążenie do tego, aby media prezentowały szeroki wachlarz wartości społecznych, politycznych i kulturalnych, a także opinii, informacji i interesów. Pluralizm medialny rozumie się więc jako różnorodność podaży, użytkowania i dystrybucji zawartości mediów w relacji do własności i kontroli nad mediami; typów i gatunków mediów; stanowisk politycznych; ekspresji kulturalnej i interesów lokalnych i regionalnych. Zgodnie z przyjętymi w UE zasadami, państwa członkowskie powinny dążyć do zapewnienia społeczeństwom dostępu do różnych mediów pod względem własności zarówno prywatnych, jak i publicznych. Za jedną z gwarancji pluralizmu uznawana jest możliwość rozwoju mediów publicznych oraz wprowadzenie mechanizmów gwarantujących niezależność mediów publicznych, ochronę ich edytorskiej niezależności i ochronę przed kontrolowaniem ich przez jedną (lub więcej) grupę polityczną lub społeczną. Mechanizmy te powinny zostać wprowadzone we współpracy z społeczeństwem obywatelskim.

⁹¹ Por. Konkluzje Rady z 19 grudnia 2002 roku w sprawie dyrektywy o telewizji bez granic (2003/C 13/01).

Analiza SWOT III

MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
<ul style="list-style-type: none"> • Zwiększająca się liczba osób korzystających z Internetu • Szeroki dostęp do informacji i zasobów sieciowych • Duża otwartość młodych odbiorców na nowe techniki przekazu medialnego 	<ul style="list-style-type: none"> • Niedostateczny poziom etyki zawodu dziennikarza • Słabo obecne media społeczne • Niedostateczne wsparcie mediów opiniotwórczych realizujących misję publiczną • Niedostatek polskich treści cyfrowych dla nowych usług w Internecie • Istniejące obszary wykluczenia cyfrowego, zwłaszcza na wsi i wśród osób starszych • Dysfunkcyjny model zarządzania mediami publicznymi • Słabe media lokalne • Niedostosowane do rozwijającego się rynku mediów prawo autorskie
SZANSE	ZAGROŻENIA
<ul style="list-style-type: none"> • Powstawanie nowych form i wzorów komunikacji społecznej • Zwiększający się dostęp obywateli do nowych technologii • Dynamiczny rozwój sektora nowych mediów i Internetu • Wzrost gospodarczego znaczenia sektora medialnego • Cyfryzacja mediów i zasobów • Wysoki stopień kompetencji młodzieży w sferze nowych mediów i technologii komunikacyjnych • Rozwój portali społecznościowych 	<ul style="list-style-type: none"> • Niedostateczna realizacja misji publicznej mediów • Zmniejszający się udział w rynku mediów realizujących misję publiczną, w tym mediów lokalnych • Fragmentaryzacja publiczności mediów • Monopolizacja, koncentracja rynku mediów, dominacja międzynarodowych grup kapitałowych • Tabloidyfikacja mediów • Utrwalenie się grup „wykluczonych cyfrowo” • Niedostatecznie szybkie nadrobienie zapóźnień w rozwoju infrastruktury teleinformatycznej w Polsce • Trudność działania kin niezależnych wynikająca z konsekwencji cyfryzacji kina

Wyzwania dla Obszaru III

1. Poszerzenie przestrzeni i poprawa mechanizmów aktywnej debaty publicznej.
2. Stworzenie funkcjonalnego systemu praw autorskich dostosowanego do współczesnych potrzeb.
3. Poprawa modelu zarządzania mediami publicznymi, pozwalającego na realizację zadań misji publicznej.
4. Usprawnienie procesu tworzenia i wymiany wiedzy poprzez szerokie udostępnianie treści powstałych ze środków publicznych.
5. Umożliwianie rozwoju mediów lokalnych i społecznych.
6. Wsparcie cyfryzacji kin niezależnych.

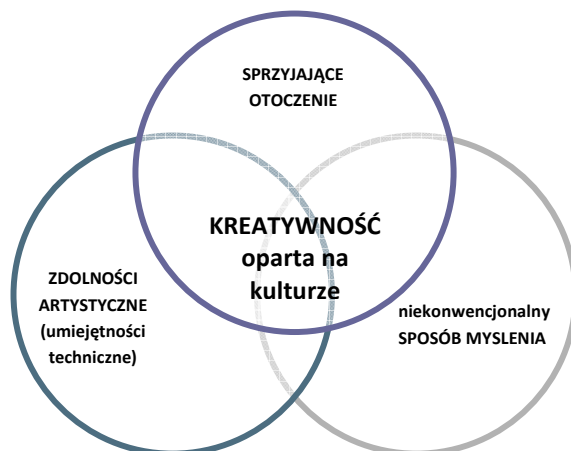
Obszar IV. Potencjał kulturowy i kreatywny

Znaczenie kultury dla rozwoju i jakości kapitału społecznego jest wielopoziomowe: z jednej strony – kultura warunkuje zachowania i postawy, ustanawia kody i sposoby komunikowania oraz organizacji społeczeństwa, z drugiej – stanowi zasób materialnych i niematerialnych dóbr, które stanowią fundament tożsamości. Co jednak niezwykle istotne, jest to zasób otwarty, dynamicznie zmieniający się w wyniku ciągłego procesu reinterpretacji dziedzictwa i jego przejawów, a także bezustannego procesu tworzenia nowych obiektów kulturowych (artystycznych, architektonicznych, symbolicznych itp.).

Ważnymi elementami, zarówno dla kultury (z jej najbardziej centralnym elementem – sztuką), jak i innych dziedzin życia, są twórczość i kreatywność. W Raporcie *Polska 2030* uwypuklony został związek między potencjałami kulturowym i kreatywnym w kontekście ich efektywnego wykorzystania. Potencjał kulturowy determinuje sposoby podejmowania decyzji, umożliwia atmosferę otwartości i wzajemnego zaufania, z kolei uruchomienie potencjału kreatywnego wpływa na rozwój społeczny i gospodarczy.

Chociaż w sposób najbardziej oczywisty o kreatywności mówi się w kontekście sztuki, to jednak potencjał kreatywny nie jest przypisany do jakiegokolwiek sfery życia (np. sztuki, nauki czy technologii), wykazując zdolność łączenia ich ze sobą (w dziedzinie gospodarki, kultury, polityki, życia społecznego). Będąc nierozzerwalnie pozwiązane – kultura i kreatywność – decydują o warunkach powstania nowych, ale akceptowanych i uznawanych społecznie, rzeczy. Kreatywność jest bowiem wzmacniana tylko w otoczeniu sprzyjających relacji społecznych, natomiast podstawą kształtowania postaw społecznych jest kultura (zob. Rysunek 25).

Rysunek 25. Elementy kreatywności opartej na kulturze

Źródło: *The Impact of Culture on Creativity*, KEA European Affairs 2009

Tożsamość jako dziedziczone normy i wzory zachowań

Ważnym elementem potencjału kulturowego – traktowanego jako potencjał rozwojowy – są dziedziczone i utrwalane kulturowo normy, wartości i wzory zachowań. W Raporcie *Polska 2030* wzorce zachowań odziedziczone po poprzednim systemie oraz po okresie transformacji, wymienione zostały jako czynniki utrudniające pełen rozwój społeczno-gospodarczy⁹². W polskim społeczeństwie dominuje struktura z silnie zakodowanymi wzorami ról społecznych, określających zachowania przełożonych i podwładnych. Relacje te cechuje duża wzajemna nieufność. Większość Polaków czuje najsilniejszy związek ze społecznością lokalną, jednak zwiększa się odsetek osób deklarujących wyższy poziom identyfikacji grupowej, odwołujący się do wspólnoty narodowej i europejskiej. W komentarzu do badania CBOS czytamy: „Badanie ujawniło dwa modele samoidentyfikacji Polaków: jeden – bliższy tożsamości związanej ze społecznością lokalną i regionem, krainą, drugi – bliższy tożsamości ogólnonarodowej oraz europejskiej. Pierwszy model częściej reprezentują respondenci starsi, słabiej wykształceni, ubożsi, zamieszkujący wsie i małe miasta, natomiast drugi – ludzie młodszy, mieszkańcy dużych miast, dobrze wykształceni, stosunkowo zamożni”⁹³.

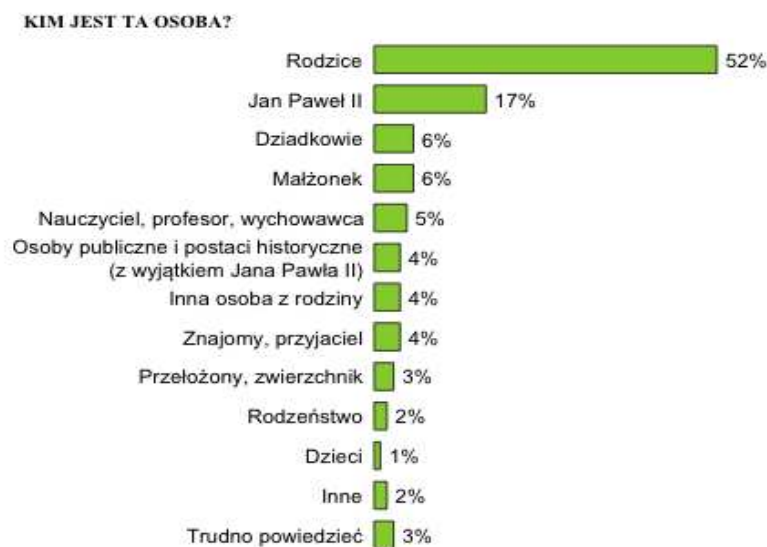
Polacy nie są przywiązani do autorytetów. Niespełna połowa uważa, że wzorcotwórczy autorytet wywarł wpływ na ich życie, choć 74% deklaruje, że warto byłoby mieć jakiś wzorzec do naśladowania. Niewielkie są też polskie zasoby autorytetów⁹⁴. W sposób niekwestionowany w roli tej dominują rodzice. Jedyną osobą publiczną, dla której uznanie przekracza błąd statystyczny, jest Jan Paweł II. Respondenci nie wskazywali wśród autorytetów osób ze świata kultury i sztuki (zob. Rysunek 26).

⁹² Raport *Polska 2030*, s. 343–344.

⁹³ *Samoidentyfikacja i duma narodowa Polaków*, CBOS, 2004.

⁹⁴ *Sondaż Wzory i autorytety Polaków*, CBOS, 2009.

Rysunek 26. Zasoby autorytetów w Polsce

Źródło: Sondaż *Wzory i autorytety Polaków*, CBOS, 2009

Ważną cechą potencjału kulturowego w Polsce są formy kultury rozwijane w społecznościach zubożałych i zmarginalizowanych, nadal żyjących w cieniu transformacyjnej traumy, tzw. kultura biedy. Formy te, traktowane często przez kultury głównego nurtu jako nie-kultura, pomagają nadać sens doświadczeniom życiowym i sprzyjają kreatywności oraz innowacyjności (niestety przejawy tej innowacyjności nierzadko miewają charakter patologiczny lub przestępczy⁹⁵).

Dziedzictwo kulturowe

Dziedzictwo kulturowe – jako zasób umożliwiający budowanie i utrwalanie wspólnej tożsamości, a także rozwijanie potencjału kreatywnego – jest kluczowym elementem potencjału kulturowego. Rozumienie roli i znaczenia dziedzictwa kulturowego zmienia się dynamicznie pod wpływem przemian społecznych, kulturowych, ekonomicznych i technologicznych. „Transformacja (systemowa) postawiła dziedzictwo w Polsce wobec nowych wyzwań i wobec nowych zagrożeń. Te ostatnie zwłaszcza łatwo dostrzec w centrach naszych wielkich miast. Szybkie przeobrażenia ich krajobrazu kulturowego, nierzadko jego degradacja, to rezultat transformacji systemowej, triumfu żywiołów rynku i równoczesnej słabości »miękkiego państwa«. Konieczne jest przejście od pasywnego i statycznego myślenia o dziedzictwie rozumianym w wymiarze zabytku-sacrum, do jego ochrony w realiach żywiołowych procesów prywatyzacji i komercjalizacji przestrzeni publicznej.

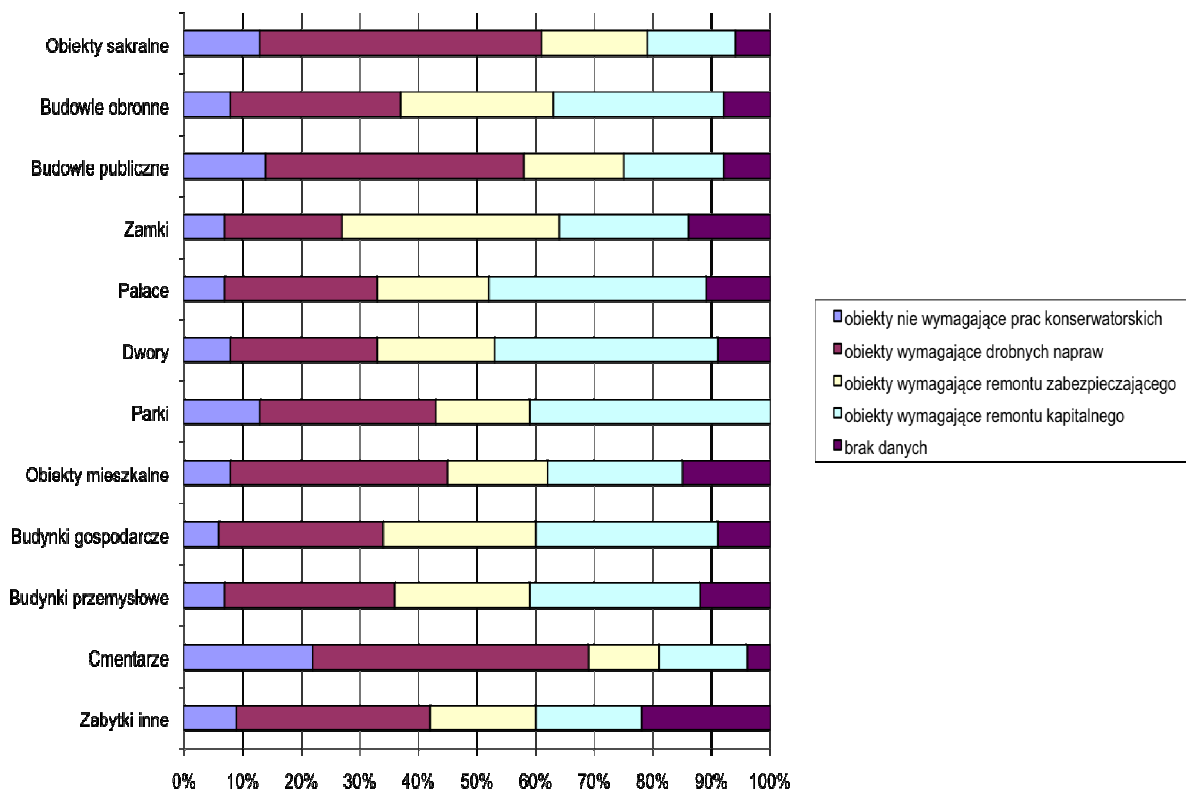
Istotna rola dziedzictwa kulturowego polega także na jego przyczynianiu się do promocji Polski w kraju i za granicą. Muzea i zgromadzone w nich zbiory czy teatry i przygotowywane przez nie spektakle są ważne dla danego regionu, całego kraju, a także dla prezentacji kultury polskiej za granicą. Na Liście Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego UNESCO znajduje się 13

⁹⁵

T. Rakowski, *Łowcy, zbieracze, praktycy niemocy*, Gdańsk 2009.

polskich zabytków⁹⁶, są to obiekty o wybitnym znaczeniu dla dziedzictwa kulturowego i historycznego Polski i świata. Nie jest to oczywiście jedyne dziedzictwo materialne ważne dla polskiej tożsamości, niestety większość polskich zabytków znajduje się w złym stanie i wymaga prac remontowych (zob. Rysunek 27).

Rysunek 27. Zabytki nieruchome według rodzajów i zakresu potrzebnych prac remontowych

Źródło: opracowanie danych na podstawie: J. Purchla, *Raport o systemie ochrony dziedzictwa kulturowego, 2009*

Istniejące zabytki wymagają w większości przypadków pilnych działań konserwatorskich, ale równie ważnym aspektem diagnozy stanu zabytków w Polsce jest struktura własności. Z punktu widzenia przemian społecznych, kwestia własności zabytków wpływa w sposób istotny na zmiany związane z odpowiedzialnością za ten rodzaj dziedzictwa (zob. Tabela 3).

Tabela 3. Struktura własności zabytków w Polsce (w %)

Forma własności	% zabytków w Polsce
Skarb Państwa	15,4
Własność komunalna	20,7
Własność prywatna	30,2

⁹⁶

Dane KOBiDZ Warszawa, stan na dzień 19 maja 2010 roku: Stare Miasto w Krakowie, kopalnia soli w Wieliczce, Stare Miasto w Warszawie, obóz Auschwitz-Birkenau, Puszcza Białowieska, Stare Miasto w Zamościu, średniowieczny zespół miejski Torunia, zamek krzyżacki w Malborku, Kalwaria Zebrzydowska, Kościoły Pokoju w Jaworze i Świdnicy, drewniane kościoły południowej Małopolski, Park Mużakowski, Hala Stulecia we Wrocławiu.

Własność kościołów i związków wyznaniowych	23,7
Współwłasność	1,9
Własność nieuregulowana	1,3

Źródło: Raport o stanie zachowania zabytków nieruchomości według stanu z grudnia 2004 roku opracowany przez Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków

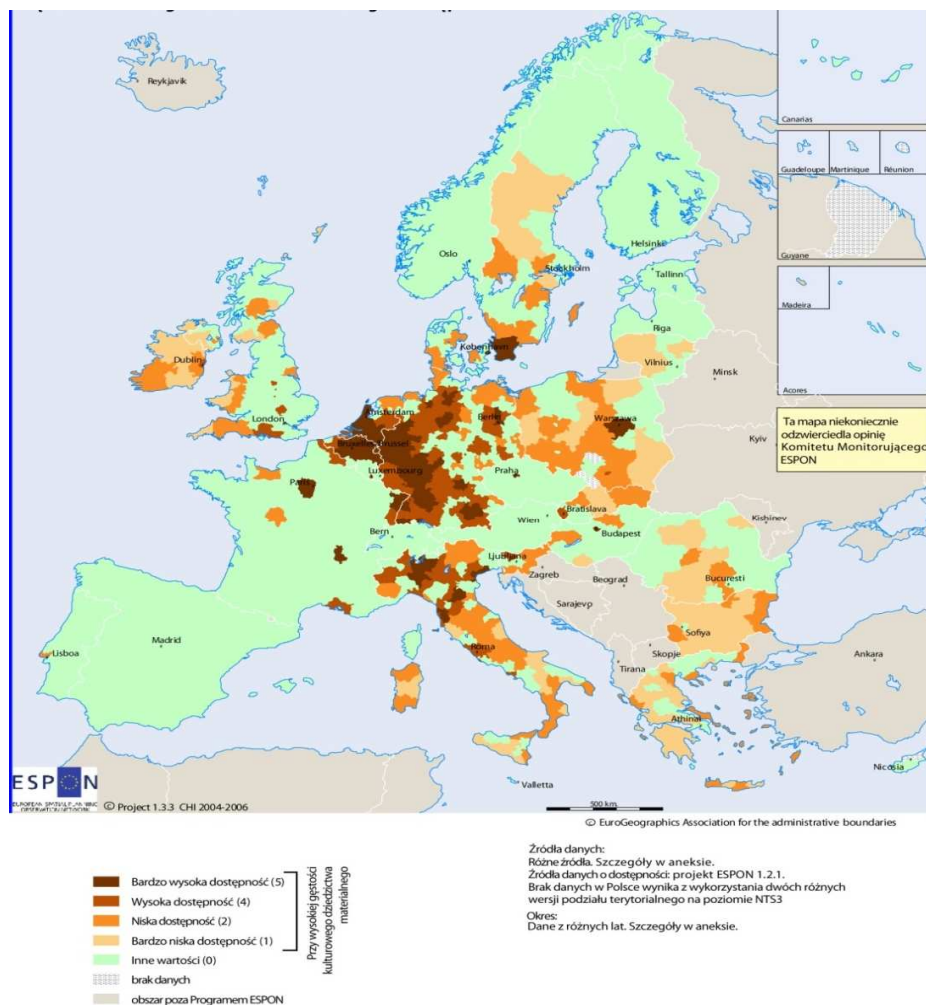
Ważnym składnikiem dziedzictwa kulturowego jest krajobraz współtworzony przez obiekty kultury (krajobraz kulturowy) i natury (krajobraz przyrodniczy). W istocie jednak skuteczne narzędzia polityki prokrajobrazowej odnoszą się do znacznie mniejszego obszaru⁹⁷. Są to: 23 parki narodowe i 120 parków krajobrazowych, co stanowi niespełna 1 % Polski. Zasoby przyrodnicze nie powinny być traktowane oddzielnie od zasobów kulturowych – przestrzeń krajobrazu współtworzą zarówno elementy natury, jak i kultury. Kwestie zachowania i ochrony krajobrazu powinny znajdować odzwierciedlenie w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego. Obecnie plany te są nieobowiązkowe i pokrywają zaledwie 15 % obszaru kraju, a strefy dziedzictwa krajobrazowego to zaledwie 2 % powierzchni objętej planami (0,3 % powierzchni Polski). W rezultacie dziedzictwo krajobrazowe jest w Polsce chronione bardzo słabo.

Przy analizie dziedzictwa w kategoriach potencjału kulturowego istotne są relacje między gęstością dziedzictwa materialnego a dostępnością multimodalną (za pomocą różnych form komunikacji; zob. Rysunek 28).

Rysunek 28. Gęstość kulturowego dziedzictwa materialnego a dostępność multimodalna

⁹⁷

J. Purchla, *Raport o systemie ochrony dziedzictwa kulturowego*, 2009.

Źródło: Badania ESPON 2006

Wyniki badań ESPON pokazują, że w Polsce tylko jeden region (Mazowsze) ma dużą gęstość dziedzictwa i wysoką dostępność multimodalną, zaś spora liczba regionów ma dużą gęstość dziedzictwa i dobry dostęp (m.in. Wielkopolska, Dolny Śląsk, Górny Śląsk, Małopolska, Podkarpacie). Tymczasem dla wielu regionów Polski, zapóźnionych rozwojowo wobec innych regionów Unii Europejskiej, stosunkowo wysoka jakość dziedzictwa mogłaby stać się ważnym czynnikiem rozwojowym.

Dziedzictwo kulturowe stanowi zatem nie tylko przedmiot ochrony, ale i potencjał, który winien zostać wykorzystany dla obecnego i przyszłego rozwoju. Obejmuje ono nie tylko materialne dobra kultury, ale naszą pamięć i tożsamość. Odzwierciedla zarówno stosunek społeczeństwa do świata wartości, jak i sam proces reinterpretacji tych wartości. Raport Komisji Europejskiej⁹⁸ wyraźnie wskazuje na przewagi konkurencyjne wynikające nie tylko z lepszej rozpoznawalności miejsc dziedzictwa, ale z atrakcyjności turystycznej miast historycznych i wpływu dziedzictwa kulturowego na jakość życia.

Dziedzictwo kulturowe to równocześnie fundament tożsamości: narodowej, regionalnej, lokalnej. Wykorzystanie i interpretacja dziedzictwa zasadza się na świadomości dziedzictwa i społecznego dialogu wokół niego. Dlatego działania w tym zakresie nie mogą być adresowane wyłącznie do

⁹⁸ [przypis do uzupełnienia]

różnych zainteresowanych środowisk zawodowych, lecz do wszystkich obywateli – społeczeństwa obywatelskiego. Komunikacja, porozumienie i współpraca społeczna w tej strategicznej domenie ma fundamentalne znaczenie. Dzięki komunikacji poszerza się obszar rozumienia i interpretacji dziedzictwa, a jego wartości podlegają (re)negocjacji.

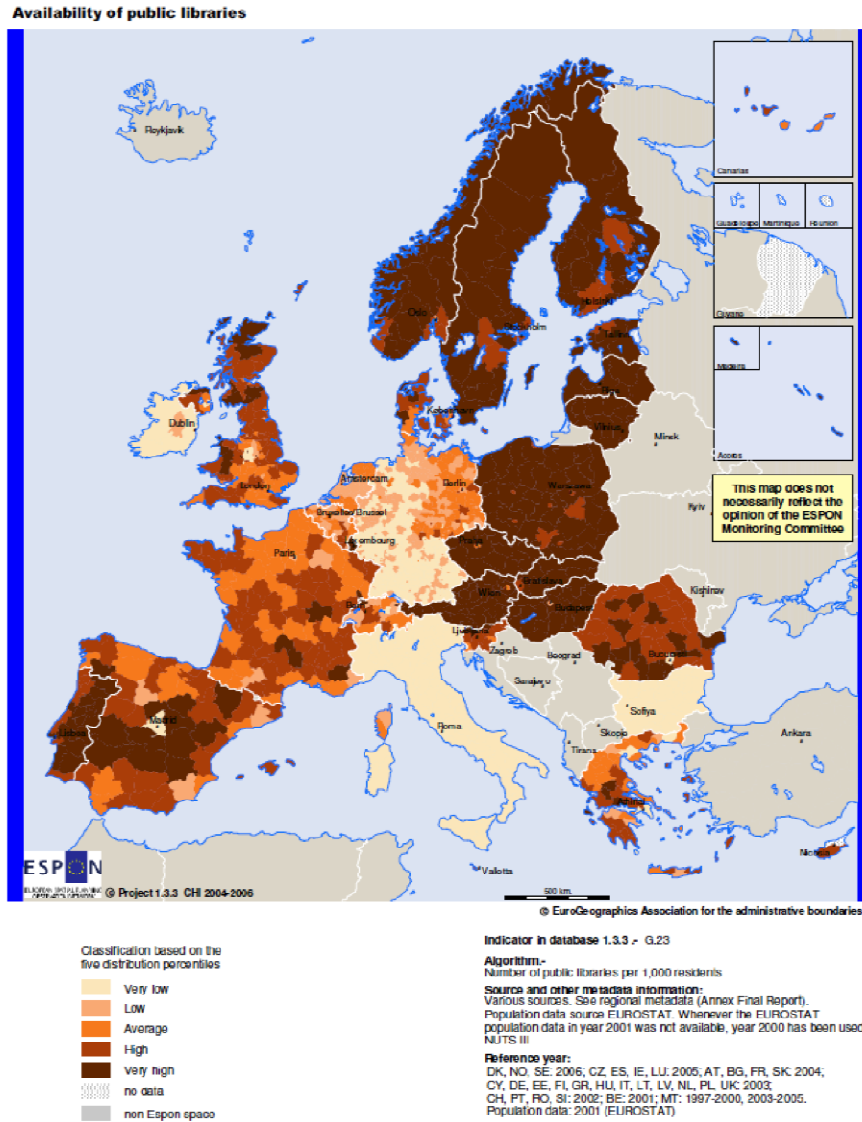
Zasoby kulturowe

Ważnym elementem materialnego zasobu kulturowego są zbiory obiektów ruchomych, gromadzonych w takich **instytucjach** jak biblioteki i muzea, a także same obiekty instytucji kultury (oraz sieci): teatry, filharmonie i sale koncertowe, domy kultury, biblioteki i muzea. Wykorzystanie tych zasobów zależy od szeregu czynników wewnętrznych i zewnętrznych (względem instytucji), a także celów, jakie stawiane są tym instytucjom przez społeczeństwo. Z perspektywy kapitału społecznego, inne funkcje pełni instytucja artystyczna (np. filharmonia, teatry), a inne instytucja o charakterze lokalnym i często interdyscyplinarnym (np. dom kultury).

Domy kultury i biblioteki stanowią najbardziej rozwiniętą sieć instytucji kulturalnych w Polsce. Oba te typy instytucji mają niezwykle istotne znaczenie dla rozwoju kapitału społecznego na poziomie lokalnym – zarówno z perspektywy potencjału kulturowego, jak i potencjału społecznego. Ich działalność dotyczy „zarządzania sferą symboliczną”, ponieważ przyczyniają się do budowy poczucia wspólnoty i tworzenia przestrzeni aktywności kulturalnej. Domy kultury i biblioteki, osadzone w kulturze lokalnej, mają możliwość realizowania zadań kulturalnych, edukacyjnych, upowszechnieniowych czy animacyjnych w bezpośrednim odniesieniu do potrzeb społecznych. Mają szansę skupiać życie wsi, miasta, dzielnicy. Dlatego też sieć instytucji, choć odziedziczona w dużej mierze po PRL, jest niezwykle cennym zasobem kulturowym (materialnym, niematerialnym, ludzkim). Polska sieć bibliotek należy wręcz do jednej z najbardziej rozbudowanych w Europie⁹⁹ (zob. Rysunek 29).

Rysunek 29. Dostępność bibliotek w Europie

⁹⁹ Niemniej jednak należy podkreślić, że w Polsce nie jest w pełni realizowany wymóg ustawowy nakazujący, by w każdej gminie działała co najmniej biblioteka – tylko 80% powiatów realizuje swoje funkcje wynikające z obowiązującego prawa.

Źródło: ESPON, 2006

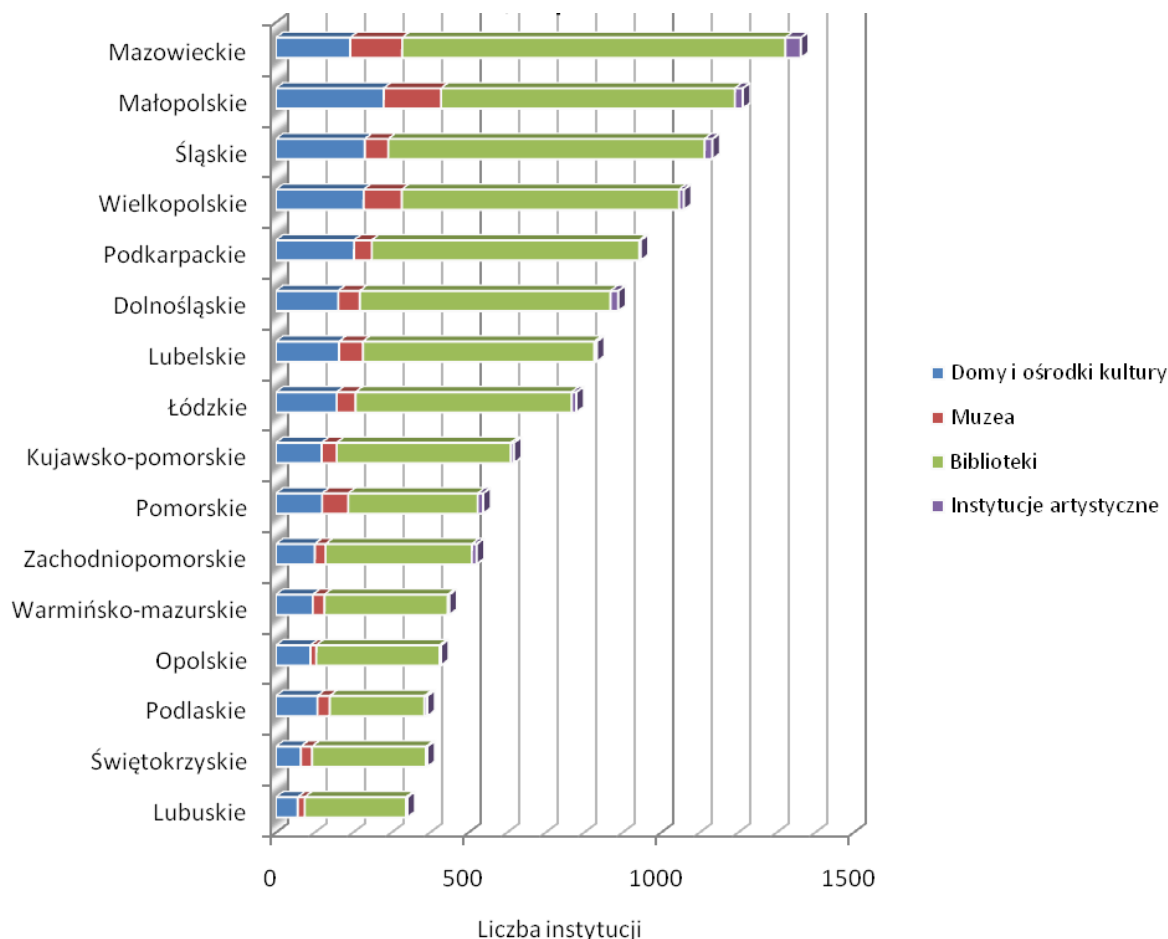
Ponieważ biblioteki i domy kultury często są jedyną formą kontaktu z kulturą w małych miejscowościach, w dużym stopniu odpowiadają za kształtowanie postaw i stosunku do kultury i dziedzictwa kulturowego w lokalnej społeczności. To od nich w dużej mierze zależy, czy będziemy mieć do czynienia z aktywnymi społecznościami lokalnymi, czy też społecznościami zamkniętymi i apatycznymi.

Dostrzegane obecnie tendencje w działalności lokalnych instytucji kultury to:

- odchodzenie od modelu upowszechniania kultury na rzecz modelu animacji społeczno-kulturalnej;
- poszukiwanie modelu tworzenia ośrodków życia kulturalno-oświatowego opartego na inicjatywach oddolnych i współpracy z podmiotami sektora niepublicznego;
- rozszerzenie pojęcia świadczenia usług kulturalnych – na wychodzące z ofertą do konsumentów, często daleko poza siedzibę instytucji;
- aktywne włączanie się w kampanie promocyjne miejskie i regionalne, inicjowanie i tworzenie projektów kulturalnych i artystycznych;

- przemiana modelu instytucji branżowej czy tematycznej w lokalne centrum kultury, wiedzy i życia społecznego;
- poszerzenie oferty o wcześniej niedostępne propozycje (opery, koncerty, balety transmitowane na żywo) dzięki umożliwiającej transmisje satelitarne cyfryzacji kin.

Rysunek 30. Liczba instytucji kulturalnych w podziale na województwa

Źródło: opracowanie własne MKiDN, według danych GUS za rok 2008

Mimo rozbudowanej sieci instytucji upowszechniania kultury problemem jest często niedoinwestowanie poszczególnych podmiotów i brak reformy systemu zarządzania. Archaiczny sposób pracy wielu instytucji kultury – wskazujący na pilną potrzebę udoskonalenia mechanizmów zarządzania w sektorze kultury – kontrastuje często z aktywnością organizacji pozarządowych. Lokalne działania edukacyjne, animacyjne czy artystyczne, a także duże, cykliczne przedsięwzięcia kulturalne na skalę kraju, często są realizowane przez podmioty sektora pozarządowego. Obecność i działalność organizacji pozarządowych uzupełnia, a czasem zastępuje działalność instytucji i efektywnie odpowiada na potrzeby mieszkańców – integruje i angażuje lokalną społeczność oraz pozwala na realizację potencjału twórczego.

Instytucje kultury stoją przed wyzwaniami technologicznymi i systemowymi, muszą też na nowo określić cele swojej działalności społecznej, kulturalnej i gospodarczej oraz wdrożyć nowoczesne standardy zarządcze. Dla muzeów wyzwaniem był między innymi kryzys związany z nawykiem tzw.

zorganizowanego zwiedzania (wyniesionym z dawnego ustroju), który po 1989 roku spowodował znaczący spadek liczby zwiedzających. Obecnie wysiłki muzeów zmierzające do odzyskania widzów, pozyskania widza indywidualnego lub rodzinnego przynoszą efekty. W 2008 roku liczba zwiedzających przekroczyła 20 mln, w tym prawie $\frac{1}{3}$ stanowiła młodzież¹⁰⁰.

Dla obiektów kinowych największym wyzwaniem – ze względu na koszty – staje się przejście na cyfrową technikę wyświetlania filmów. Upowszechnienie nowych technologii w kinie stanowi jednak szansę dla kin w niewielkich miejscowościach – pozwalając na funkcjonowanie nowoczesnych obiektów kultury, z bogatym repertuarem i możliwością premierowego wyświetlania filmów.

Coraz częściej działaniom kulturalnym towarzyszą **przedsięwzięcia partnerskie**, czego przykładem jest próba instytucjonalnej modernizacji systemu bibliotecznego – Program Rozwoju Bibliotek. Jest to program polegający na modernizacji infrastruktury technicznej i organizacyjnej¹⁰¹. Innym przykładem są programy cyfryzacji bibliotek. Obecnie działa 50 bibliotek cyfrowych dysponujących zbiorami od kilku tysięcy do nawet ponad 100 000 obiektów. Biblioteki te tworzą najczęściej konsorcja złożone z tradycyjnych bibliotek. W sumie w działalność cyfryzacyjną zaangażowanych jest około 200 instytucji.

Digitalizacja i powszechne udostępnienie dziedzictwa oraz zasobów kultury w formie cyfrowej jest obecnie kluczowym procesem służącym rozwojowi kraju. Możliwość powszechnego korzystania z zasobów kultury i nauki warunkuje kształtowanie kompetencji, buduje kapitał społeczny, ludzki i intelektualny. Digitalizacja stwarza szansę przetrwania dla części zasobów dziedzictwa skazanych na zniszczenie ze względów obiektywnych. Zwiększa efektywność dostępu do tych zasobów, przez co sprzyja aktualnej twórczości kulturowej i rozwojowi całego potencjału kreatywnego.

Projekty cyfryzacji zasobów należy rozpatrywać także w szerszym kontekście z uwzględnieniem podobnych wysiłków podejmowanych na poziomie europejskim (np. projekt Europeana, którego Polska jest aktywnym uczestnikiem) i globalnym (np. projekt Google mający na celu cyfryzację całego światowego dziedzictwa bibliotecznego). Ponadto, cyfryzację dziedzictwa kulturowego trzeba rozumieć wieloaspektowo, jako:

- sposób udostępniania zasobów dziedzictwa (cyfrowe reprezentacje zabytków, ekspozycji muzealnych etc.);
- sposób na utrwalenie elementów dziedzictwa zagrożonych zniszczeniem (zasoby biblioteczne zagrożone zniszczeniem ze względu na degradację papierowego nośnika, zasoby audiowizualne, ze względu na degradację taśmy filmowej, a także zabytki nieruchome zagrożone degradacją);
- bieżącą produkcją cyfrową będącą przyszłym dziedzictwem kultury (kwestia archiwizowania treści powstających tylko w Internecie i mediach cyfrowych).

Instytucje podejmujące działania cyfryzacyjne to przede wszystkim instytucje przechowujące materiały archiwalne. Ze względu na formę prawnowłasnościową można je podzielić na państwowe

¹⁰⁰ Oferta edukacyjna, wzbogacana i podawana w nowoczesnej formie pozwala muzeom na nawiązanie różnorodnych relacji z młodymi widzami, m.in. poprzez ich udział w przygotowaniu inscenizacji historycznych czy organizację pokazów zabytkowych urządzeń w muzeach techniki.

¹⁰¹ Realizowany przez Fundację Rozwoju Społeczeństwa Informacyjnego, wspieraną przez Fundację Billa i Melindy Gatesów, TP SA przy zaangażowaniu Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Działania: modernizacja infrastruktury technicznej, tzn. komputery, dostęp do szerokopasmowego Internetu, zmiana aranżacji przestrzeni bibliotecznego i organizacyjnej, szkolenia dla personelu. Program ma docelowo objąć 3500 placówek bibliotecznych z ponad 1100 gmin (adresowany jest do wszystkich gmin wiejskich, wiejsko-miejskich i miejskich w miastach liczących nie więcej niż 20 000 mieszkańców).

(publiczne) i niepaństwowe. Państwową sieć archiwalną tworzą: archiwa państwowe podlegające Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych¹⁰², archiwa państwowych instytucji kultury (np. FilMOTEKI Narodowej), czy też archiwa z powierzonym zasobem (m.in. Archiwum Polskiej Akademii Nauk, Archiwum Nauki), archiwa szkół wyższych, a także biblioteki i muzea przechowujące zasoby archiwalne. Materiały audiowizualne są przechowywane w archiwach państwowych – głównie w Narodowym Archiwum Cyfrowym – w archiwach zakładowych nadawców, producentów i szkół artystycznych, w bibliotekach.

Zachodząca w ostatnich latach zmiana sposobu działania archiwów państwowych związana jest ze stałym wzrostem zainteresowania obywateli i instytucji zbiorami archiwalnymi. Na zmianę sposobu realizacji zadań archiwów państwowych wpłynęły także nowe potrzeby użytkowników i wyzwania technologiczne¹⁰³.

Tabela 4. Działalność archiwów państwowych

Wyszczególnienie	Zasób ogółem	Zasób zewidencjonowany	Zinventaryzowano	Nabytki
	31 XII 2008	31 XII 2008	2008	2008
Zespoły	84 302	83 263	2379	1673
Metry bieżące	283 544,97	278 260,28	4 379,67	18 558,71
Jednostki inwentarzowe	36 888 188	31 256 014	478 865	6 063 338

Źródło: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych

Sieć uzupełniają archiwa instytucji sektora prywatnego. Wśród nich można wymienić archiwa Kościoła, instytucji kościelnych, związków wyznaniowych, instytucji sektora gospodarczego, spółdzielczości, organizacji obywatelskich i zawodowych, związków zawodowych, a także tzw. archiwa społeczne, będące organizacjami trzeciego sektora, które za jeden z głównych celów działania stawiają sobie gromadzenie archiwalnych świadectw przeszłości (np. Ośrodek Karta). Uzupełnienie narodowego zasobu archiwalnego stanowią także materiały archiwalne przechowywane przez organizacje polonijne¹⁰⁴ działające poza granicami kraju.

Niestety ciągle brakuje spójnej polityki cyfryzacyjnej, dającej podstawę dla utworzenia systemu digitalizacji i udostępniania przechowywanych zasobów. Digitalizację polskich zasobów kultury, prowadzoną przez biblioteki, muzea i archiwa, charakteryzuje rozproszenie inicjatyw i brak koordynacji działań. Koordynacja procesu digitalizacji jest szczególnie istotna w przypadku bibliotek, gdyż istnieje niebezpieczeństwo digitalizacji tych samych dokumentów w różnych ośrodkach. Wyjątkowo pilna, w wymiarze systemowym, jest digitalizacja materiałów audiowizualnych, ze

¹⁰² Sieć Archiwów Państwowych stanowią: 3 archiwa o charakterze centralnym, 30 archiwów o charakterze regionalnym wraz z 48 podległymi im oddziałami oraz tzw. archiwa wyodrębnione (wśród nich m.in. Centralne Archiwum Wojskowe, archiwa Instytutu Pamięci Narodowej, archiwa Sejmu, Senatu, Prezydenta, MSZ).

¹⁰³ Proces digitalizacji w archiwach koordynowany jest przez Narodowe Archiwum Cyfrowe (NAC). W 2006 roku liczba posiadanych przez archiwa skanów zabezpieczających materiały archiwalne wynosiła 865 348, w 2007 było ich 1 704 361, natomiast w 2008 – 3 889 102.

¹⁰⁴ Np. Biblioteka Polska w Paryżu, Instytut i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie.

względu na niską trwałość nośników, których znaczna część może w niedługim czasie ulec fizycznemu rozpadowi i spowodować utratę wartościowych treści. Brakuje także niezbędnych działań legislacyjnych będących warunkiem cyfryzacji zasobów objętych prawem autorskim, takich jak np. literatura pierwszej połowy XX wieku z wieloma dziełami osieroconymi, prasa czy zasoby audiowizualne (w szczególności filmy).

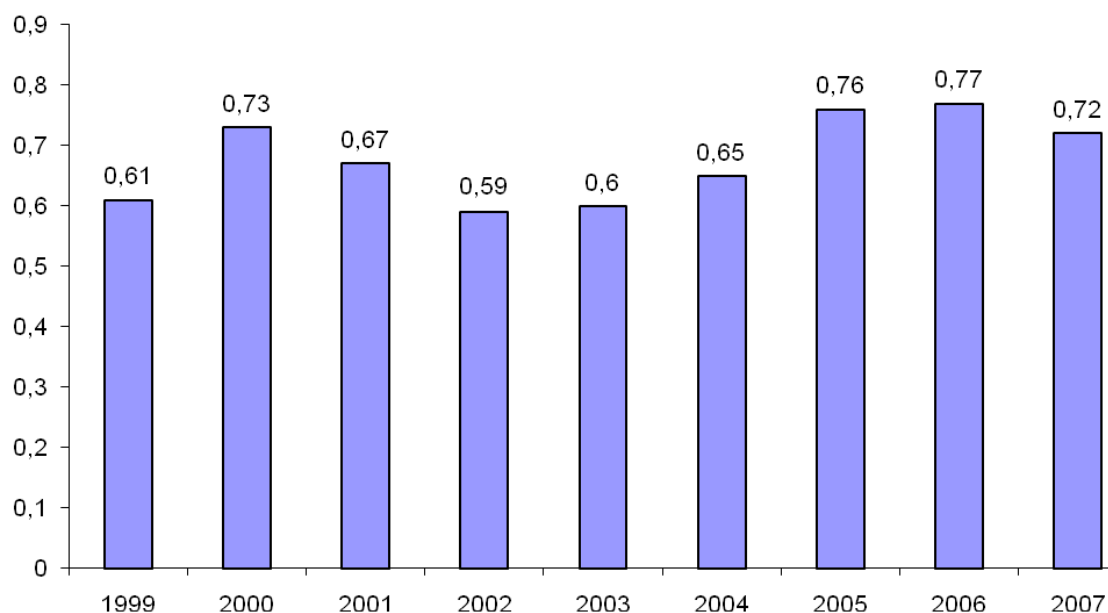
Finansowanie kultury

Przy analizie potencjału kulturowego, a także możliwości uczestnictwa w kulturze, konieczne jest wskazanie struktury finansowania kultury – zwłaszcza gdy jest to w zdecydowanej większości jedno z zadań własnych gmin, wobec których rola państwa ogranicza się do stosowania zasady pomocniczości¹⁰⁵.

Od 1995 roku nominalna wartość wydatków budżetowych na sferę kultury rosła aż do 1998 roku. Po reformie administracyjnej z 1998 roku samorzady przejęły dużą część zadań, które do tej pory spoczywały na Ministerstwie Kultury. W konsekwencji nastąpiło przerzucenie ciężaru finansowania kultury na jednostki samorządowe, co spowodowało zmniejszenie wydatków budżetu państwa o 35%. Niedługo po reformie administracyjnej nastąpiło spowolnienie gospodarcze, które odbiło się negatywnie na wydatkach budżetowych. Kondycja sektora kultury była zatem najgorsza w latach 2001–2003 (kilkuprocentowy spadek realnych wydatków, zarówno jednostek samorządu terytorialnego, jak i gospodarstw domowych). Od 2003 roku w dziedzinie kultury odnotowuje się bardzo dynamiczny wzrost finansowania, który jest efektem m.in. środków napływających z UE. Od 2006 roku można obserwować dynamiczny wzrost realnych wydatków gospodarstw domowych na kulturę, co wynika z wyraźnego wzrostu ich dochodów. Wartość całkowitych wydatków na kulturę jest też mocno skorelowana ze wzrostem PKB, co oznacza, że wobec spowolnienia gospodarczego można obserwować zmniejszenie dynamiki finansowania kultury. W latach 1999–2009 odsetek wydatków na kulturę w wartości całkowitych wydatków budżetu państwa mocno się wahał i w 2009 roku wyniósł 0,73% (zob. Rysunek 31).

Rysunek 31. Udział wydatków na kulturę w strukturze wydatków budżetu państwa (w %)

¹⁰⁵ W ramach polskiego modelu finansowania kultury sektor publiczny jest głównym, ale nie jedynym mecenasem kultury. Najważniejsze źródła finansowania kultury to wydatki budżetu państwa i samorządów, a także środki pochodzące z funduszy europejskich. Źródła finansowania kultury w Polsce można zatem podzielić na następujące grupy: **środki publiczne** (wydatki z **budżetu państwa** realizowane przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, **wydatki jednostek samorządu terytorialnego**); **fundusze zagraniczne** (unijne: fundusze strukturalne, Fundusz Spójności, granty blokowe w ramach Mechanizmu Finansowego, Europejskiego Obszaru Gospodarczego i Norweskiego Mechanizmu Finansowego); **środki prywatne** (w tym wydatki gospodarstw domowych, darowizny i in.).

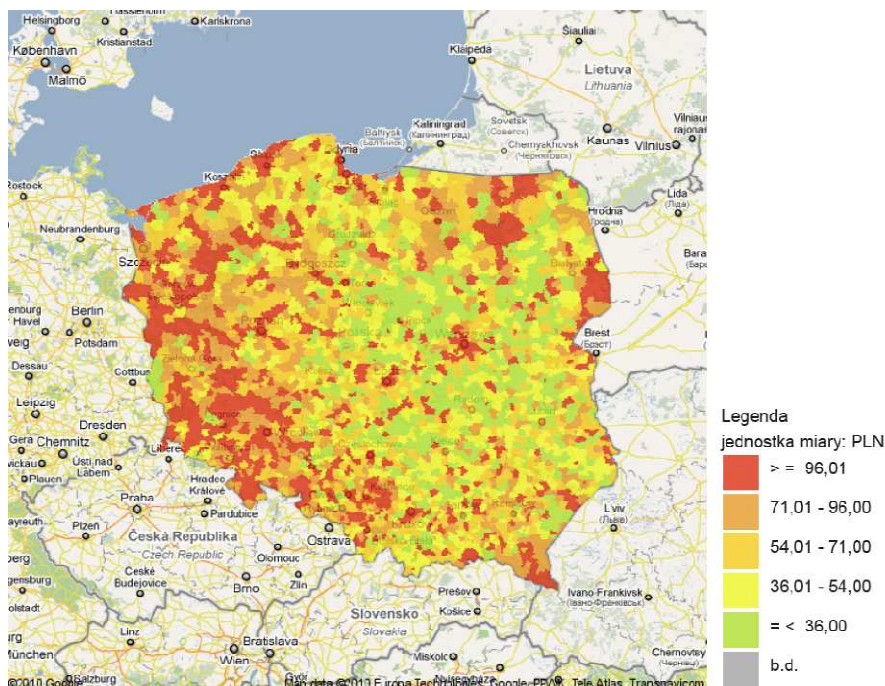
Źródło: Finansowanie kultury i zarządzanie instytucjami kultury, Raport o stanie kultury

Instytucje kultury, dla których organizatorami są jednostki samorządu terytorialnego, mogą otrzymywać z budżetu państwa dotacje na zadania, objęte mecenatem państwa, w części, której dysponentem jest minister kultury i dziedzictwa narodowego. W 2009 roku JST przeznaczyły 6,35 miliarda zł na kulturę i ochronę dziedzictwa. W ciągu ostatnich 15 lat wydatki z tego tytułu nominalnie wzrosły niemal dziesięciokrotnie¹⁰⁶. Największy udział w wydatkach JST mają gminy łącznie z miastami na prawach powiatu, które obecnie dają około 74% środków. Udział samorządów województw kształtuje się w granicach 25%, natomiast powiaty w śladowym stopniu zasilają sferę kultury.

Analizując wydatki gmin na kulturę i ochronę dziedzictwa narodowego, widoczny jest analogiczny podział jak w przypadku aktywności organizacji pożytku publicznego. Polska centralna i wschodnia wypada gorzej niż pozostałe regiony.

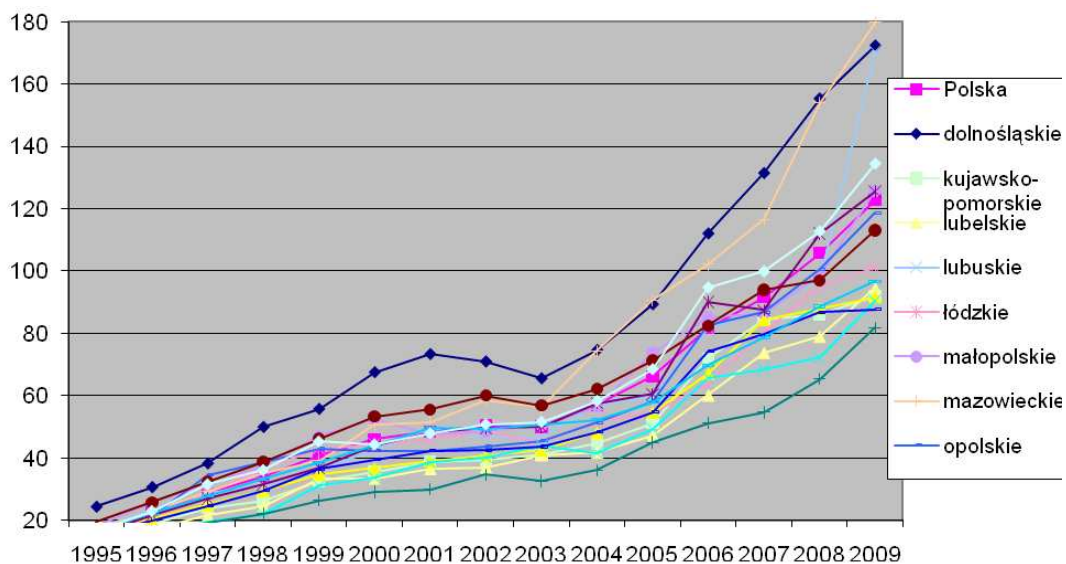
Rysunek 32. Wydatki JST na kulturę i ochronę dziedzictwa narodowego na jednego mieszkańca w roku 2008

¹⁰⁶ *Finansowanie kultury i zarządzanie instytucjami kultury. Raport o stanie kultury*, s. 30. http://www.kongreskultury.pl/title,Raport_o_finansowaniu_i_zarzadzaniu_instytucjami_kultury,pid,217.html

Źródło: Moja Polis

Rysunek 33. Wydatki gmin łącznie z miastami na prawach powiatu na kulturę w przeliczeniu na mieszkańca według województw (w zł)

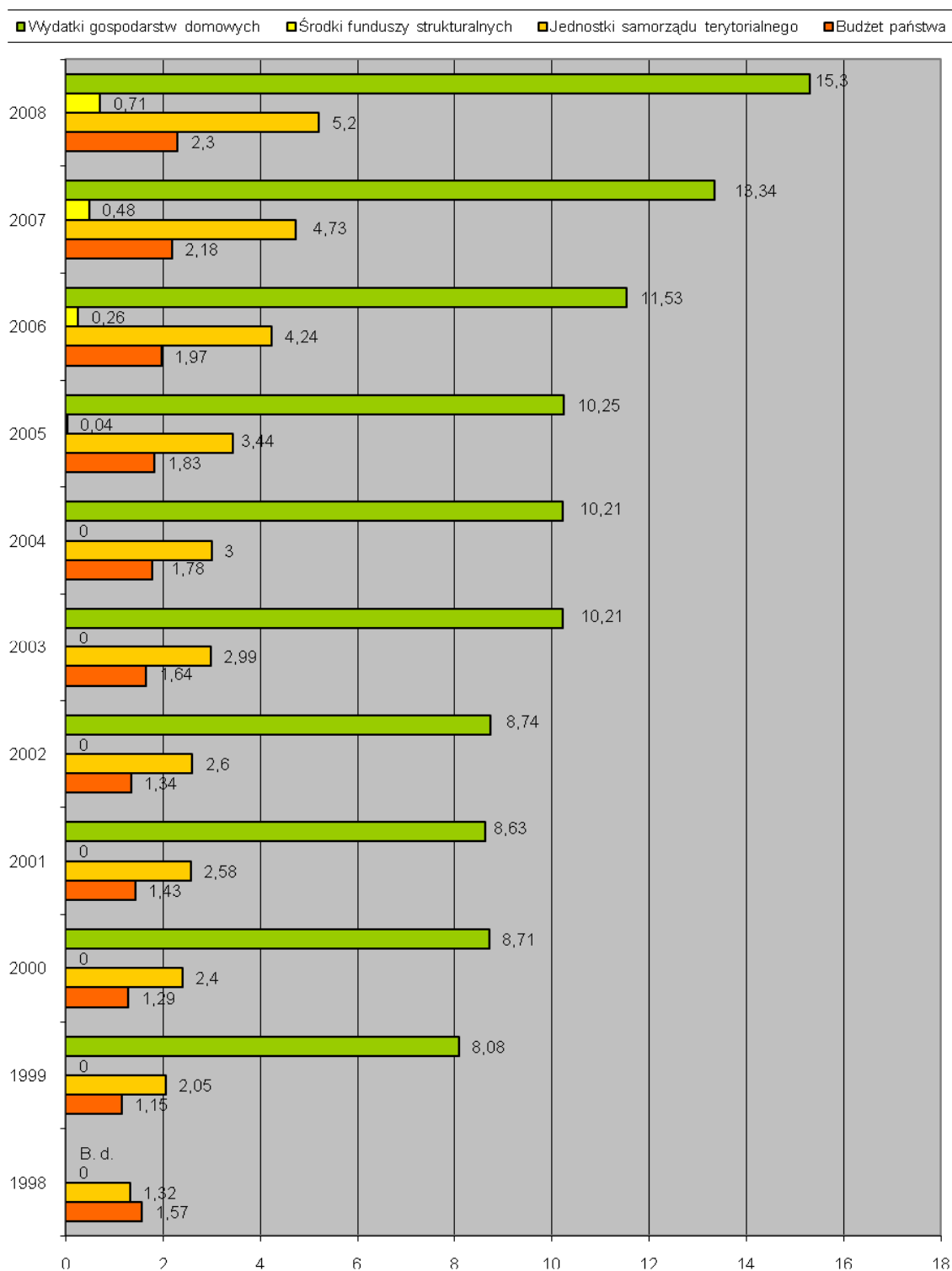

Źródło: Bank Danych Regionalnych GUS, opracowanie własne MKiDN/NCK

Udział budżetu państwa w finansowaniu działalności kulturalnej utrzymuje się w ostatnich kilku latach na tym samym poziomie i wynosi około 10%. Rośnie natomiast znaczenie finansowania działalności kulturalnej przez jednostki samorządu terytorialnego. W 2008 roku udział wydatków na kulturę w łącznych wydatkach gospodarstw domowych wyniósł 3,5% i wahał się od 2,2% do 3,6% w poszczególnych grupach społeczno-ekonomicznych. Przeciętne roczne wydatki na zakup artykułów i

usług kulturalnych osiągnęły 381,47 zł na 1 osobę. Najwyższe koszty związane były z korzystaniem z mediów elektronicznych (zob. Rysunek 34).

Rysunek 34. Nominalna wartość wydatków na kulturę i ochronę dziedzictwa (w mld zł)

Źródło: Na podstawie Banku Danych Regionalnych GUS, za: *Finansowanie kultury i zarządzanie instytucjami kultury. Raport o stanie kultury*

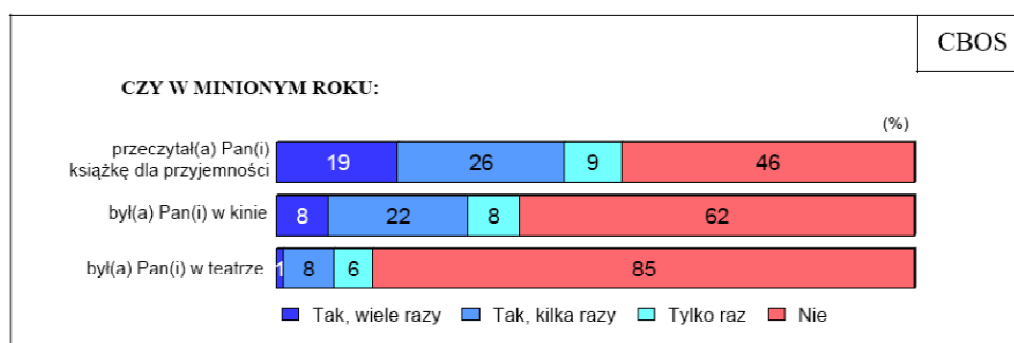
Analizując sytuację kultury w Polsce, widać wyraźnie jak upowszechniają się nowe formy uczestnictwa w kulturze i jak mocno wpływa to na poziom kompetencji społecznych. Niższe lokalne nakłady na kulturę oznaczają w tym przypadku wolniejsze wyrównywanie kompetencji kulturowych i mniejszą szansę na rozwój. Tymczasem szanse rozwojowe kraju będą rosły wraz ze zwiększaniem się potencjału kulturowego, a przyspieszony rozwój wymagać będzie zwiększania i zracjonalizowania nakładów na kulturę.

Uczestnictwo w kulturze

Uczestnictwo w kulturze to jeden z kluczowych aspektów rozwoju potencjału kulturowego. O partycypacji decyduje przede wszystkim popyt polegający na chęci skorzystania z oferty kulturalnej. Popyt ten zależy od możliwości finansowych i kompetencji kulturowych. Ważnym elementem, mającym wpływ na uczestnictwo jest także podaż i jej jakość, które wiążą się zarówno ze stanem i strukturą instytucji kultury, jak i nakładami publicznymi na kulturę oraz ich przestrzenny rozkład.

W ostatnich dwóch dekadach ogólne statystyki uczestnictwa utrzymują się na podobnym poziomie. Badania CBOS, przedstawiające bilans roku 2009, pokazują obraz podstawowej aktywności kulturowej Polaków w minionych latach.

Rysunek 35. Bilans aktywności kulturalnej Polaków w roku 2009

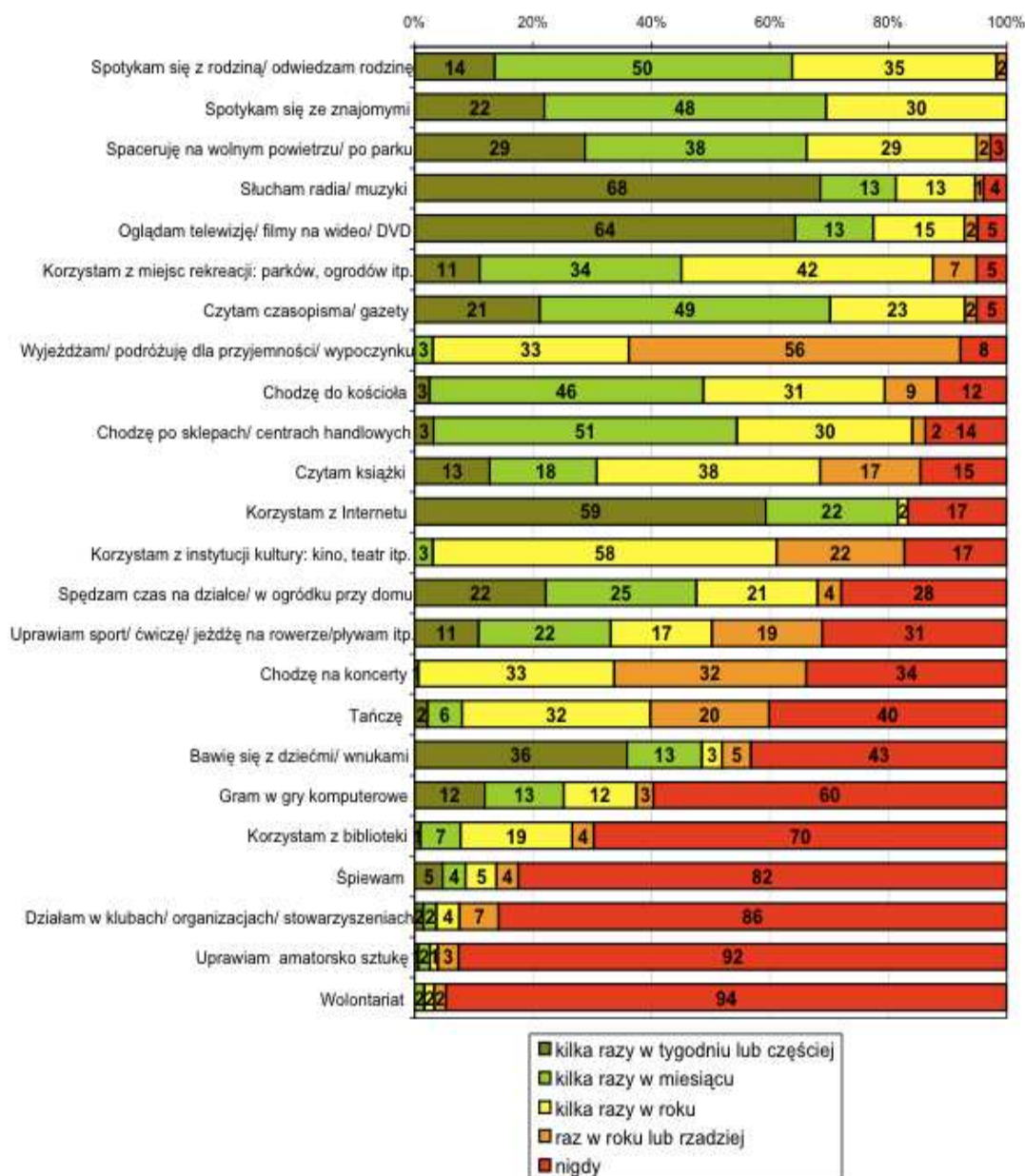

Źródło: Komunikat z badań, CBOS, Warszawa, luty 2010, opracowanie K. Pankowski

Informacje o uczestnictwie warto także skonfrontować z deklaracjami dotyczącymi spędzania wolnego czasu¹⁰⁷.

Rysunek 36. Formy spędzania wolnego czasu – dorośli. Odpowiedź na pytanie: Co Pan(i) robi w wolnym czasie oraz jak często?

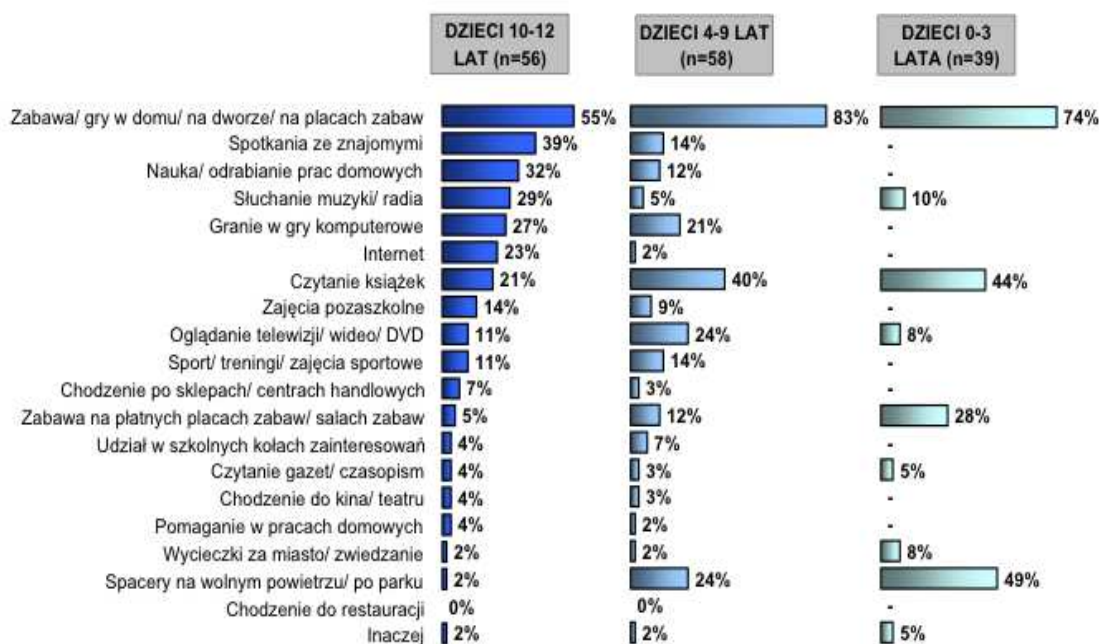
¹⁰⁷ Prezentowane badanie dotyczy mieszkańców Wrocławia i choć nie jest reprezentatywne dla całej Polski, to dobrze odzwierciedla ogólne tendencje.

Źródło: Raport z badań *Spędzanie czasu wolnego i korzystanie z nowych technologii przez mieszkańców Wrocławia w wieku 26–49 lat oraz dzieci w wieku 12 lat i poniżej w Wrocławiu*, IMAS International dla Miejskiej Biblioteki Publicznej we Wrocławiu, 2009

Wyniki pokazują, że dorosły mieszkaniec polskiego miasta najchętniej słucha radia (muzyka) – 68% i ogląda filmy w odbiorniku telewizyjnym (program TV lub DVD) – 64% oraz korzysta z Internetu – 59%. Przeważa przy tym bierne uczestnictwo w kulturze, gdyż zdecydowana większość nie zajmuje się twórczością amatorską – 92%. Wyniki badań dorosłych warto porównać ze sposobami spędzania wolnego czasu przez dzieci.

Rysunek 37. Główne formy spędzania wolnego czasu – dzieci. Odpowiedź na pytania: Jak zwykle spędzasz czas wolny od szkoły? Jak zwykle dziecko spędza swój wolny czas od szkoły/przedszkola? Co robi dziecko/ dzieci w wolnym czasie (poza żłobkiem/przedszkolem, jeśli tam chodzi)?

Źródło: Raport z badań *Spędzanie czasu wolnego i korzystanie z nowych technologii przez mieszkańców Wrocławia w wieku 26–49 lat oraz dzieci w wieku 12 lat i poniżej z Wrocławia*, IMAS International dla Miejskiej Biblioteki Publicznej we Wrocławiu, 2009

Główną formą spędzania wolnego czasu przez dzieci jest zabawa. Co jednak ciekawe, jak wynika z badań ogólnopolskich przeprowadzonych przez Disneya¹⁰⁸, dzieci mają świadomość, że są bardziej „nowoczesne” od swoich rodziców. Blisko połowa (47%) z nich twierdzi, że częściej korzysta z Internetu niż rodzice. 35% żywi przekonanie, że jest w stanie robić jednocześnie więcej rzeczy (np. oglądać telewizję i grać na komputerze). 25% uważa, że uczy się szybciej niż rodzice, a 22% sądzi, że jest od rodziców bardziej kreatywna. Badania przeprowadzone wśród polskiej młodzieży licealnej potwierdzają, że sposób korzystania z nowych mediów jest cechą odróżniającą ludzi młodych od pokolenia dorosłych (rodziców, nauczycieli)¹⁰⁹. Różnica ta dotyka podstawowych wymiarów życia (jak czas, przestrzeń czy status rzeczywistości)¹¹⁰ i w rezultacie prowadzi też to do nowych praktyk uczestnictwa w kulturze.

Według *Diagnozy społecznej* z lat 2007–2009, 14% Polaków zrezygnowała z chodzenia do kina z powodów innych niż finansowe. Obraz uzyskany za pomocą statystyk uzależnienia wzory uczestnictwa w kulturze od czynników demograficznych, geograficznych, ekonomicznych, edukacyjnych i technologicznych. Nowe formy uczestnictwa pozytywnie wiążą się bowiem z innymi formami aktywnego uczestnictwa w kulturze – np. korzystanie z Internetu przekłada się nie tylko na synergię (Internet i kino, Internet i prasa) lub konkurencję (Internet i telewizja), lecz także zmiany uczestnictwa w tradycyjnych formach aktywności kulturowej. Internauci, jeśli oglądają telewizję, to czynią to zazwyczaj w inny sposób niż nie-internauci, uspołeczniając medium telewizji przez łączenie praktyk widza z praktykami internauty (oglądanie i jednoczesne czatowanie). Pojawienie się nowych mediów wywiera też wpływ na dotychczasowe formy kultury. Pod wpływem Internetu zmienia się

¹⁰⁸ Pokolenie XD, *Badania europejskiej młodzieży przeprowadzone przez Disneya dla projektu Disney XD*, styczeń 2010.

¹⁰⁹ M. Filiciak, M. Danielewicz, M. Halawa, P. Mazurek, A. Nowotny, *Młodzi i media. Nowe media a uczestnictwo młodych Polaków w kulturze*, Raport Centrum Badań nad Kulturą Popularną SWPS, 2010.

¹¹⁰ M. Castells i in., *Mobile Communication and Society*, 2007.

telewizja (proliferaacja kanałów tematycznych, która prowadzi do coraz większej segmentacji widowni), radio, kina, a nawet muzea. Tym samym zmieniają się potrzebne kompetencje kulturowe niezbędne do uczestnictwa w zmieniającej się kulturze.

Przemiany form uczestnictwa w kulturze, jak i w ogóle w aktywności kulturalnej, zmuszają do zastanowienia się nad odbiorcami oferty kulturalnej, a także instytucjami kultury za tę ofertę odpowiedzialnymi. *Raport o stanie i zróżnicowaniu kultury miejskiej*¹¹¹ wykazał dość duże niezadowolenie uczestników z działania instytucji kultury, które nie nadążają za zmianami w strukturze popytu i praktykach uczestnictwa. Ponownie uwidacznia się tym samym potrzeba zmian w zarządzaniu kulturą. Równoległe do działań nakierowanych na wdrożenie nowoczesnych standardów zarządzania instytucjami kultury należy zadbać o stworzenie narzędzi, które zapewnią właściwe zarządzanie zasobami ludzkimi w instytucjach kultury, w szczególności dotyczy to wsparcia rozwoju kompetencji zarządczych.

Problemy związane z uczestnictwem w kulturze okazują się złożone i wymagają nowych metod badawczych, gdyż stosowane dotychczas mierniki prowadzą do zafałszowanego obrazu rzeczywistości. O ile można mówić o niskiej jakości struktury uczestnictwa w kulturze, ze względu na brak popytu, o tyle należy także mówić o niezaspokojonym popycie. Uczestnictwo w kulturze i korzystanie z oferty kulturalnej jest jednym z aspektów kultury spędzania czasu wolnego. Osoby o najwyższych kompetencjach kulturowych w Polsce mają jednocześnie ze względów zawodowych najmniej wolnego czasu. Te skromne zasoby starają się wykorzystać optymalnie, co niestety nie zawsze brane jest pod uwagę przez instytucje kultury działające zgodnie z logiką społeczeństwa przemysłowego (np. godziny otwarcia muzeów).

Niemniej oferta kulturalna stara się dostosowywać do potrzeb zmieniających się stylów życia. Dowodem jest rozwijająca się oferta i rosnący jednocześnie popyt na wydarzenia festiwalowe, zarówno w aspekcie ludycznym, festynowym, jak i wyrafinowanym – związanym z teatrem i filmem. Jednocześnie rozwijają się instytucje meta kultury – czasopisma kulturalne, serwisy internetowe, konkursy kreujące popyt na nowe produkcje kulturowe, a zarazem promujące uczestnictwo.

Istotne zagrożenie dla rozwoju, spójności społecznej i wykorzystania potencjału tkwiącego w kulturze stanowi **wykluczenie z dostępu do kultury, a także z uczestnictwa w kulturze**. Dostęp do kultury oznacza tu zarówno fizyczną możliwość odwiedzenia muzeum, teatru, kina czy biblioteki, jak również dostęp do zasobów kulturowych poprzez nowe technologie – przede wszystkim Internet. Uczestnictwo natomiast odnosi się zarówno do biernych, jak i aktywnych form zaangażowania w wydarzenia kulturalne. W związku z tym, oprócz dostępu do kultury, równie istotne dla wzmacniania więzi społecznych jest uwzględnianie kompetencji i potrzeb jednostek. Problem wykluczenia z kultury nie jest wyłącznie kwestią zapewnienia łatwego dostępu do miejsc, gdzie jest organizowana działalność kulturalna.

Wskazując na przyczyny wykluczeń z kultury, badacze społeczni jako najistotniejsze wymieniają czynniki: ekonomiczne, czasowe i przestrzenno-geograficzne. Coraz częściej jednak wskazują także na równie istotną rolę jakości oferty kulturalnej oraz aspiracji kulturowych obywateli i zmian stylu życia. Podobnie jak w przypadku innych sfer społecznej aktywności, wykluczeniem zagrożone są głównie grupy i środowiska ubogie, o niskim wykształceniu i statusie społecznym. Bariera finansowa pojawia się najczęściej jako pierwszy powód braku uczestnictwa w kulturze. Koszt uczestnictwa w wydarzeniach kulturalnych w znaczący sposób wpływa na rezygnację z aktywnych form na rzecz

¹¹¹ W. Burszta, M. Duchowski, B. Fatyga, J. Nowiński, M. Pęczak, E.A. Sekuła, T. Szlendak, *Raport o stanie i zróżnicowaniu kultury miejskiej*, 2009.

biernego uczestnictwa w kulturze dostępnej „w domu”. Dodatkowo analiza struktury wydatków gospodarstw domowych¹¹² wskazuje, że fundusze przeznaczane na kulturę to w większości wydatki związane z mediami (telewizją, w tym telewizją kablową) oraz czytelnictwem prasy (gazety i czasopisma). Opłaty za telewizję wynosiły ponad 30%, na zakup odbiorników 13,3 %, a zakup na czasopism 9,3%. Równocześnie na zakup biletów do teatru, kina, instytucji muzycznej wydawano 3,7%.

Bariera finansowa oraz ograniczenia wynikające z rodzinnych wzorców uczestnictwa w kulturze są niezwykle istotne przy przeciwdziałaniu wykluczeniom z kultury wśród dzieci i młodzieży. Potrzeby kulturalne i towarzyskie są zaspokajane w najmniejszym stopniu spośród wszystkich innych potrzeb¹¹³, a jednocześnie wykluczenie z kultury w wieku szkolnym skutkuje na całe dorosłe życie. Przeciwdziałanie wykluczeniu z kultury dzieci i młodzieży jest zadaniem spoczywającym na placówkach szkolnych i wychowawczych, ale także na innych organizacjach i podmiotach realizujących działania edukacyjne w sektorze kultury.

Równie silny wpływ na wykluczenie z kultury ma wymiar przestrzenny. Dostęp do oferty kulturalnej jest zróżnicowany zarówno na płaszczyźnie miasto-wieś, jak i w rozkładzie regionalnym. Oferta kulturalna, jak i infrastruktura kultury w miastach jest dużo bardziej rozwinięta i zróżnicowana. Z kolei tzw. obszary polskiej biedy¹¹⁴ — województwa wschodnie i osiedla po zlikwidowanych PGR-ach — charakteryzuje niski poziom aktywności kulturalnej i ograniczenia w dostępności kultury. Jednocześnie obserwowany jest proces separowania działalności kulturalnej — sztuka i aktywność artystyczna przenosi się coraz częściej do nisz¹¹⁵.

Przełamywaniu przestrzennych barier w dostępie do dziedzictwa kulturowego sprzyjają działania pozwalające na dostęp do kultury poprzez nowe technologie. Wykluczenie cyfrowe jest tym samym sprzężone z wykluczeniem z kultury. Dostęp do nowych technologii oraz posiadanie kompetencji do uczestnictwa w kulturze cyfrowej ustanawiają nowy model „wkluczenia” w kulturę. Pojawienie się bowiem nowych technologii oraz Internetu, wprowadza nowe formy uczestniczenia w kulturze, oparte na odbiorze i nadawaniu, tworzeniu, przetwarzaniu, organizowaniu.

Zagrożenie wykluczeniem z kultury wynika nie tylko z organizacji życia kulturalnego, ale także z przeobrażeń stylów życia Polaków — inna jest sama formuła uczestnictwa i jej uwarunkowania. Niezależnie od czynników ekonomicznych i przestrzennych zagrożenie wykluczeniem z kultury związane jest z ilością czasu wolnego, którym dysponują obywatele. Przyspieszenie tempa życia w miastach „i brak czasu powodują, że trudno planować uczestnictwo w kulturze, zwłaszcza systematyczne”¹¹⁶. Równocześnie zmieniają tradycyjne formy kontaktu z kulturą, polegające wyłącznie na „odbiorze”, a tym samym kompetencje odbiorców stają się niewystarczające. Stąd też przeciwdziałanie wykluczeniom to w coraz większej mierze zadanie dla edukacji kulturalnej,

¹¹² Według danych GUS, *Kultura 2008*.

¹¹³ Za: Raport *Ubogie dzieci Małopolski. Standard życia oraz zagrożenie biedą i marginalizacją społeczną w dorosłości*, opracowanie Zofia Polańska, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Krakowie, z 2006r oraz z 2007r. W raportach jedną z zastosowanych miar ubóstwa było uczestnictwo uczniów w szkolnych wycieczkach i wyjściach kulturalnych oraz zaspokajanie niematerialnych potrzeb dzieci (chodzenie na koncerty, do kina, teatru; wyjazd na wakacje poza miejsce zamieszkania na min. tydzień; obchodzenie uroczystości i świąt; spotkania z przyjaciółmi w domu).

¹¹⁴ E. Tarkowska, *Bieda w Polsce w świetle badań jakościowych – próba podsumowania*, 2005.

¹¹⁵ W. Burszta, M. Duchowski, B. Fatyga, J. Nowiński, M. Pęczak, E. A. Sekuła, T. Szlendak, *Raport o stanie i różnicowaniach kultury miejskiej*, 2009.

¹¹⁶ W. Burszta, M. Duchowski, B. Fatyga, J. Nowiński, M. Pęczak, E. A. Sekuła, T. Szlendak, *Raport o stanie i różnicowaniach kultury miejskiej*, 2009, str. 40-41.

polegające na podnoszenie kompetencji umożliwiających uczestnictwo w kulturze, w tym także jej wirtualnych formach. Edukacja kulturalna, w sposób fundamentalny i najbardziej podstawowy, pozwala na jednoczesne uzupełnienie wiedzy o sztuce i dziedzictwie oraz rozbudzenie chęci aktywności w życiu kulturalnym i realizowania własnych potrzeb (w tym także artystycznych czy intelektualnych). Równocześnie kształtowanie gustów odbiorców oraz kompetencji tworzenia i „konsumowania” kultury oznacza umożliwienie obywatelom świadomego uczestnictwa i współtworzenia kultury. Przeciwdziałanie wykluczeniu z kultury to zatem również uwzględnianie zmian tzw. elitarnych wzorców odbioru — wymagających skupienia i wysiłku poznawczego. Zmieniające się pod wpływem nowych technologii sposoby uczestnictwa sprawiają, że odbiorca często posiada inne, nowe kompetencje, jak umiejętność krótkiego skupienia uwagi, zamiast dłuższego przeżywania i kontemplacji.

Jednak wskazywanie na zmiany uwarunkowań uczestnictwa w kulturze, służące identyfikowaniu i zapobieganiu wykluczeniom z kultury, powinno oznaczać również przełamanie podziału na kulturę wysoką i niską lub popularną. W innym razie za wykluczone z kultury, postrzeganej schematycznie, mogą zostać uznane niesłusznie społeczności, które prężnie i aktywnie tworzą i rozwijają kulturę lokalną czy niszową¹¹⁷. Ujęcie uczestnictwa w kulturze z perspektywy kapitału społecznego oznacza uznanie spontanicznego potencjału kulturowego lokalnych środowisk oraz ich działalności kulturalnej (choć często niezinstytucjonalizowanej, niereprezentatywnej dla większości). Przykładem takich form rozwijania kultury jest m.in. działalność kulturalna Ochotniczych Straży Pożarnych, lokalnych liderów, twórców ludowych, grup młodzieżowych. Wspieranie życia kulturalnego opartego na lokalnej tradycji i wzorcach, jest równie ważne z perspektywy wzmacniania kapitału społecznego, jak wspieranie kultury narodowej, powszechnie dostępnej oraz twórczości współczesnej.

Potencjał kreatywny

Kapitał społeczny to poczucie wspólnoty, wzajemne zaufanie, umiejętność czerpania ze wspólnego zasobu kulturowego i współtworzenie go, ale także otwartość i wysoki poziom akceptacji społecznej dla twórczości i innowacyjności oraz wielopoziomowe relacje ułatwiające wytwarzanie nowych, oryginalnych, wartościowych dóbr dla wspólnoty. Dla kapitału społecznego ważny jest zatem nie tylko potencjał kulturowy i jakość korzystania z niego, ale także potencjał kreatywny, wyrażający się w zdolności do indywidualnego i społecznego tworzenia nowych zasobów oraz nowych, dzielonych społecznie praktyk wykorzystania tych zasobów¹¹⁸.

Kreatywność jest umiejętnością tworzenia idei, ekspresji i form, polegającym zarówno na nowym podejściu do istniejących problemów, jak i reinterpretowaniu rzeczywistości oraz poszukiwaniu nowych możliwości¹¹⁹. Jednym z głównych czynników kreatywności jest niewątpliwie kultura, która tworzy symboliczne środowisko życia każdego człowieka i wszelkich społeczności. Z tego punktu widzenia kultura jest uniwersalnym środowiskiem rozwoju społeczno-gospodarczego, w tym także kreatywności i innowacji. Można powiedzieć, że wyznacznikiem dokonujących się zmian

¹¹⁷ Wykluczenie z kultury ujmuje się najczęściej jako brak możliwości udziału w wydarzeniach kulturalnych oraz tworzeniu życia kulturalnego — uczęszczania do teatru, kina, na koncerty, odwiedzania wystaw lub czytania książek, członkostwa w zespołach artystycznych.

¹¹⁸ M. Krajewski: *Potencjał kreatywny - próba konceptualizacji kategorii*, opracowanie przygotowane na zlecenie MKiDN.

¹¹⁹ E. Bendyk: *Potencjał kulturowy i kreatywny*, opracowanie przygotowane na zlecenie MKiDN.

cywilizacyjnych jest „kulturyzacja rozwoju”¹²⁰. Kategoria ta oznacza, że współcześnie rośnie znaczenie kreatywności i kultury jako czynników, przejawów i mechanizmów rozwoju.

Diagnostując potencjał kreatywny, należy zwrócić uwagę nie tylko na systemowe czynniki sprzyjające rozwojowi kreatywności, lecz także na kreatywność dnia codziennego, czyli wszystkie jednostkowe zachowania wyrażające się w kreatywnym podejściu do przestrzeni życiowej i własnego losu – poprzez pozornie drobne działania w sferze kultury gastronomicznej, ubioru czy troski o ciało. Istnieje bowiem ryzyko, że rozwijający się pod wpływem globalnych wzorców dominujący dyskurs publiczny, nie uwzględni wielu aspektów kreatywności dnia codziennego¹²¹, pomijając tym samym ważne zasoby potencjału kreatywnego. Przykładem sukcesu polskich przedsięwzięć, odwołujących się do rodzimych kodów kulturowych, jest serwis społecznościowy Nasza-klasa.pl, który zdominował polski Internet i wbrew eksperckim zapowiedziom o jego rychłym upadku na rzecz konkurencji globalnej, ciągle dzierży palmę pierwszeństwa, generując 18% odsłon w polskiej sieci.

Podjęmowane są próby tworzenia syntetycznych miar poziomu kreatywności: trwają prace nad Europejskim Indeksie Kreatywności (na wzór Indeksu Innowacyjności) lub zastosowaniem koncepcji Richarda Floridy, zakładającej mierzenie potencjału kreatywnego na podstawie analizy trzech głównych składowych, tzw. 3T (talent, tolerancja, technologia). Założenie Floridy polega na przekonaniu¹²², że rozwojowi najlepiej sprzyja współwystępowanie wysokich wartości każdej ze składowych. Nie wystarcza koncentracja na jednym aspekcie, np. na intensywności nakładów na działalność B+R, jeśli brakuje warunków przyciągających odpowiednie talenty potrzebne do kreowania innowacyjnych rozwiązań. W warunkach polskich obliczenie wskaźników talentu, tolerancji i technologii potwierdza główną tezę Floridy, że te właśnie czynniki korelują z szansami rozwojowymi regionów¹²³. Najlepiej rozwinięte w Polsce Mazowsze (de facto Warszawa) ma najwyższe wskaźniki 3T, zaś regiony najsłabiej rozwinięte mają najniższy poziom tych wskaźników (zob. Tabela 5).

¹²⁰ J. Hausner: *Kultura a cywilizacja informacyjna*

¹²¹ T. Rakowski, *Łowcy, zbieracze, praktycy niemocy*, Gdańsk 2009.

¹²² Powstałym po analizie ośrodków rozwoju gospodarki amerykańskiej.

¹²³ K. Kłincewicz, *Innowacyjność, talent i tolerancja w polskich regionach*, w: A. Jasiński (red.), *Innowacyjność polskiej gospodarki po przystąpieniu do Unii Europejskiej*, Warszawa 2010.

Tabela 5. Wartości zmiennych w modelu „3T” oraz pozycje rankingowe województw

	Liczebność trzonu kreatywnego na 1000 pracujących		Liczebność klasy kreatywnej na 1000 pracujących		Różnorodność		Innowacyjność		Rozwój	
	wartość	pozycja rankingowa	wartość	pozycja rankingowa	wartość	pozycja rankingowa	wartość	pozycja rankingowa	wartość	pozycja rankingowa
Dolnośląskie	52,28	(2)	278,79	(1)	0,21	(4)	0,54	(4)	0,56	(3)
Kujawsko-pomorskie	32,73	(13)	214,70	(12)	-0,69	(13)	-0,39	(10)	-0,48	(12)
Lubelskie	36,46	(8)	207,75	(14)	-0,39	(11)	-0,48	(12/13)	-0,98	(15)
Lubuskie	34,18	(11)	238,46	(7)	-0,79	(15)	-0,77	(14)	-0,34	(9)
Łódzkie	35,48	(9)	215,53	(10)	-0,35	(10)	0,17	(6)	-0,25	(7)
Małopolskie	47,28	(3)	244,77	(4)	1,38	(2)	1,28	(2)	0,57	(2)
Mazowieckie	57,52	(1)	278,30	(2)	3,06	(1)	2,71	(1)	3,14	(1)
Opolskie	31,43	(14)	214,96	(11)	-0,25	(8)	-0,23	(8)	-0,38	(10)
Podkarpackie	33,71	(12)	226,23	(9)	-0,12	(7)	-0,33	(9)	-0,79	(14)
Podlaskie	38,98	(6)	211,19	(13)	-0,70	(14)	-0,44	(11)	-0,64	(13)
Pomorskie	46,02	(4)	264,06	(3)	0,13	(6)	0,74	(3)	0,51	(5)
Śląskie	31,43	(5)	242,43	(5)	0,30	(3)	0,41	(5)	0,32	(6)
Świętokrzyskie	24,97	(16)	155,63	(16)	-0,33	(9)	-1,47	(16)	-1,02	(16)
Warmińsko-mazurskie	34,38	(10)	238,81	(6)	-1,05	(16)	-1,10	(15)	-0,42	(11)
Wielkopolskie	30,08	(15)	207,33	(15)	0,19	(5)	-0,15	()	0,53	(4)
Zachodnio-pomorskie	37,68	(7)	230,86	(8)	-0,61	(12)	-0,48	(12/13)	-0,31	(8)

Źródło: *Badanie struktury wynagrodzeń według zawodów (Z-12), GUS, 2006*

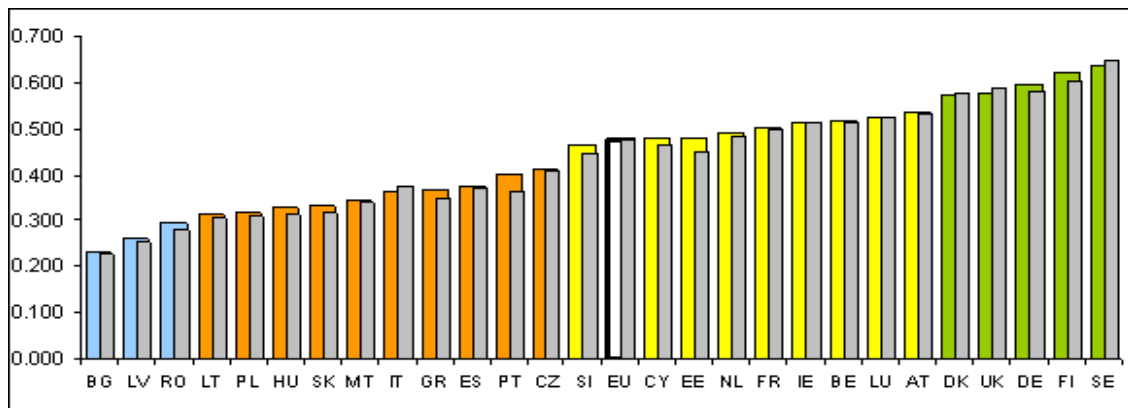
Poziom kreatywności można badać także tradycyjnie – poprzez bezpośrednie przejawy mierzone udziałem w organizacjach twórczych, wielkością twórczości amatorskiej i profesjonalnej (produkcja przemysłów kultury i przemysłów kreatywnych).

Potencjał kreatywny nie jest zasobem, który należy do jednostek, instytucji, organizacji czy firm, ale jest raczej specyficznym systemem powiązań pomiędzy nimi, sprzyjającym tworzeniu rzeczy nowych, oryginalnych i innowacyjnych. Kreatywność, która zazwyczaj postrzegana jest jako unikalna własność, którą dysponują pewne (wyjątkowe) jednostki, nie tylko rodzi się, ale może stać się produktywna (w sensie zarówno kulturowym, jak i ekonomicznym), dopiero w obrębie sprzyjających jej sieci stosunków społecznych, powiązań, zależności. W praktyce oznacza to, iż potencjał kreatywny, rozumiany jako specyficzny system relacji sprzyjający twórczości, może zostać uruchomiony tylko w takich kontekstach kulturowych, społecznych, ekonomicznych, technologicznych, które są otwarte na rzeczy nowe i innowacyjne, jak i zdolne do ich zaabsorbowania oraz wykorzystywania jako środków adaptacji. Twórczość indywidualna jest niewątpliwie składnikiem koniecznym, lecz niewystarczającym do budowy społecznego potencjału kreatywnego, z drugiej strony sam potencjał kreatywny także nie wystarcza do rozwoju gospodarki. Współczesna innowacyjna gospodarka, oparta na wiedzy i wykorzystaniu nowych technologii, wymaga zarówno wysokiej jakości potencjału kreatywnego (podaży nowych rozwiązań), jak i wysokiego poziomu przedsiębiorczości i

infrastruktury, która tę przedsiębiorczość otacza. W tym kontekście Polacy wykazują się bardzo wysokim wskaźnikiem zapału do przedsiębiorczości, i to już od dziecka¹²⁴. Jednocześnie otoczenie przedsiębiorczości w Polsce należy do bardzo słabych. Zapał do przedsiębiorczości nie jest skorelowany z poziomem innowacyjności polskich przedsiębiorstw.

Badania europejskie prowadzone w ramach systemu European Innovation Scoreboard dają Polsce pozycję w grupie „umiarkowanych innowatorów” oraz jedno z ostatnich miejsc w rankingu europejskim (zob. Rysunek 38 – szare kolumny oznaczają wskaźnik innowacyjności z poprzednich badań).

Rysunek 38. Indeks innowacyjności

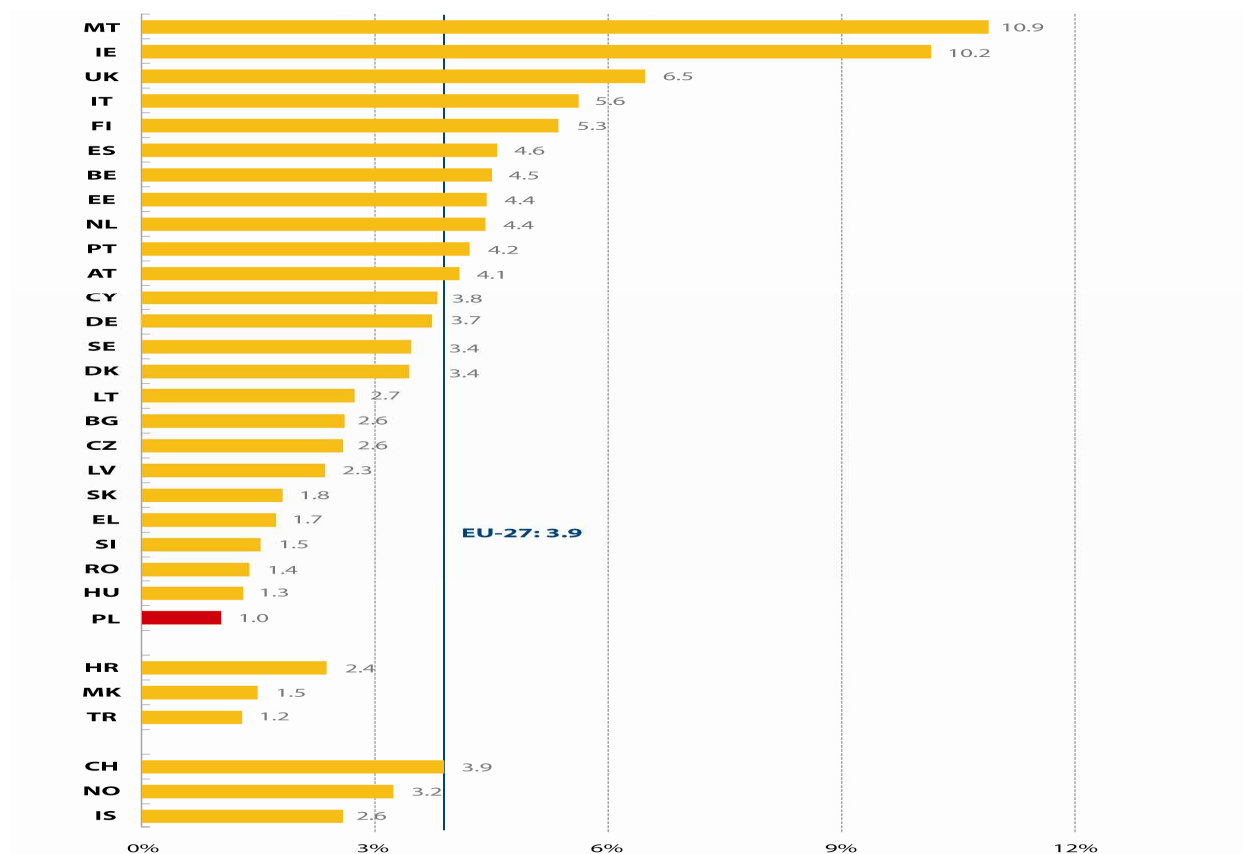

Źródło: European Innovation Scoreboard, 2009

Barierą rozwoju nowoczesnych **przemysłów kultury i przemysłów kreatywnych** może być także słaba podaż pracowników o wykształceniu artystycznym. Udział studentów kierunków artystycznych w ogólnej puli studiujących należy do najniższych w Europie (zob. Rysunek 39).

Rysunek 39. Studenci sztuki jako % studentów, 2004/2005

¹²⁴ *Pokolenie XD, Badania europejskiej młodzieży przeprowadzone przez Disneya dla projektu Disney XD*, styczeń 2010. Oprócz niskich wskaźników aktywności kreatywnej Polaków polskie społeczeństwo charakteryzuje się dużym odsetkiem postaw przedsiębiorczych. Aż 74% polskich dzieci w wieku 12–14 lat deklaruje, że chciałoby prowadzić własne przedsiębiorstwo, gdy dorośnie (podobne deklaracje składa 60% dzieci brytyjskich). Plany te nie wygasają z wiekiem, również polscy studenci należą do najbardziej przedsiębiorczych w Europie. Podobne deklaracje składa tylko 56% Francuzów.

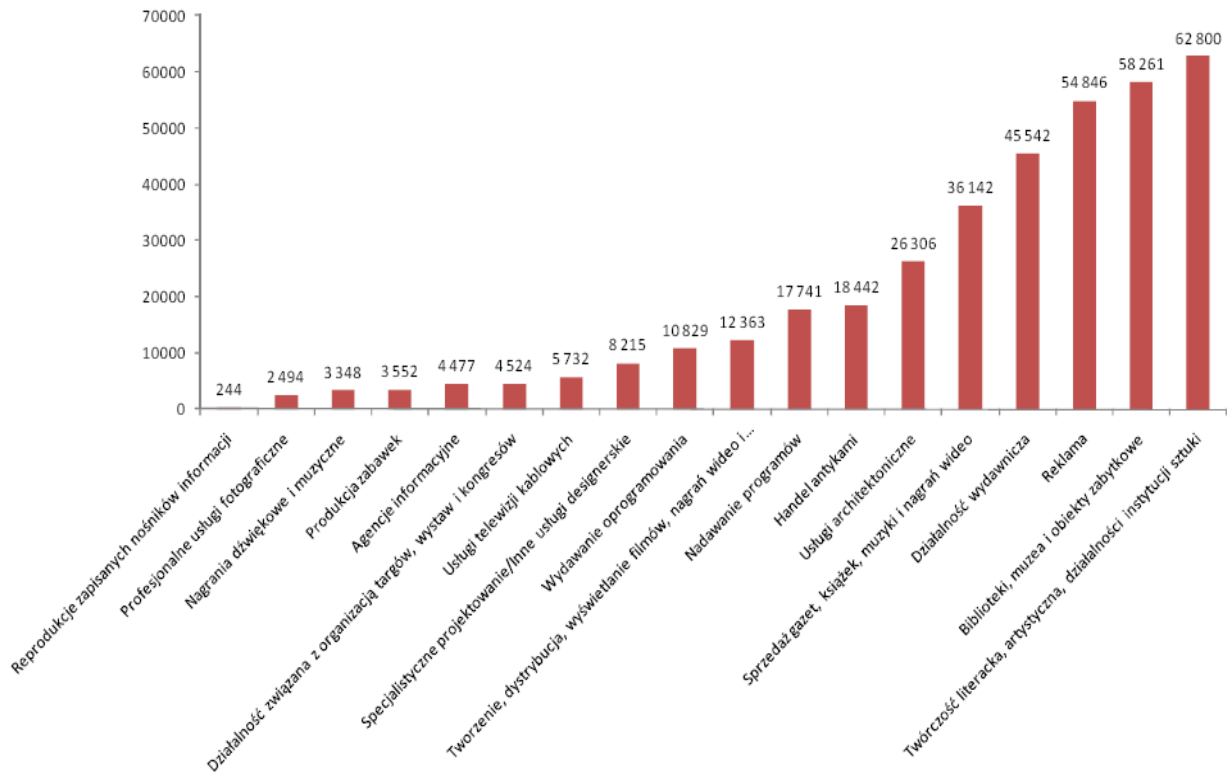

Źródło: Eurostat, UOE

System kształcenia artystycznego ze względu na swój wszechstronny charakter jest ważnym elementem potencjału kulturowego i kreatywnego. Obecnie w Polsce obok kształcenia artystycznego na poziomie podstawowym, średnim i wyższym, powstają też kierunki zaliczane do sektora kreatywnego (np. wzornictwo) na uczelniach nieartystycznych. Niestety cechą charakterystyczną jest brak współpracy między różnymi uczelniami kształcącymi przyszłych pracowników sektora kreatywnego. Pozytywnym przykładem przełamania takiego stanu rzeczy jest inicjatywa uczelni śląskich, które wspólnie stworzyły nowy kierunek studiów dla twórców gier komputerowych¹²⁵.

Rysunek 40. Zatrudnienie w sektorze kultury i sektorze kreatywnym według branż w 2008 roku (w tysiącach osób)

¹²⁵ Politechnika Śląska w Gliwicach, Akademia Sztuk Pięknych w Katowicach, Uniwersytet Śląski i Akademia Ekonomiczna.

Źródło: Raport IBS *Znaczenie gospodarcze przemysłów kultury – wstęp do analizy problemu, 2010*

Analiza udziału sektora kultury i kreatywności w gospodarce wskazuje, że w przypadku Polski jest on podobny do udziałów, jaki mają sektory kultury krajów o podobnym poziomie rozwoju (zob. Tabela 6).

Tabela 6. Udziały sektora kultury i kreatywności w gospodarce

	Obroty w sektorach (kulturalny i przemysłów kreatywnych) (mln €)	Udział sektorów (kulturalny i kreatywny) w kreacji PKB (%)
Austria	14,031	1.8%
Belgia	22,174	2.6%
Bułgaria	884	1.2%
Cypr	318	0.8%
Czechy	5,577	2.3%
Dania	10,111	3.1%
Estonia	612	2.4%
Finlandia	10,677	3.1%
Francja	79,424	3.4%
Grecja	6,875	1.0%
Hiszpania	61,333	2.3%
Holandia	33,372	2.7%
Irlandia	6,922	1.7%
Islandia	212	0.7%
Litwa	759	1.7%
Luksemburg	673	0.6%
Łotwa	508	1.8%
Malta	23	0.2%
Niemcy	126,060	2.5%
Norwegia	14,841	3.2%
Polska	6,235	1.2%
Portugalia	6,358	1.4%
Rumunia	2,205	1.4%
Słowacja	2,498	2.0%
Słowenia	1,771	2.2%
Szwecja	18,155	2.4%
Węgry	4,066	1.2%
Wielka Brytania	132,682	3.0%
Włochy	84,359	2.3%
UE 25	25 636,146	
Wszystkie kraje (30)*	654,288	

Źródło: H. Kern (ed.), *The Economy of Culture in Europe*, KEA Economy Affairs, 2006

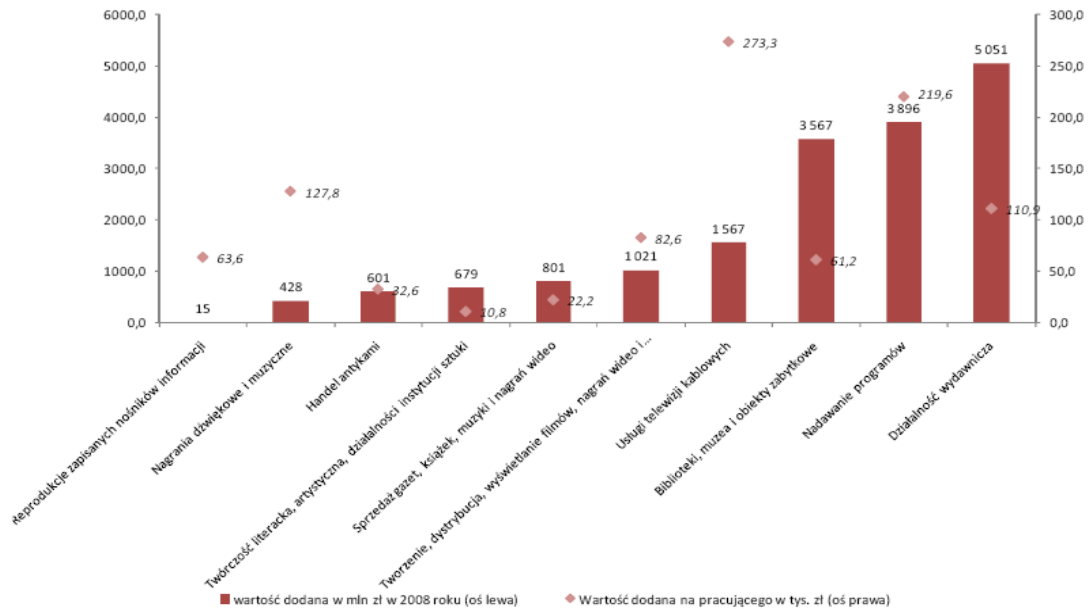
Na potrzeby tej diagnozy¹²⁶ przyjmujemy podział zaproponowany w raporcie Instytutu Badań Strukturalnych. Według statystyk IBS: „w ramach sektora kultury, największa wartość dodana (ponad 5 mld zł) w 2008 roku wytworzona została przez podmioty związane z działalnością wydawniczą. Najmniejszy wkład wniosły nagrania i reprodukcje dźwiękowe. Dominującą rolę w strukturze zatrudnienia odgrywały natomiast sekcje związane z twórczością artystyczną i literacką oraz funkcjonowaniem instytucji kulturalnych, takich jak biblioteki, muzea, teatry i galerie.

Największą, z perspektywy wartości dodanej, staje się działalność reklamowa, która odpowiada za niemal 20% produktu i 15% miejsc pracy w przemysłach kreatywnych. Łącznie z dwiema największymi kategoriami kulturowymi – działalnością wydawniczą i nadawaniem programów – w branży tej wytworzono ponad 50% wartości dodanej przemysłów kreatywnych. Zauważalny wkład wnoszą też wydawanie oprogramowania, usługi telewizji kablowych i usługi architektoniczne, które

¹²⁶ Zdiagnozowanie polskiego sektora kreatywnego nie jest proste, zarówno ze względu na brak spójnej definicji sektora (w Polsce i innych państwach), jak i niewielką jeszcze liczbę badań przeprowadzonych w tej dziedzinie oraz utrudnienia przy porównywaniu danych.

łącznie odpowiadają za około 17% wartości dodanej w przemysłach kreatywnych, czyli około 0,4% PKB¹²⁷.

Rysunek 41. Wartość dodana¹²⁸ (lewa oś) oraz wartość dodana na pracującego (prawa oś) w sektorze kultury według branż w 2008 roku (w mln zł)

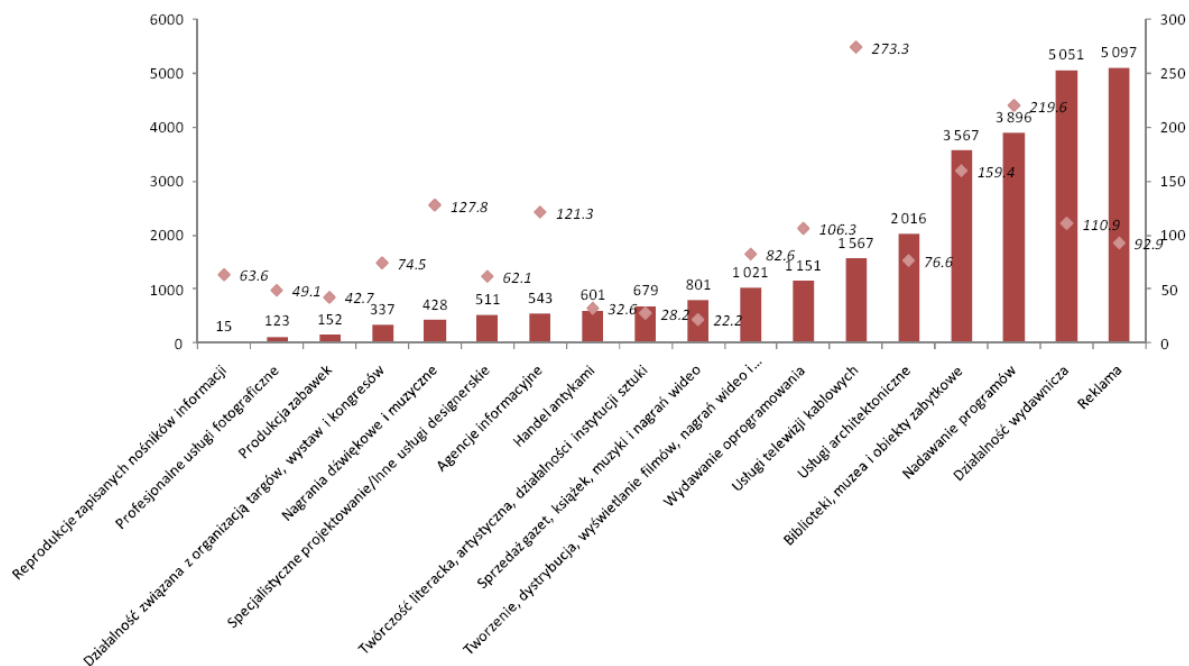

Źródło: Raport IBS *Znaczenie gospodarcze przemysłów kultury – wstęp do analizy problemu*, 2010

Rysunek 42. Wartość dodana (lewa oś) oraz wartość dodana na pracującego (prawa oś) w przemysłach kreatywnych według branż w 2008 roku (w mln zł)

¹²⁷ P. Lewandowski, J. Mućk, Ł. Skrok, Raport IBS *Znaczenie gospodarcze przemysłów kultury – wstęp do analizy problemu*, 2010.

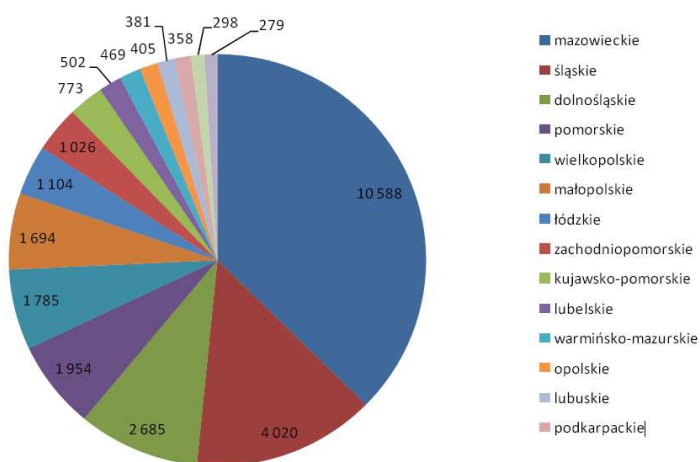
¹²⁸ **Wartość dodana** – zmienna ekonomiczna opisująca wielkość produktu wytworzonego przez przedsiębiorstwo, sektor lub gospodarę, pomniejszoną o koszty materiałowe, za: Raport IBS, ibidem. W tym też znaczeniu sformułowanie „wartość dodana” używane jest przy opisie kolejnych wykresów.

Źródło: Raport IBS *Znaczenie gospodarcze przemysłów kultury – wstęp do analizy problemu, 2010*

Ujęcie przestrzenne po raz kolejny ujawnia głębokie zróżnicowanie regionalne Polski. W 2008 roku znaczenie gospodarcze zarówno sektora kultury, jak i przemysłów kreatywnych było największe w najbardziej rozwiniętych regionach (województwach mazowieckim, pomorskim, dolnośląskim i śląskim), gdzie udział tego sektora był wyraźnie wyższy niż w innych regionach kraju.

Rysunek 43. Wartość dodana w przemysłach kreatywnych według województw w 2008 roku (w mln zł)

Źródło: Raport IBS *Znaczenie gospodarcze przemysłów kultury – wstęp do analizy problemu, 2010*

Należy doceniać inicjatywy w dziedzinie promocji przemysłów kultury podejmowane na poziomie regionalnym (np. miasteczko Nowych Mediów w Nowym Sączu czy Europejskie Centrum Gier w Krakowskim Parku Technologicznym, które mają szansę stać się ośrodkami nowoczesnych przemysłów kultury) oraz na poziomie centralnym (np. powołanie Polskiego Instytutu Sztuki Filmowej, który poprawił sytuację polskiego przemysłu filmowego).

Rozwój kreatywności zależy również od akceptowanych społecznie norm piętnujących oszustwo i odstępstwo od warunków porozumienia oraz od jakości systemu prawnego, który zwiększa skuteczność działania norm społecznych. W sytuacji, kiedy w strukturze kapitału społecznego dominują silne więzi lokalne, a system prawny jest niedojrzały, głównym źródłem finansowania przedsiębiorczości są zasoby prywatne uruchamiane za pomocą mobilizacji lokalnego kapitału społecznego (pożyczki od rodziny i znajomych). Rozwój systemu prawnego i wzrost poprawy egzekucji kontraktów pozwala przedsiębiorcom znaleźć się pod osłoną prawa, którego cień (możliwość sankcji prawnej za odstępstwo od kontraktu) skuteczniej działa niż skoncentrowany lokalnie kapitał społeczny, którego główną bronią są sankcje społeczne¹²⁹.

Potencjał kreatywny może być rozwijany poprzez dostarczanie jednostkom rozmaitych stymulacji intelektualnych i artystycznych, stawianie ich wobec sytuacji nowych, niezwykłych wyzwań, które wymagają uruchomienia wyobraźni i wytworzenia nowych sposobów myślenia czy działania. W najnowszych koncepcjach kreatywności upatruje się jej źródeł w odpowiednim ułożeniu relacji pomiędzy jednostką a kontekstem kulturowym i społecznym. Potencjał kreatywny jest uwarunkowany zdolnością do przekraczania granic pomiędzy różnymi sferami i kształtowania powiązań typu „pomostowego”.

Z punktu widzenia kreatywności i innowacyjności¹³⁰ znaczenie mają statystyczne miary jakości kapitału społecznego, ale również jego struktura. Wysokiej jakości kapitał społeczny, oparty na silnych więziach i zaufaniu, sprawdza się nie tylko na wczesnych etapach akumulacji, lecz zwiększa także szybkość przepływu informacji w grupie. Ważnym czynnikiem w rozważaniach nad potencjami kulturowym i kreatywnym jest więc także zmiana technologiczna, upowszechnienie nowych technologii oraz przetwarzanie i transfer informacji. Ponadto, rozwój kreatywności wymaga także znacznego zakresu wolności i autonomii, pojawia się więc problem zarówno finansowania przedsięwzięć kultury, jak i układu stosunków społecznych decydujących o poczuciu wolności od ograniczeń (w tym także np. wynikających ze sposobu funkcjonowania takich instytucji jak państwo czy kościół).

Promocja kultury polskiej i Polski przez kulturę

Intensyfikacja promocji Polski przez kulturę nabrała znaczenia w latach 2000–2004 i była związana z procesem integracji z Unią Europejską. Powstały wówczas strategie promocji, zwiększyła się liczba projektów międzynarodowych i wydarzeń kulturalnych realizowanych za granicą, zainicjowano nowe projekty europejskie. Pojawiły się także nowe instytucje i instytuty branżowe (m.in. Instytut Adama Mickiewicza, Międzynarodowe Centrum Kultury, Instytut Teatralny, Polski Instytut Sztuki Filmowej, Instytut Książki), wzmacniając i profesjonalizując promocję kultury w poszczególnych dziedzinach.

W ostatnich latach wizerunek kraju oraz siła i atrakcyjność jego marki stały się tak samo istotnym zasobem i polem konkurencji jak zasoby naturalne, infrastruktura czy kwalifikacje siły roboczej. Wiele badań potwierdza bezpośredni wpływ bogactwa oferty kulturalnej danego kraju na decyzje inwestycyjne zagranicznych przedsiębiorców. Raport firmy Ernst and Young pt. *Reinventing European growth. Ernst & Young's 2009 European attractiveness survey* przynosi szereg informacji potwierdzających taką zależność. W ankiecie przeprowadzonej wśród 809 menadżerów i decydentów gospodarczych z wielu krajów aż 26% stwierdziło, że wyjątkowość historii i kultury danego kraju jest istotnym czynnikiem przy podejmowaniu decyzji, a 25% wskazało dodatkowo na unikalny styl życia.

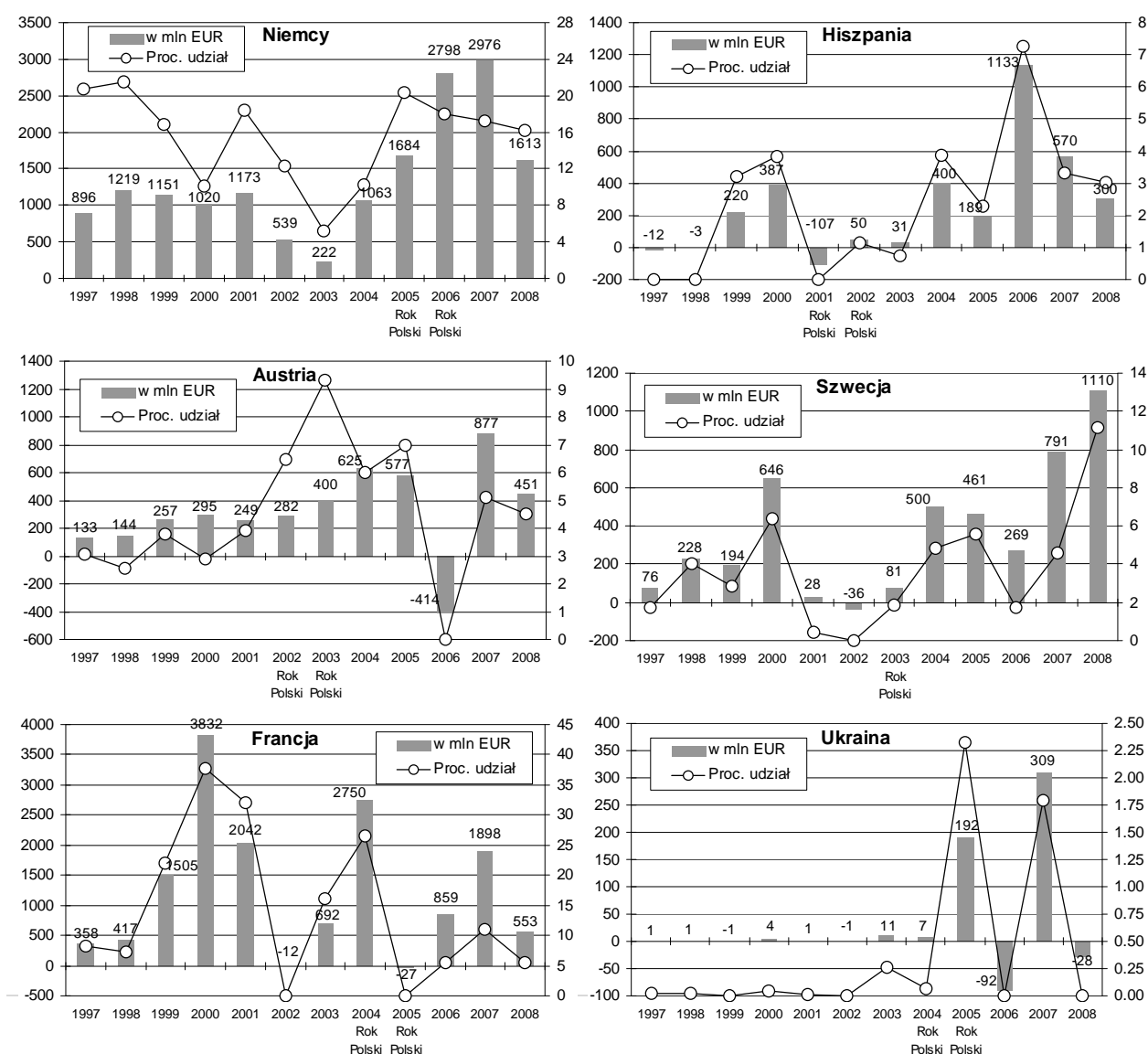
¹²⁹ R.D. Cooter, H.B. Schaefer, *Solomon's Knot: How Law Can End the Poverty of Nations*, conference on this book manuscript, Searle Center, Northwestern Law School, 11–12 December 2008.

¹³⁰ R.S. Burt, *Brokerage and Closure*, OUP 2005.

Analizując znaczenie oferty kulturalnej dla decyzji inwestycyjnych, można wysnuć wniosek o celowości inwestycji w kulturę i wspierania inicjatyw kulturalnych w dobrze pojętym interesie gospodarczym kraju. Im bogatsza oferta kulturalna, tym lepszym miejscem do lokowania inwestycji staje się miasto czy kraj. Mimo, że czynnik ten z reguły jest mniej znaczący niż czynniki czysto ekonomiczne (takie jak cena i jakość siły roboczej czy infrastruktura) wydaje się bardzo prawdopodobne, że kultura bardzo często brana jest pod uwagę i może okazać się czynnikiem przeważającym przy tego typu decyzjach. Równie ważna jak rozwijanie oferty kulturalnej jest także jej prezentacja i promocja zagranicą, umożliwiającą zapoznanie się z nią szerokiemu gronu odbiorców, wśród których będą również biznesmeni czy kadra menadżerska, rozważająca decyzje inwestycyjne. Dlatego spójna, wielopłaszczyznowa prezentacja kultury polskiej poza granicami kraju tak istotna.

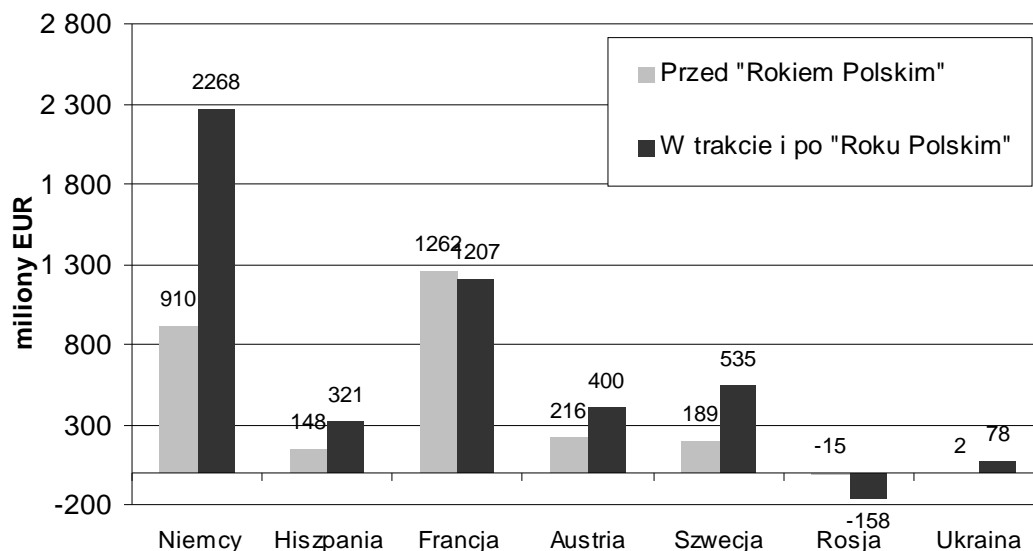
Zaobserwowanie wpływu zorganizowanych w poprzednich latach sezonów polskich na bezpośrednie inwestycje zagraniczne (BIZ) z krajów, w których są one organizowane, jest niezmiernie trudne do uchwycenia. Podstawowym problemem jest konieczność przeprowadzenia wielowymiarowej analizy, w której uwzględnione byłby wszystkie potencjalne czynniki wpływające na decyzję kraju inwestującego, co do miejsca inwestycji. Poniższa analiza obrazuje jednak pewien trend wiążący działania promujące kulturę polską i Polskę przez kulturę z bezpośrednimi inwestycjami zagranicznymi.

Rysunek 44. Inwestycje bezpośrednie sześciu krajów w Polsce w milionach EUR (lewa oś) i jako udział w całości inwestycji w Polsce, w procentach (prawa oś)

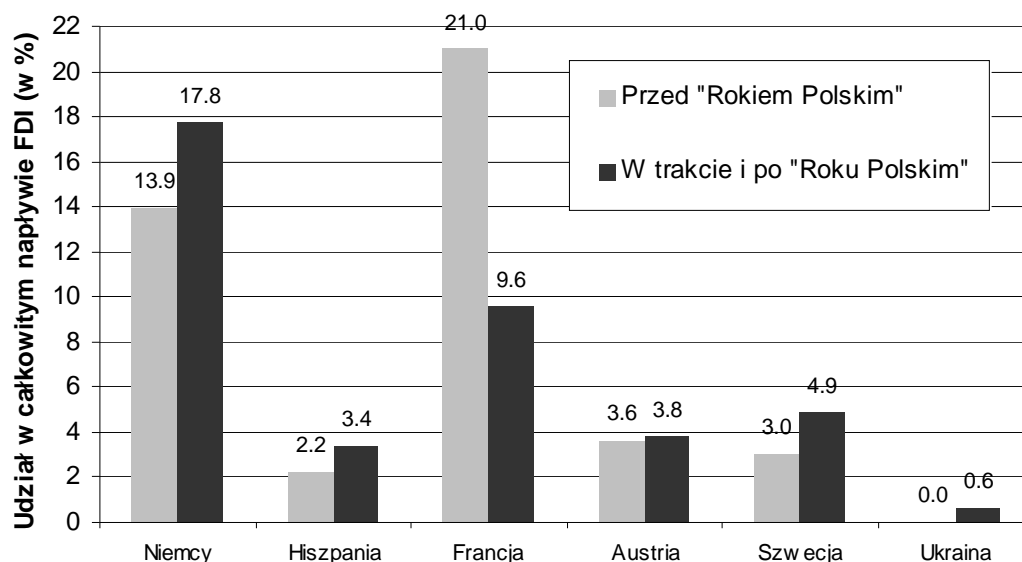
Źródło: Eurostat . Dane ujemne w EUR (słupki) oznaczają inwestycje ujemne, a więc wycofanie środków z danego kraju np. w następstwie dużego transferu zysków z Polski. W takich przypadkach wskaźnikom udziałów w ogóle inwestycji zostały przydzielone wartości zerowe (kropki).

Rysunek 45. Średnie roczne inwestycje przed „Rokiem Polskim” oraz w trakcie i po „Roku Polskim” (w milionach EUR)

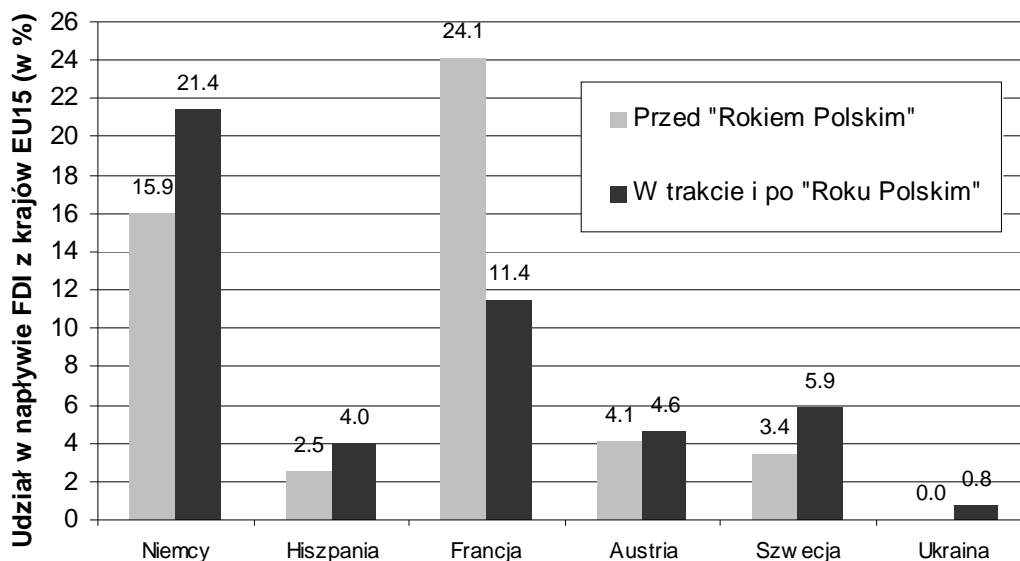
Źródło: Eurostat . Okres „przed” zdefiniowany jest jako okres od 1997 do roku poprzedzającego Rok Polski. Okres „w trakcie i po” obejmuje okres od roku, w którym zaczyna się „Rok Polski” do 2008 r.

Rysunek 46. Średnie udziały wybranych krajów w całkowitym napływie inwestycji BIZ do Polski przed „Rokiem Polskim” oraz w trakcie i po „Roku Polskim” (w milionach EUR)

Źródło: Eurostat. Okres „przed” zdefiniowany jest jako okres od 1997 do roku poprzedzającego Rok Polski. Okres „w trakcie i po” obejmuje okres od roku, w którym zaczyna się „Rok Polski” do 2008 r.

Rysunek 47. Średnie udziały wybranych krajów w całkowitym napływie inwestycji BIZ z krajów EU15* do Polski przed „Rokiem Polskim” oraz w trakcie i po „Roku Polskim” (w milionach EUR)

Źródło: Eurostat. Okres „przed” zdefiniowany jest jako okres od 1997 do roku poprzedzającego Rok Polski. Okres „w trakcie i po” obejmuje okres od roku, w którym zaczyna się „Rok Polski” do 2008 r. EU15 – kraje „starej” Unii, do maja 2004.

Dane przedstawione na rysunkach wskazują na wzrost inwestycji w trakcie i po „Roku Polskim” z pięciu krajów: Niemiec, Hiszpanii i Szwecji (wyraźny) oraz Austrii i Ukrainy (słabszy), a także na ogromny spadek inwestycji z Francji. Wzrost dotyczy zarówno wielkości bezwzględnych, w milionach EUR (Rysunek 44 i Rysunek 45), jak i udziałów w inwestycjach ogółem (Rysunek 44 i Rysunek 46) oraz inwestycjach z krajów EU15 (Rysunek 47). Pokazuje to wyraźny wzrost znaczenia pięciu wspomnianych krajów jako źródeł inwestycji w Polsce po organizacji w nich „Roku Polskiego”. Przykład Francji świadczy jednak o przytłaczającym znaczeniu innych – poza promocją kultury – czynników inwestycyjnych. Warto również zauważyć, że w wielkościach bezwzględnych inwestycje Francji (przynajmniej do roku 2001) były bardzo znaczące na tle inwestycji z innych krajów, także tych w Niemiec (Rysunek 44)¹³¹.

Promocja Polski przez kulturę jest ważnym elementem służącym rozwojowi społecznemu i ekonomicznemu kraju, budowaniu jego wizerunku i solidnej marki „Polska”. Mocną stroną tej promocji jest bogactwo i różnorodność polskiej kultury, która w wielu dziedzinach dynamicznie odpowiada na światowe trendy. Działające na terenie kraju instytuty branżowe o bardzo wysokim poziomie merytorycznym i artystycznym oraz rozwijająca się sieć organizacji pozarządowych zajmujących się działalnością kulturalną za granicą jest znakomitym zapleczem do kreowania produktów kultury oraz realizacji promocji Polski poprzez kulturę na świecie. Infrastruktura placówek zagranicznych MSZ – w szczególności Instytutów Polskich – oraz podległe MKiDN: Instytut Adama Mickiewicza oraz Międzynarodowe Centrum Kultury w Krakowie są doskonałymi narzędziami promocji polskiej kultury za granicą. Mimo tego, potencjał, jakim Polska dysponuje w zakresie

¹³¹ Powyższym wnioskom muszą towarzyszyć jednak pewne zastrzeżenia i uwagi. Wzrost inwestycji oraz udziału w inwestycjach ogółem w Polsce wspomnianych pięciu krajów, ze względu na wspomniane trudności w przeprowadzeniu właściwej, wielopłaszczyznowej analizy, może mieć słabszy niż sugerowany związek z promocją polskiej kultury i sztuki. Dla dokładniejszego zbadania tej zależności należałoby wykonać wielowymiarową analizę, która analizowałaby wszystkie możliwe i dostępne determinanty decyzji inwestycyjnych.

kultury, nie jest w pełni wykorzystany w kontekście promocyjnym. Wizerunek Polski za granicą powinien być systematycznie wzmacniany nie tylko w oparciu o aspekt dynamicznego rozwoju, ale także bogactwa kulturowego, tradycji, historii, jak również potencjału intelektualnego i technologicznego, z którego mogą czerpać gospodarki świata.

Analiza SWOT IV.

MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
<ul style="list-style-type: none"> • Bogate zasoby dziedzictwa kulturowego i zwiększająca się oferta kulturalna • Wysoki poziom indywidualnej kreatywności i przedsiębiorczości • Istniejąca sieć instytucji kultury i powstawanie nowych przestrzeni kulturalnych • Dobre przygotowanie podmiotów kultury do absorpcji środków wspólnotowych i innych • Istotne znaczenie i wysoka jakość oferty kulturalnej kreowanej przez organizacje pozarządowe • Rozbudowana sieć szkolnictwa artystycznego • Wyraźna obecność polskiej kultury na forum międzynarodowym i wymiana kulturalna z zagranicą • Dobra kondycja polskiej kinematografii 	<ul style="list-style-type: none"> • Niespójny proces cyfryzacji i udostępniania zasobów kultury • Brak nawyków zachowań kreatywnych i innowacyjnych na poziomie grupowym • Niedostosowanie zasad funkcjonowania instytucji kulturalnych do potrzeb odbiorców • Zróżnicowania regionalne stanu infrastruktury kultury • Niski poziom współpracy między podmiotami różnych sektorów: kultury, edukacji, nauki i biznesu • Niska aktywność artystów w życiu gospodarczym oraz niesprzyjające otoczenie instytucjonalne dla rozwoju sektora przemysłów kultury i przemysłów kreatywnych • Zachowawczy system wspierania twórczości i innowacyjności profesjonalnej i amatorskiej
SZANSE	ZAGROŻENIA
<ul style="list-style-type: none"> • Rosnąca liczba prężnie działających i dobrze zarządzanych instytucji kultury • Ożywienie publicznej debaty o kulturze i jej roli rozwojowej • Rozwój nowych form uczestnictwa w kulturze przy wykorzystaniu nowych technologii • Rozwój innych niż publiczne form organizowania działalności kulturalnej i ochrony dziedzictwa kulturowego • Możliwość współfinansowania projektów kulturalnych ze środków UE i innych źródeł • Globalizacja i kosmopolityzacja rynków pracy, mobilność artystów • Rozwijająca się turystyka kulturowa • Rosnące możliwości rozwoju przemysłów kreatywnych 	<ul style="list-style-type: none"> • Koncentracja działalności kulturalnej w ośrodkach miejskich • Niedostateczne wykorzystanie potencjału kulturowego dla procesów rozwojowych • Niskie wsparcie dla działalności eksperymentalnej i B+R w obszarze kultury i kreatywności • Niewydolność systemu ochrony zabytków • Utrzymujący się niski poziom współpracy między podmiotami kultury i edukacji

Wyzwania dla Obszaru IV.

1. Zwiększenie uczestnictwa w kulturze oraz poprawa dostępności do zasobów kultury.
2. Poprawa systemu ochrony zabytków.
3. Wsparcie procesu digitalizacji dziedzictwa.
4. Rozwój mechanizmów wsparcia i współpracy między różnymi podmiotami i osobami działającymi w sektorze kultury i kreatywności.
5. Rozwój przemysłów kultury i przemysłów kreatywnych przy jednoczesnym zwiększeniu dywersyfikacji źródeł finansowania.
6. Budowanie spójnego wizerunku Polski za granicą poprzez promocję dorobku kulturowego.

Spis rysunków

Rysunek 1. Obszary diagnozy dla Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego	4
Rysunek 2. Wartości indeksu Life Long Learning dla 23 krajów europejskich	6
Rysunek 3. Wymiary aktywności stowarzyszeniowo-obywatelskiej według wykształcenia	9
Rysunek 4. Przekrój wiekowy użytkowników Internetu.....	12
Rysunek 5. Cele korzystania z Internetu.....	13
Rysunek 6. Odsetek mieszkańców EU–27 i Polski uczestniczących w amatorskiej działalności artystycznej	15
Rysunek 7. Indeks aktywności obywatelskiej w 20 krajach.....	19
Rysunek 8. Poziom zaufania do podstawowych instytucji publicznych w krajach europejskich	21
Rysunek 9. Odsetek osób ufających instytucjom publicznym.....	21
Rysunek 10. Frekwencja w wyborach prezydenckich (20.06.2010).....	22
Rysunek 11. Odsetek osób deklarujących, że w ostatnim miesiącu pracowały społecznie	23
Rysunek 12. Liczba podmiotów trzeciego sektora w podziale na województwa w liczbach bezwzględnych oraz w przeliczeniu na 10 000 mieszkańców, REGON 2007 rok	24
Rysunek 13. Roczna dynamika powstawania stowarzyszeń i fundacji na podstawie rejestru REGON. 24	
Rysunek 14. Liczba zespołów o charakterze doradczym i inicjatywnym, złożonych z przedstawicieli sektora pozarządowego oraz przedstawicieli organów administracji publicznej w 2008 roku	26
Rysunek 15. Odsetek urzędów administracji publicznej stosujących poszczególne formy współpracy z organizacjami pozarządowymi w latach 2005–2008.....	27
Rysunek 16. Odsetek darczyńców wśród dorosłych Polaków (KLON/JAWOR).....	31
Rysunek 17. Czas poświęcany różnym mediom w Polsce (ilość minut dziennie).....	37
Rysunek 18. Udziały programów telewizyjnych w widowni w latach 2000–2009	38
Rysunek 19. Sprzedaż dzienników w krajach UE (liczba egzemplarzy na 1000 mieszkańców).....	40
Rysunek 20. Odsetek osób, które oglądają TV daną liczbę godzin dziennie a partycypacja społeczna	42
Rysunek 21. Uczestnictwo w kulturze osób korzystających i niekorzystających z Internetu.....	43
Rysunek 22. Udział finansowania publicznego mediów w PKB (w promilach) w 2007 roku	48
Rysunek 23. Dynamika wpływów abonamentowych netto w latach 1994–2009.....	48
Rysunek 24. Udział przychodów abonamentowych w przychodach ogółem TVP S.A.	48
Rysunek 25. Elementy kreatywności opartej na kulturze	52
Rysunek 26. Zasoby autorytetów w Polsce	54
Rysunek 27. Zabytki nieruchome według rodzajów i zakresu potrzebnych prac remontowych.....	55
Rysunek 28. Gęstość kulturowego dziedzictwa materialnego a dostępność multimodalna	56
Rysunek 29. Dostępność bibliotek w Europie	58
Rysunek 30. Liczba instytucji kulturalnych w podziale na województwa	60
Rysunek 31. Udział wydatków na kulturę w strukturze wydatków budżetu państwa (w %).....	63
Rysunek 32. Wydatki JST na kulturę i ochronę dziedzictwa narodowego na jednego mieszkańca w roku 2008	64
Rysunek 33. Wydatki gmin łącznie z miastami na prawach powiatu na kulturę w przeliczeniu na mieszkańca według województw (w zł)	65
Rysunek 34. Nominalna wartość wydatków na kulturę i ochronę dziedzictwa (w mld zł)	66
Rysunek 35. Bilans aktywności kulturalnej Polaków w roku 2009	67
Rysunek 36. Formy spędzania wolnego czasu – dorośli. Odpowiedź na pytanie: Co Pan(i) robi w wolnym czasie oraz jak często?	67

Rysunek 37. Główne formy spędzania wolnego czasu – dzieci. Odpowiedź na pytania: Jak zwykle spędzasz czas wolny od szkoły? Jak zwykle dziecko spędza swój wolny czas od szkoły/przedszkola? Co robi dziecko/ dzieci w wolnym czasie (poza żłobkiem/przedszkolem, jeśli tam chodzi)?	68
Rysunek 38. Indeks innowacyjności	75
Rysunek 39. Studenci sztuki jako % studentów, 2004/2005.....	75
Rysunek 40. Zatrudnienie w sektorze kultury i sektorze kreatywnym według branż w 2008 roku (w tysiącach osób).....	76
Rysunek 41. Wartość dodana (lewa oś) oraz wartość dodana na pracującego (prawa oś) w sektorze kultury według branż w 2008 roku (w mln zł).....	79
Rysunek 42. Wartość dodana (lewa oś) oraz wartość dodana na pracującego (prawa oś) w przemysłach kreatywnych według branż w 2008 roku (w mln zł)	79
Rysunek 43. Wartość dodana w przemysłach kreatywnych według województw w 2008 roku (w mln zł)	80
Rysunek 44. Inwestycje bezpośrednie sześciu krajów w Polsce w milionach EUR (lewa oś) i jako udział w całości inwestycji w Polsce, w procentach (prawa oś)	82
Rysunek 45. Średnie roczne inwestycje przed „Rokiem Polskim” oraz w trakcie i po „Roku Polskim” (w milionach EUR)	83
Rysunek 46. Średnie udziały wybranych krajów w całkowitym napływie inwestycji BIZ do Polski przed „Rokiem Polskim” oraz w trakcie i po „Roku Polskim” (w milionach EUR)	83
Rysunek 47. Średnie udziały wybranych krajów w całkowitym napływie inwestycji BIZ z krajów EU15* do Polski przed „Rokiem Polskim” oraz w trakcie i po „Roku Polskim” (w milionach EUR).....	83

Spis tabel

Tabela 1. Uczestnictwo w kulturze za pośrednictwem Internetu w roku 2006 (% internautów).....	11
Tabela 2. Korzystanie z Internetu w różnych grupach	45
Tabela 3. Struktura własności zabytków w Polsce (w %)	55
Tabela 4. Działalność archiwów państwowych	62
Tabela 5. Wartości zmiennych w modelu „3T” oraz pozycje rankingowe województw.....	74
Tabela 6. Udziały sektora kultury i kreatywności w gospodarce.....	77